

לקוט ווהליך

8

400



קינה על קובל

ווי אזוי קהילה וולאדימערעץ
איז אומגעקומען

מאקס טובער — רוצח פון אליקער יידן

הניצולים רגישים לסבל הזולת

שירים על ילדים בשואה

סיפורים ווהליניים

על ספרים חדשים לזכר קהילות

מבאר החסידות בוהלין

האיגוד לקראת תקופה חדשה

די פעדעראציע אין ניו-יארק

באירגונים * מכתבים לילקוט

מי ומי בילקוט, נ. ל., 3

ה ש ו א ה ו ל א ח ר י ה

באבל, תירגם נ. ליבנה, 5

אין טרויער, סאַנעט, לייבל אליצקי, 5

קינה על קובל, ישעיהו אברך, 6

ווי אַזוי, קהילה וולאדימערעץ איז אומגעקומען, אליעזר שאַסטאַק, 7

מאַקס טובער — רוצח פון אליקער יידן, דבורה נאקאנעטשניק, 10

הניצולים רגישים לסבל הזולת, עם אלי ויזל, 14

שירים לאחי ברוך, מאַטעס אוליצקי, 16

יאַסעלע, דער זון פון מיין שוועסטער בראַניע, ליד, אמיר גלבע, 17

צוריק פון די וועלדער, זלאַטקע רוטנבערג-בערמאַן, 18

מבאר החסידות בוהלין — המגיד מטריסק, מרדכי בונה, 21

בלינוב — חסיד אומות העולם, יוסף טבצ'ניק, 23

וועגן וואַלינער יידנטום — אין קורצן, משה בורקא, 24

ס פ ר ים ל ז כ ר ק ה י ל ו ת

פנקס אלכסנדריא, ד"ר אריה מנצ'ר, 25

ספר זכרון ספרותי, אריה גרינשטיין, 27

ס י פ ו ר ים ו ו ה ל י נ י ים

תחום שבת, משה אילן, 29

אורח לשבת, דב גילבוע, 30

ח י י נ י צ ו ל ים

בצפורני הק.ג.ב., נח דגוני, 33

מאַמע און זון, העלען בורקא, 37

ב א י ג ו ד ה ע ו ל מ י ש ל י ו צ א י ו ו ה ל ין

משה בורקו — בן שמונים, אליהו מנדל, 40

כנס של חברי ועדי אירגונים ופעילים, 41

האיגוד לקראת תקופה חדשה, נחום פלדמן, חיים פינקל, צבי רזניק, 43-44

די פעדעראַציע אין ניו-יאָרק, יעקב עלבירט, 45

ב א י ר ג ו נ ים

אַ מצבה לזכר דער טאַרטשינער קהילה, רות ברענער, 47

מ כ ת ב ים ל ע ו ר ד

אנדרטות לזכר השואה, ד"ר טרודה רוזנברג-אוסטרמן, 48

די לעפל מיט דער קאַשע, חיים ליבנה, 48

YALKUT WOLYN

Edited by NATHAN LIVNEH

Published by the World Union of Wolynion Jews in Israel — U.S.A.

Tel-Aviv — New-York

העורך: נתן ליבנה

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב
תל-אביב — ניו-יורק

מען האיגוד: היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב: Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th St Brooklyn, N. Y. 11235

Tel. 891-33-23.

המען למשלוח כתבייד: ילקוט ווהלין, ת.ד. 804 גבעתיים, ישראל

טלפון המערכת: 729824

מינהלה: אליהו מנדל ורות ברנר

אבלנו על קדושינו לא תס. הוא בודאי לא יתם מלבנו בעוד הר"ב יובלות ודורות. על אחת כו"כ

נ.ל. / מ.י.ו.מ.ה בילקוט

שלא בדור שחי את השואה והיה עד לה — בדור שלנו.

האם מותר לנו לאסור עצמנו בכבלי האבל; להרעיל בו עצמנו בגוף וברוח; לענות את נפשותינו משך שנות דור ודור לקול מצ' הלוחם אויבנו ומשנאינו — זוהי השאלה ששאל את עצמו הסופר והמשורר לייבל אוליצקי ז"ל, שנלקח מאתנו לפני כשנתיים, ב־סונטה שכתב לפני פטירתו ב־ביל הספר לזכר קהילתו.

„...השואה נעשית לשון האש הלוחכת בשרך החי שעה שהיא מומחשת לך... באבדן פיסי חד־משמע... של בית, הורים, נוף־אדם וחברה...\" — מקונן י. אב־רץ (יותם) יבדל"א, על קהילתו הוא, המפוארת, שרחשה חיי־תרבות ויצירה; שנעקרה ממעי־נות ההווייה היהודית; „ואין עיר ואין אס\".

בשיר ובקינה אלה אנו פות־חים את ילקוטנו המחודש.

„כל שורה שנוסיף תטביע עט־נו בדמע\" — מוסיף י. אברך. ואין זו הרגשתו שלו בלבד, כי

אם של הרבה סופרים ומשוררים בישראל בבואם לכתוב על ה־שואה. אך כלום יש מנוס מכך — ומן הצער והאבל המכרסמים לייבל אוליצקי רומז לנו: „דו־שטייסט פֿאַר מיר אַן אָפּענער בית־עלמין־טויער... און ווינק־סט...\" כלומר, לא, אין מנוס. כי אין אדם מצווה על אבלו. רק המוות יגאלנו ממנו.

אך יש המחפשים נוחס־מה ל־לב בגילויי גבורה, של ציבור ר־בודדים, באותם ימים מרים. אות ומופת שלא תמיד ולא כלם הלכו כצאן לטבח. אליעזר שוסטק ר־אה בירחמיאל הנפח — אשר קול שדי קורא כאילו מפיו, בעמוד בני הקהילה כלה על פתחי פ־בור: „מה פתאום אמירת־ה־לים עכשיו\" „דבר אל בני י־ש־ראל ויסעו\"! „יהודים, לברוח!\" — את „ירחמיאל המלאך\". כי לקול קריאתו בכל־זאת ממ־לטים נפשם כמה נמלטים, כי גם המעט הזה רב הוא. או — יענקל אייזנברג מנהיג הקהילה, אשר בז אמש לידידיו האוקריי־נים להחביאו אצלם ולהצילו — והנה היום הוא צועד בראש כל הקהל אל תחתיות הבור הפתוח... היש עוד גבורה כגבורתו?

ודבורה נאקונצ'ניק, שרידת ק־הילה אחרת, אשר אביה לא הי־סס לארוב שעות לרוצח ההמונים מאקס טובר, לחטוף את אקדוחו ולירות בו — וכשהאקדח לא פעל, להלוט בו באגרופו עד אי־בוד עשתונותיו — ולהימלט על נפשו. ואין אלה מקרים בודדים. גילויי־גבורה כאלו תמצאו בה־בה ערים ועיירות בוהלין — עם טוצ'ין בראש.

נחמה פורתא. אך אין היא מ־שככת את הכאב המוחשי. ואין בכוחה להשכיח מלבנו את יסורי הקדושים. הוא שאמר אלי ויזל בדבריו המובאים בזה: „אינני יודע\". הרבה כתבו על השואה; הוא (ויזל) כתב על השואה; „אך זה לא זה\". כלומר, אין מלים בפיו ובעטו של אף אחד בכדי לתאר את גודל השואה. ממש כפי שפייטן „אקדמות\" מתאר כיצד אין לתאר גדולת הבורא.

★

די לעבן געבליבענע און גער־טעוועטע פון שרעקליכן, בלוטיקן מבול זענען פילבאַר און נעמען זיך איבער פון מענטשליכע לידן — מער ווי אַנדערע. אַזוי מיינט אלי וויזעל (אויסצוגן פון זיינעם אַ געשפרעך זע עטליכע בלעטלעך ווייטער). אלי וויזעל — וואָס ער זאַל ניט שרייבן און זאַגן, איז גלייך פון האַרצן אַרויס און „דב־רים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב\". דאָס האָט ביי אונז גע־בוירן דעם געדאַנק זיך אינטערע־סירן מיטן לעבן פון גער־טעוועטע טע בכלל. ווי אַזוי האָבן אויף זיי געווינקט די מוראדיקע אי־בערלעבענישן און צי זענען זיי אַנדערש ווי אַנדערע. מיר ברענ־גען דאָ פּראָגמענטן פון צוויי דער־ציילונגען, פון נח דגוני (קאַרעץ) און העלען בורקא (סאַרני). ביי־דע פון לעבן פון גער־טעוועטע, וואָס לעבן אין ישראל. גענומען פון דער ווירקליכקייט.

אַפּראָפּ — העלען בורקא: אַ פּרוכטבאַרע שרייבערן אין ביי־דע לשונות, די צאָל ביכער אירע — אַן עיך־הרע. אַט איז די טעג ממש דערשינען אין מסדה־פּאַר־לאַג איר ניי בוך „אם חטאתי\",

יש הרואים גם בי. למדן משורר
לאומי ושירתו נלמדת בבתי-ספר
בישראל.

★

אנו מקדישים הפעם בילקוטנו
הקטן הרבה יותר מקום למת-
רחש באיגוד ובפדרציה מאשר ב-
עבר, שכן מגמת הילקוט לדלות
בעיקר מנבכי העבר של יהדות
ווהלין בלבד, אלא שהקוראים ימ-
צאו בוודאי גם בחומר זה עניין
רב. יורשה איפוא גם לי, הדל
באלפי הנהלת האיגוד, להעיר כ-
מה הערות קטנות:

לא הכל בהנהלת האיגוד נוצץ
וזהב לצערי. מחדלים, אפשר
שהם מכריעים את כף המ-
עשים. אם כמעט אפסו חברים
פעילים באיגוד (פרט לחברי ההנ-
לה) — אשמתנו היא; לא די
שלא ידענו למשוך אותם אלינו,
אלא שעוד פיזרנו את המועצה,
שמתוכה שאבנו חומר אנושי (אש-
מת ההנהלה הקודמת!) ; את
הילקוט הפסקנו **ביודעים** וכן כל
פעולה תרבותית אחרת; במשך
כל השנים לא הבנו להכניס לפנינו
האיגוד את יוצאי קוריץ, "והש-
כלנו" להרחיק את הרובנאים —
שני אירגונים בין הגדולים ביותר
אצלנו. משל ה"קוקו והסרפאן"
המעוררים **נוסטלגיה בקרב**, "ותי-
קיס". אך לנו הם חסרים באמת,
על משקלם הרב, שכן ביכולתם
להעשירנו בכומר הנהגה וברוח,
מה שחסר לנו כיום.

אלו הערות על קצה המזלג.
כי קצר המצע מהשתרע. אך הן,
דומה, קונסטרוקטיביות וברוח
טובה גרידא. לא ע"מ להכעיס,
חלילה. שגיאות מי יבין, אך מדוע
לא לתקן — לאלתר?

(סוף בעמוד 42)

ברכו מעל דפים אלה מלב ולב:
כל לחי כפלים, המשורר.

★

אויב, בעזה"ש, מיר וועלן זוכה
זיין און קוב"ה וועט ברוב חסדו
שיינקען אונדזער קליינעם ילקוט
אריכות-ימים, און מיט אריכות
ימים אויך מזכה זיין אונדזער
מיטארבעטער, א פארברענטער
ילקוט-ווהלינער חסיד, מרדכי בר-
נה — וועלן מיר פארעפנטלעכן
פון אים א סעריע ארטיקלען,
זכרונות און אפשאצונגען פון ווא-
לינער חסידות און רביים. פון
חסידישן קוואל וואס האט דא-
סן געקוועלט. איה"ש. ערשטער
ארטיקל — אין היינטיקן נומער.
אריכות-ימים ווינטשן מיר אויך
אונדזער געוועזענעם פארזיצער
משה בורקא צו זיין 80-טן גע-
בוירנטאג, ביז 120. משה בורקא
איז פאפולער צווישן אונדז ניט
נאר מיט זיינע מיטרייטנדיקע
„וואלינער רעדעס" ווי אליהו
מאנדעל שרייבט (וואס ס'איז טא-
קע אמת); משה בורקא איז גע-
ווען פארזיצער — איש-מעשה,
אויפגעטאן ממש, מיט איין האנט
געשאפן מזומנים און מיט דער
צווייטער האנט געבויט דעם הי-
כל, און דאס אלץ צוגעשמעלצט
מיט א שפאר-ביסל רוחניות.
הלואי וירבו כמותו בישראל —
ובאיגוד הווהלינאים.

★

ליום ביאליק (י' בטבת)
שני ווהלינאים — שני משוררים.



ח. נ. ביאליק (1873 — 1934)
ויצחק למדן (1900 — 1955)

ווי אויבנגעזאגט — א וואלינער.
איז קומט איר אז מיר זאלן איר
דא באגריסן, ניין?



הערלען בורקא

★

אלי וויזל מחווה את דעתו גם
על נושא השואה ועל שירים שי-
לדים כתבו בגיטאות ובמחנות.
„זו התפילה הטהורה ביותר ש-
כתבה".

אנו מביאים כאן שני שירים,
שנושאים — ילדים „שם", מאת
שני משוררים: „**אמיר גלבוע** (רד-
זיבילוב) משורר עברי ומאטעס א-
ליצקי (טריסק) משורר ביידיש,
אלא שאנו „הופכים את היוצ-
רות": את השיר העברי אנו מבי-
אים בתרגום יידיש ואת היידיש,
בנוסח עברי, לא לשם „חידוש"
סתם, אלא כדי לעשות הכרה זר
טא בין הקורא יידיש בלבד למ-
שורר עברי ובין קוראי עברית
למשורר יידיש. שניהם משוררים
יוצאי ווהלין, כאמור.

כן, אמיר גלבוע. בעוד אנו
קוראים בספרי שיריו הנפלאים
— והנה הוא בן ששים. חגיובל
לחובבי ספרות ושירה בישראל.
אמיר מעולם לא סירב להביא
משיריו תרומה לילקוט, הבו ונ-

לייבל אליצקי

אין טרויער

אין טרויער זיין נאך אייך הייסט: שמידן זיך אין קייטן.
פארקראטעווען די פענצטער אין דער שטוב;
הייסט: פייניקן זיך, סמען מיט דער פיין, זיך טייטן,
פאראויס פארגרייטנדיק פאר זיך דעם גרוב.

צי איז דאס רעכט? צי וואלט באווייליקט איר דעם קרבן,
וואס שטארקערער שוימט אויף דעם נאציס פרייד:
"ער איז אן קויל, אן גאז די יידן נאכגעשטארבן — —
דער גיפט פון זעלבסט־פיין האט זיין בלוט געטייט!"

זאל איך אין אייך פארגעסן? קאן איך עס? צי מעג איך? — —
מיט די א ציינדלדיקע פראגן ס'הארץ מיינס זעג איך
און קאן נישט אויסגעפינען קיין באשייד.

דו שטייסט פאר מיר: אן אפענער בית־עלמין־טויער
וואס לאזט אין זיך אריין, נאר נישט ארויס, — מיין טרויער,
און ווינקסט: "באגראב זיך לעבעדיקערהייט..."

באבל

באבל על מותכם משמע: להאסר בכבל.
על החלונות סורגי־ברזל שחור;
משמע: ענות, גמוע יסורים. שים־צואר־בכבל.
מראש במו־ידיך לחפור הבור.

האם זו הדרך? התחפצו קרבן שיערב —
ישמח אויב, ירנינו, יצהיל:
"בלי כדור, בלי גז הוא מת־אל־יהודיו —
ארס־ענוויו דמו־שלו הרעיל!"

אם אשכחכם? אוכל? מותר "זה־יעבור"?
שאלות־שינים, אנסר לבי בן כבמשור
ותשובות עליהן — כלן נשא הרוח.

מולי אתה עומד, שער־בית־קברות פתוח.
מזמין הוא בו לבוא, אך לא לצאת, לברוח.
רומז: "קבור־עצמך־חיים בתל־פה, התפוח..."

ישעיהו אברך

קינה

על קובל

קובל, עיר בישראל. עיר שהיתה. עיר־יהודים שהיתה. די להזכר בעיר אחת כזו; די להעביר לנגד עיני־הרוח והזכרון כל היהודי שהיה בעיר אחת של פולין כדי לדעת מה חרב — ולא בעיר הזאת בלבד. בכל אירופה המזרחית כולה. בעם היהודים.

השואה היא מושג מופשט כל עוד אתה מדבר בה כבמאורע היסטורי — אפילו כבמאורע היסטורי מחריד, שטני. השואה נעשית מוחשית מאד, לשון־אש הלוחכת בשרך החי, משעה שהיא מומחשת לך באבדן פיסי חד־משמעי; במחיקה מעל פני כדור־החיים; בכלייה עוקרת־משורש של בית, של הורים, של נוף־אדם־וחברה שבו נבטה ילדותך ובו בשלה בגרותך ובו עוצב דיוקנך כאדם וכיהודי. ריקמת־חיים שלמה, שאתה נארגת בה והיא ארוגה בך, מוטלת לפניך קרועה ומקורעת לגזרים, ללא כל אפשרות של איחוי. ללא זכר אפילו לקרעים. קובל היהודית שהיתה.

★

קהילה של שבעה־עשר אלף יהודים והם קרוב לתשעים אחוזים — אומרים לנו יודעי מנין — של אוכלוסיית העיר כולה.

שבעה־עשר אלף בלבד — ומה לא היה בה בעיר היהודית הזאת? רשת של בתי־ספר עבריים יסודיים, גמנסיה, חדר־תורה ו, "תלמוד־תורה" וגמנסיה יהודית פולנית ומועדוני־תרבות ומוסדות־חינוך ומרכזי־הכשרה ותנועה חלוצית לכל זרמיה וחצר־רבי של שושלת מפא"ר ותנועת חסידים — ותנועת "מתנגדים" ניכחה — וסאן רוחש ומהמה של חיי־תרבות ורוח־היוצר — נהר איתנים.

חיי תרבות — וחברה יצוקה. חישוק על גבי חישוק. כמו היו הכל ערבים זה בזה. לא, "ביטוח לאומי" ולא, "מערכת חוקי פנסיה", רק מערכת של ערבות אנושית הדדית שאיננה מותירה לא פינה של תלאה ולא פינה של מצוקה ולא מוקד של חולי או סבל־אנושי אחר — בלי השגחה, בלי יד מושטת לעזור. לא מכוח החוק. לא מכוח תקנות. מחובת הלבבות. הלבבות היהודיים האלה המקיימים אצילות בתוך־תוכו של העוני ונודב־לב בתוך הדחקות ואור גדול בתוך מצולות המצוקה. האור הגנוז.

פעמים נדמה כי מספר היהודים שהיו פעילים בחיי הצבור ובחיי־היוצר היה גדול מכלל היהודים יושבי העיר. שבעה־עשר אלף יהודים — עם עתון שבועי, עם קייטנות לילדי מצוקה, עם בית־כנסת מפואר; חוצו מעשה־אמן ופנימו מעשה־חושב, בית התפילה הגדול של העיר, שבין כתליו ניסרו תמיד רינת היהודים ותפילתם ובחללו נחנקה ביום־גזירה שוועתם האחרונה לפודה, למציל. עם ארון־קדשו המגולף, על כרוביו ואריותיו, על לחשי "סמוט ואטל'ס" (א'ך ט'וב ל'ישראל ס'לה), שלו — עלו יהודי העיר בלהבות.

★

תלשנו עצמנו מן הגזע ההוא והגזע עצמו נגדע מן השורש והשורש כולו נעקר מפלגי־המים של הווייה יהודית שעליהם היה שתול — וצין עיר. ואין אם.

וכל שורה שנוסיף — תטביע עטנו בדמע.

קובל. עיר רינת־נעורי. עיר יגוני — לעולמים.

אליעזר שאַסטאק ווי אזוי קהילה וולאדימערעז

איז אומגעקומען

ווייל ווער דען, אויב ניט מיר, וועט דערציילן די גרויסקייט פון אונדזערע טייערסטע און פאָר-צייכנען לדורות זייער מוטיק לעבן און הערליכע טויט; שטייען זיי דאָ פאַר אונדזערע אויגן יעדן טאָג און יעדער-שעה, אזוי לעבעדיק און אזוי שוידערליך-קלאַר; זייער געשטאַלט און זייער נשמה — —

זיי שטייען פאַר אונדז, אונדזערע געהרגעטע שוועסטער און ברידער, און דווקא די יינגסטע פון זיי. יינגע — וואָס זענען פאַרעלטערט געוואָרן פאַר דער צייט. פון שווערן לעבנסלאַסט, מיר זעען זיי פון דער נאָענט: בריוונדע — און זייער מידע, אויסגעמאַטערטע מיט אויסגעצוי-גענע פאַרפלאַמטע פנימער, זיי זענען זיך צוזאַ-מענגעקומען אויף אַן אויסערגעוויינליכער גע-היימער פאַרזאַמלונג — באַהערשט פון אַ שטאַרקן ווילן און פון אַן אייזערנעם באַשלוס צעברעכן די שטעכיקע פלוטן פון געטאָ און אַנטלויפן. אונטערצינדן אַלע הייזער און אַלע געביידעס פון שטעטל און אין דער שרייפֿהײַקע בהלה, רעש און טומל, זיך ראַטעווען דורך פייער און וואַסער. און ווען אַפילו דער פרוו פון אויפשטאַנד זאָל דורכפאלן; ווען אַפילו די מערדערישע האַנט פון שטן זאָל מנצח זיין — וועלן זיי, לפחות, ניט געפירט ווערן כצאן לטבח, ווי שאַף צו דער שחיטה. און אויב שוין אומקומען איז כאַטש אַן אומקום פון שמשון הגיבור — תמות נפשי עם פלשתים — מיט די מערדער צוזאַמען — —



אַט שטייען זיי פאַר אונדז ווי לעבעדיק, טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטערס. אַלטע לייט און פיצלעך קינדער, אַלע, אַלע האָט מען זיי דאָ צענויפגעזאַמלט אויפן פלאַץ ביי די "לינקעס" אין די פריע מאַרגן-שעה'ען פון יענעם שוואַרצן פרייטיק, אַט שטייען זיי דאָ אַלע, אויסגעמאַטערטע און פאַרחלשטע, פון רעכטס — די אוקראינישע מלאכי-חבלה וואָס זענען ספּעציעל אַראַפּגעבראַכט געוואָרן פון די אַרומיקע דערפער. פון לינקס — די היימישע שטעטלדיקע באַנדיטן, זייערע שכנים און באַ-קאַנטע און כלומרשטע ידידים פון ערשט גאַר-

אַ קליינע מאַרמאַר-מצבה מיט דער אויפשריפט "לזכר קדושי וולאדימיר" אויפן הר-ציון אין ירושלים; אַ קליין, איינזאַם פאַרלאָזן, מיט גראַז און דערנער באַוואַקסן בערגל ערד אויפן וועג קיין זשוקין ערגעץ-וווּ אין די פעלדער פון וואַלין און אַ אינהאַלט-רייך בוך האַרציק רע-דאַקטירט פון אהרון מאירוביץ — זענען די איינציקע זכרונות כדי צו דערמאָנען אונדז, אונדזערע קינדער און קינדס-קינדער, און אויך כדי איבערגעבן די קומענדיקע דורות וועגן די העלדישע ליידן און פיין פון אונדזערע משפחות; די גאַלדענע קיין פון אונדזער אַפּשטאַמונג; די טיפע, פרוכטבאַרע וואַרצלען פון אונדזער גייס-טיקער, מאַראַלישער און פיזישער יניקה און די גבורה פון זייער שוידערליכן מערדערישן אומקום.

דאָס לעבן און שאַפן פון שטעטל אין משך פון דורות; דאָס קאַפיטל פון שוידער און גבורה וואָס האָט זיך אַפּגעשפּילט אינעם שטעטל וווּ מיר זענען געבוירן, זיך דערצויגן און פון וועלכן מיר זענען אַרויס לעבעדיקע, אַ דאַנק דער עליה. די קאַמפּס-עפּאָפּיע פון פשוטע, תמימות-דיקע, ערליכע יידן; אַן עדה וואָס איז געווען דורכגעדרוינגען מיט אמונה און וואַרימקייט, גע-קוועלט מיט חסידות, געלעכצט נאָך וויסן און געווען מלא קדושה און יראת-שמים. אַפילו אין צייטן פון אומגליק און אומקום האָט זי ניט פאַרלוירן איר יידיש געשטאַלט און צלם-אלקים; אַן עדה, וואָס שטייענדיק אויפן ראַנד פון אַפּגרונגט האָט געוואַגט מאַכן אַ פרוו פון אויפשטאַנד און אויפגענומען דעם מערדער מיט גבורה און שנאה — —

אַט דאָס קאַפיטל פון העלדישן קאַמף אין שאַטן פון טויט וואַלט באַגראַבן און פאַרשאַטן געוואָרן מיט די זעלבע בלוטיקע, שוואַרצע שטיקער ערד וואָס האָבן צוגעדעקט די קער-פערס פון אונדזערע טייערע, ווען, חלילה, די געשיכטע פון זייער קאַמף וואַלט ניט פאַרצייכנט און פאַרשריבן געוואָרן אין דער מגילת-איכה פון וולאדימירעצער יזכור-בוך, און וווּ נאָר מעגלעך.

אבות. די טעג אין וועלכע מען איז געוויינט גע-
ווען צו הערן, טאקע אין די זעלבע פרימארגן
שעה'ען, די הארצרייסענדיקע שטימע פון יענקל
דעם ש ו ח ט, וואס פלעגט דורכשניידן
די שטילקייט פון בית הקברות מיט זיין "אל
מלא רחמים שוכן במרומים" —

אבער היינט, אין דעם פרימארגן פון יענעם
שווארצן פרייטיק, גייען זיי, אונדזערע פאמי-
ליעס, פארביי דעם "הייליקן-ארט" שטילשווייגנד.
דער קול פון יענקל דעם שוחט הערט זיך. ניט
מער פון דארט, פון צווישן די קברים, וואס
זענען איבער יענער זייט פון פלוט. עס הערשט
א טויטשטילקייט. צום-אומקום שלעפן זיי זיך אין
שוידער, אין ציטער, אין יאוש, אלע ווייסן,
יעדער זאגט צו זיך אין דער שטיל: הנה יום
הדין! יענקל דער שוחט געפינט זיך איצט דא,
פון דער זייט פלוט, צוזאמען און צווישן דעם
גאנצן פארמשפטן עולם. זיין טראגט איז נאך
אביסל שווערלעך ווי אין די אמאליקע גוטע
צייטן, אבער פארלאשן איז געווארן דער גלאנץ
אין זיינע גרויסע אויגן, ווייס איז געווארן זיין
קילעכדיקע בארד, און איינגעשרומפן איז געווא-
רן זיין ברוסט-קאסטן—אט דער ברייטער ברוסט-
קאסטן פון וואנען עס קומען די אקטאוועס
פון זיין הויכער און זיסער שטימע; דער קול,
וואס פלעגט אזוי פריילעך אויסדריידלען דעם
"מי אדיר על הכל" פאר חתן-כלה אונטער דער
חופה; די שטימע וואס פלעגט אזוי שיין אויס-
זינגען דעם "הרחמן הוא יברך" אויף יעדן ברית;
דער קול, וואס פלעגט אזוי הארצרייסנד זיך
צושרייען מיטן ימים נוראים-דיקן ניגון פון
"יתגדל ויתקדש שמה רבא" אין דער ערשטער
נאכט פון סליחות און ביים "אדם יסודו מעפר
וסופו לעפר" ביי מוסף פון ראש השנה און יום
כפור אין סטעפאנער שול. נאך א קורצע וויילע,
און זיין קול וועט פארשטומט ווערן אויף אייביק.



אט שטייט שוין די גאנצע עדה פאר דעם
אפענעם גרוב, פאר דעם קבר, וואס דארף זיי
באלד איינשליגען און פאר דעם פריש אנגע-
ווארפענעם בערגל ערד, וואס דארף זיי באלד
צודקען. דערווייל שטייט נאך דארט די גאנצע
עדה צוזאמען, אבער דער גזר-דין איז שוין
געחתמעט — צום אומקום.

פון אט דער גאנצער מענטשן-מאסע וואקסט
ארויס, איבער די קעפ און העכער פון אלעמען,
די הערליך-שיינע געשטאלט, אין גייסט און אין
קערפער, פונעם מנהיג פון דער קהילה, וואס
האט מיטגעמאכט מיט זיין קהלה אלע לידן און

ניט-לאנג, אונטער זיי שטייט דער דייטשישער
אבער-מערדער, פאר זיי — דער אומקום, דער
אפגרויט, דער סוף.

אבער די סטאלינער חסידים זענען מונטער.
זייער מוט און מאראל איז הויך. זייערע אויגן
קוקן ארויף צום לויטערן הימל וואס שיינט נאך
איבער זייערע קעפ. מיט קדושה און טהרה
וויקלען זיי זיך איין אין זייערע ווייסע טליתים
ווי מיט תכריכים, און מיט גרויס התלהבות הויבן
זיי אן זאגן תהילים, זענען מקבל אויף זיך, און
אויף דער גאנצער עדה יידן, באהבה, דעם
שוידערליכן גזר-דין פון אויבן, פון אל שדי
איום ונורא —

און פלוצים ווי א בת-קול פון הימל, שניידט
א דורך דאס תהלים-געזאנג א הילטיקער אויס-
געשריי: "יידן, ראטעוועט זיך!" דאס איז די
שטימע פון י ר ח מ י א ל דעם קאוואל, און
א ציטער נעמט דורך אלע פארזאמלטע, ירחמיאל
שרייט, און ווי כביכול אליין וואלט אים צוריק-
געענטפערט: "מה תצעק אלי?!" וואס פאר א
תהילים זאגן איצט? דבר אל בני ישראל ויסעו!
זאג זיי, די סטאלינער חסידים און די אלע איבע-
ריקע יידן, זאג זיי, אז זיי זאלן זיך ראטעווען.
זיי זאלן אנטלויפן!

און די אומגליקלעכע צענויפגעזאמלטע הערן
גוט דעם קול פון "מלאך ירחמיאל", און דער
זיך בונטעווענדיקער גייסט וואס איז געלעגן
ערגעץ-ווי טיף באהאלטן אין זייערע נשמות,
ברעכט אויס ווי א פייערדיקער ווולקאן. עס
הויבט זיך אן א טויט-געלויף פון די "לינקעס".
די מערדער בלייבן דערשטוינט פון דעם געלויף.
צעטומלטע הויבן אן שיסן אויף די אנטלאפענע.
אלט און יונג, פרוי און קינד, לויפן ווייטער.
א סך פאלן אוועק, אבער א טייל פון זיי שטארקט
זיך, שטייט אויף און לויפט ווייטער. לויפט
ווהין די אויגן טראגן. די מערהייט פון זיי
ווערט געראטעוועט בלויז צייטווייליק, אבער א
קליינער טייל ווערט דאך ניצול אויף שטענדיק
פון דער מערדערליכער האנט און פון דעם קבר-
גרוב —



און ממש מיט אונדזערע אויגן זעען מיר אויך
איצט ווי זיי ווערן געפירט צענויפגעדריקטע,
איינגעבויענע און שווייגענדיקע, פון די "לינ-
קעס" צו די צוגעגרייטע גריבער דארט אין
זשוקינער וואלד.

אויף זייער לעצטן וועג גייען זיי פארביי דעם
בית-הקברות פון שטעטל — דעם "הייליקן-ארט".
ס'איז אלול-צייט. פאר די ימים נוראים, מיר פלע-
גן זיך נוהג זיין גיין יעדן פרימארגן אויף קבר-

פאסטוך באקוקט זיין סטאדע וואס ווערט אויפ־געפרעסן דורך וועלף פאר זיינע אויגן און קען זיי ניט העלפן... און אין א גרויזאמער שטומקייט וואס מאכט אויפציטערן אפילו די ארומיקע אוקראינישע מערדער — די זעלבע אוקראינער, וועלכע האבן ערשט נעכטן ביינאכט אים געפרוויט איינריידן ער זאל איבערלאזן זיין קהלה און זיך ראטעווען דורך זיי און אונטער זייער שוץ — ער געזעגנט זיך שטום און טרערן־שטיקנד מיט זיין גאנצער קהלה, און הויבט אן לאנגזאם, לאנגזאם טרעטן, טריט ביי טריט, פארויס, צום גרוב, צום אפענעם קבר, ער גייט אין אים אראפ פאמעלעך, הינקענדיק, און ער זינקט אינעם גרוב טיפער, טיפער ביז צום גרונט, ביז צום אפגרונט, — ביז צום פינצטערן שוול תחתיה.

אויך דא, אין די טיפענישן פונעם קבר־גרוב וויל ער זיין דער ערשטער, בראש פון אלעמען. אויך דא, מוז ער גיין פארויס, כדי צו קומען מיט זיין גאנצער קהלה און זיך שטעלן איז זייער שפיץ פאר דעם שופט עליון, און מאנען פון אים, פאדערן פון אים, משפט און גערעכטיקייט און נקמה, פאר זייער גרויזאמען חורבן און טויט.

אלע בזיונות — די ריון־פיגור און שווארץ־חנ'וו־דיקע געשטאלט פון יענקל אייזנברג.

ער, דער שטענדיק שטארקער און שטענדיק דרייסטער; וואס אין יעדן קריטישן מאמענט איז תמיד געגאנגען פארויס, איינגעשטעלט זיין לעבן פאר יידישן כבוד און פאר יידישער שוץ, ער שטייט איצט דא, אין דער מיט און איך־צווישן דער עדה, אויפן ראנד פונעם טויטן־גרוב.

פלוצים, גיט ער זיך א באוועג פון זיין פלאץ, גלייכט אויס זיין מאיעסטעטישע פיגור, הויבט אויף הויך זיין קאפ, און הויבט אן גיין פארויס, הינקענדיק אויף זיין פוס, גענוי ווי זיין אור־פאטער יעקב אבינו, נאך זיין געראנגל מיטן מלאך, דעם שר פון עשו... ער טרעט פארויס, און לאנגזאם, לאנגזאם דערנענטערט ער זיך צום ערשטן נאענטסטן בוים. הענגט אויף זיין שטעקן, — דעם שטעקן אויף וועלכן ער האט זיך אנגע־לענט און וועלכער האט אים באגלייט זיין גאנץ לעבן, דרייט זיך אויס מיט זיין שיינעם פנים און געקרוינטן שווארצן קאפ צו די פארוואמלטע, גלייכט ווידער אויס זיין ברייטן קערפער און באטראכט צום לעצטן מאל זיין קהלה — ווי א



עלייה לקבר־האחים בבאחובה (קובל)

(ראה עמ' 6)

מאקס טובער — רוצח פון אליקער יידן

גערופן די געטא. אלע וואך פלעגן פארקומען כאַ פענישן, אַקציעס, קאנטריבוציעס, ווען אונדזער געטא האט נישט געהאט צו דערפילן, האט מען געמוזט שאפן אין לוצקער געטא. ביים גרינדן די געטא האט מיין טאטע איינגעשפאנט זיין פערדל און ארויפגעווארפן אויפן וואגן קליידער, קארטאפּל, 1 בעט, 2 שטילן און א ברעם האלץ מיטן בעטגעוואנט, ווען א דייטשישער זשאנדארם האט דאס געזען, האט ער געשריגן: „האלט! אין געטא גייט מען צופוס!“ מיר האבן געמוזט אלעס פארלאזן און אריינגיין אין געטא נאקעט און בארועט. אין יענע טעג האט מיין באבע פארקויפט אן אוקריינער איר מויער פאר א פוד קארן, איז שוין געווען וואס צו קאכן, שפעטער האט מיין טאטע אנגעהויבן ארבעטן אין א קאפּעראטיוו.

דעם 2.8.42 האבן מיר שוין געוואוסט, אז מיר זענען פארלוירן, ווייל מיר האבן שוין אפגענומען גרוסן פון אלע ארומיקע שטעט: ראוונע, קליעוואן, א.א.וו. אז דארט האט מען אויסגעהרגעט אלע יידן און ס זענען דארט אויפגעקלעפט מעלדונגען: „קליעוואן — יודען-ריין!“ „ראוונע — יודען-ריין!“ מיר האבן געוואוסט, אז דער פאגראם איז נאענט, מיר האבן אבער גארנישט נישט געקלערט, ווייל ווען א מענטש איז הונגעריק, קלערט ער נאר פון עסן, און הונגעריק זענען מיר געווען שטענדיק, איך געדענק, אז שטענדיק פלעג איך זיך ארומדרייען אין געטא הונגעריק ווי א וואלף, און רק קלערן: ווו נעמט מען א צוויי-דריי קארטאפּל?

דעם 13.8.42 איז מיין טאטנס חבר, אליעזר בוימאן, געקומען פון טראכנבראד און ער האט געוויינט: מיר זענען פארלוירן! מענטשן רעדן, אז דעם 15.8 וועט מען אויסשחטן טראכנבראד, וואס מיר מיין ווייב זיסעלע ארויסגעטריבן: „גיי ראטעווע זיך אין אליק!“ האב איך פארלאזט מיין ווייב מיט 3 קליינע קינדערלעך און געקומען אהער הונגעריק...

דעם 14.8.42 האט א גרויסע פרייד באהערשט די געטא. מ'האט גערעדט אז איטאליע האט קאפיטולירט, און יידן וועלן שוין מער נישט דערשאסן ווערן...

דעם 15.8.42 איז איינער אויפגעשטאנען 4 אַזייגער פארטאג, האט ער דערזען ווי די געטא

אין אליק (ביי לוצק), האבן געלעבט אריבער 5000 יידן. נאך דעם ווי אונדזער שטעטל איז שווער באמבארדירט געווארן (3.7.41), זענען אריינגעקומען די דייטשן און האבן גלייך אנהענגעוויבן דערשיסן אומשולדיקע. זיי האבן געזוכט יוגנטלעכע און פרויען. דאס איז ביי זיי געווען א פאקט, אז דער אפגעשוירענער האט געדינט ביי די סאוויעטן.

אין 3.8.41 איז אנגעקומען דער דייטשישער קאמענדאנט מאקס טובער, ער האט גלייך ארויסגעגעבן א גור, אז דאס גאנצע גאלד, זילבער, ניקל, בעטגעוואנט, נייע קליידער, שוין אזוי וואלן גלייך געבראכט ווערן אין דער קאמענדאנט-טור, פאר נישט אויספירן דעם באפעל, וועט מען ווי הינט דערשאסן ווערן. 100 פאר איינעם.

דעם 5.8 האט מען גערופן אלע מענער אין שלאס אריין ארבעטן, פון 8 אַזייגער פרי ביז 5 אַוונט האבן דייטשישע זשאנדארמען און אוקריינישע פאליציי געשלעפט די יידן אין שלאס אריין. פון זיי האט זיך קיינער נישט צוריקגעקערט. גרויסע גאז-אויטאס האבן אלע מענער ארויסגעפירט און אריינגעווארפן אויסדערשטיקטע אין א גרוב ביים בית-הקברות.

דער יודען-ראט האט מודיע געווען דעם 3-טן טאג אז ס'פעלן פון דער ארבעטס-ליסטע 787 יידן, אבער הונדערטער יידן האבן מורא געהאט צו פיגורירן אין ארבעטס-ליסטעס, אזוי אז עס זענען אינעם 5.8 דערשטיקט געווארן א סך מער ווי 787 קדושים. נאך דעם שרקעלעכן פאגראם איז דאס שטעטל אינגאנצן אפגעשטארבן. מ'האט נישט געזען קיין לעבעדיקן נפש אין גאס. מענטשן האבן זיך איינגעגראבן לעבעדיקעראייד אין קברים, אין אזעלכע „סכאנעס“ און געווארט אויפן טויט. האט דער זאנדערפירער באפוילן דעם 8.8: ווער ס'וועט זיך נישט רעגיסטרירן אין יודענראט און גיין צו דער ארבעט — וועט דערשאסן ווערן; דער באפעל האט אויפגעשוידערט די סכראנעס-באהאלטענע, און מ'איז געלאפן זיך רעגעסטריירן. דעמלט האט מאקס טובער געשריגן: „מיין גאט, זא פיל יודע! זא פיל!...“ און פאר „גרויס כעס“ גלייך פארארדנט: „אין 15 מינוט זאלן זיך אלע געפונען ביי די שולן!“

אין די פארשאלטענע 15 מינוט איז באשאפן געווארן דעם „קבר געטא“, אזוי האבן מענטשן

און פון דארט אין א אונטערסכראן, באארבעט
דורך ש. צאם. דארט האבן געקאנט אריין 8
מענטשן אבער אריינגעשטופט האבן זיך 23...
8 מינוט שפעטער זענען אריין א פולע שטוב
דייטשן. דערווענדיק דאס קעלער-טירל האט
געשריגן זייער אפיציר: אראפ! ניט דערשיסן!
נאר מיט באגנעטן!... ווי די הינט!...

מיר האבן דאס גוט געהערט, און צוגעהאלטן
די מיילער.

איין דייטש איז אראפ אין קעלער, אנגעצונדן
פייער און געשריגן: גארניכט, קיינער!

ווען זיי זענען אוועקגעגאנגען האבן אונדזערע
הערצער ווידער אנגעהויבן צו קלאפן, נאר זייער
שוואך, ווייל מיר זענען געווען שטארק הונגעריק,
און קיין לופט האבן מיר אויך ניט געהאט.

3 טעג זענען מיר אזוי געלעגן איינגעפרעסט
זיצנדיק, האפנדיק, אפשר וועט געשען א נס.

און א נס איז געשען, די 4-טע נאכט האט אג-
געהויבן גיין א גאס-רעגן, א מבול.

— מיר דארפן אנטלויפן! — האבן אלע גע-
שריגן פארשטיקטערהייט.

— מיר מוזן אנטלויפן!...

און ווירקליך, מיר האבן דעם רעגן אויס-
גענוצט, דורכרייסנדיק זיך דורכן טייך פאטילאוו,
האבן מיר זיך געפונען אויסער דער שטאט. מיר
זענען אריין אין די פעלדער אין א גרויסע פלעסע
ווייץ און פאר די 4 מעת-לעת הונגעריקערהייט
שטארק איינגעשלאפן. א גערויש פון אן עראפלאן
האט אונדז אויפגעוועקט. מיר האבן זיך איינ-
געטוליעט אזוי, אז מ'זאל אונדז ניט באמערקן.
אבער ס'געקומען צולויפן א סאוויעטישער פאס-
טור און געשריגן: "זיי האבן אייך פון אויבן
באמערקט: ראטעוועט זיך אנטלויפט!" ער האט
אונדז שנעל דערציילט, אז אלע יידן זענען שוין
דערשאסן געווארן, און צו דער ליסטע פעלן 60
מאן, איז זוכט מען זיי ארום מיטן אעראפלאן.

מיר האבן געמאכט פליטה אויף 7 וועגן. יעדער
איינער האט זיך געראטעוועט אויף א פארשי-
דענעם אופן. מיין טאטע האט אויסגעקליבן דעם
בעסטן וועג. ער האט מיד ארויפגעכאפט אויף
די פלייצעס, און צווישן די זאנגען זיך דער-
שלאגן צו א גרויסער אוערע. אריין אין וואסער
ביזן האלדז און געווארט ביז די זון איז אונטער-
געגאנגען. דער טאג האט געדויערט א יאר.

ווען די נאכט איז צוגעפאלן האט מיין טאטע
אנגעהויבן זוכן די אנדערע אנטלאפענע, אבער
— אומזיסט. נאך עטלעכע וואכן וואנדערן איבער
וועלדער האבן מיר זיך אפגערוט ערגעץ טיף

איז פון אלע זייטן ארומגערינגלט מיט אוקריי-
נישע פאליציי און הונדערטער געסטאפאזצעס.

6 אזיגער איז מאקס טובער אריין אין געטא
און געזאגט:

— אלע יידן מוזן 7 אזיגער ארויס פון געטא,
איבערגיין קיין טראכנבראד! ווער ס'וועט ארויס-
גיין, וועט קומען קיין טראכנבראד, 22 ק"מ ווייט,
דארט וועט ער ארבעטן אין די וועלדער און זיין
גליקלעך. ווער ס'וועט זיך קליגן און פרווון דא
בלייבן — זענען גרייט פאר אים ניט קוילן, נאר
באגנעטן!...

מיין טאטנס חבר איז ארומגעלאפן און האט
זיך געהאקט אין קאפ מיט די פויסטן: "מיר זע-
נען פארלוירן!" — —

אין דער שעה האבן יוגנטלעכע אנגעהויבן
שרייען, אז מ'זאל ניט גיין צו דער שחיטה. איך
געדענק זייערע נעמען: יחיאל כ"ץ, מרדכי קא-
ציוק, שלמה צאם, מיין טאטע יצחק נאקאנעטש-
ניק און נאך. כמעט 2000 מענטשן האבן זיך
שנעל באהאלטן און אריבער 2000 זענען מיט
גרויסע פעק ארויס פון געטא, ווייל דער רוצח
מאקס האט צוגעזאגט, אז יעדער מעג נעמען
וויפיל ער קען פארטראגן. אפשטעלנדיק זיך
אויף א 20 מינוט אויסער דער געטא, האט מאקס
געזאגט:

— צו אייער גרויס גליק האב איך געקראגן
א באפעל אייך אומקערן אין געטא, און איר וועט
שוין זיין אין אליק, ביז די קריג וועט זיך ענ-
דיקן... קערט אייך אום גליקלעכערהייט!...

אומקערנדיק זיך אין געטא, האבן הונדערטער
מענטשן זיך אנגעהויבן האלדזן און קושן, טאנצן
און רופן:

— נצח ישראל לא ישקר!

— יש דין ויש דין!

חתן-כלהס האבן געחלשט פאר פרייד; אלע
באהאלטענע זענען ארויס פון די "סכראנעס"
און א דריטל פון המון איז געלאפן אין שול אריין
זאגן הלל!...

אין דעם מאמענט האבן די דייטשן פון דרום
זייט געעפנט א שיסעריי פון מאשין געווער
איבער די קעפ, און זיי האבן אנגעהויבן טרייבן
די בערך 5000 מענטשן (ווייל פון אלע ארומיקע
דערפער האט מען אריינגעטריבן יידן קיין אליק,
און ווען מ'האט פאגראמירט ראווניע, קליעוואן,
דראזשנע — זענען אויך אנגעקומען הונדערטער
פליטים, אזוי אז די געטא האט פאר דער ליק-
ווידאציע שוין ווידער געציילט 5000 נפשות).
מיר האבן נאך באוויזן אראפגיין אין א קעלער.

גאנגען אין קעלער. מיר האבן דארט געטראפן א פולן קעלער מיט קארטאפל און אין דער לינקער זייט — א פעסל קרויט. ווען אייוואן איז אראפֿ געקומען, האט ער אוועקגערוקט די פאס קרויט, אויפגעהויבן צוויי ברעטלעך און געזאגט: קריכט אראפֿ, דארט געפינט זיך שוין די פאמיליע צאם. איך בין די ערשטע אראפֿ. נאך מיר די מאמע און דער טאטע. 7 נפשות זענען מיר געלעגן באגראבן. אונדזער פארציע איז געווען 3 ברויט א וואך, א עמער וואסער, און אפטמאל אין מיטן דער נאכט קארטאפל-זופ. נאך 3 מאנאטן קבר — האבן די דייטשן געמאכט אן אבלאווע אינעם דארף סוכאוויץ, זוכנדיק יידן אין די קעלערס. 73 קעלערס האט מען צעהאקט און צעגראבן. אונדזער קעלער האבן זיי אויסגעמיטן, אבער אין אונט איז דער מלאך אראפגעגאנגען מיט א שטיל געוויין: „טייערע קינדערלעך, איך בין א טאטע פון 4 ווערימלעך, איך וועל משוגע ווערן. האט אויף מיר רחמנות און באפרייט מיר. צוליב אייך גייט אומקומען דאס גאנצע דארף. ס'נייט סתם געזאגט. אזוי טוען זיי די דייטשן, אין וואלין. אין א טשעכיש דארף, 20 ק"מ פון דאנען, האבן זיי געטראפן אין א קעלער 3 מיידלעך, האבן זיי דאס גאנצע דארף פארברענט, און די טשעכן פארטריבן אין קלויסטער און זיי אלעמען פאר־ברענט לעבעדיקערהייט.

מיר האבן אנגעהויבן קריכן. — ווייל גיין, האבן מיר ניט געקענט. די ביינער זענען אין קבר געווארן ווי צענויפגעקלעפט און שטאר, איך האב זיך געפילט ווי א מיידעלע וואס קריכט ארויס פון אונטער דער ערד און קריכט, קריכט...

א דאנק דעם גלות, זענען מיר צוריק געווארן מענטשן. אוקריינער פלעגן אונטערצינדן פוי־לישע דערפער און — פארקערט. פלעגן מיר באזוכן די אפגעברענטע דערפער — און צרות האבן אונדז ניט געפעלט. וועגן דעם דארף מען שרייבן א ספעציעלן בוך...

אין א שיינעם טאג, ווען די שטראלנדיקע זון האט געקושט די זינדיקע ערד, האבן מיין טאטע און די ברידער שלמה און וואלף צאם געבראכט דעם מלאך אייוואן א שיינע מתנה. דערווענדיק זיי האט אייוואן אנגעהויבן וויינען פאר פרייד: דיטקי, שטשע זשיוועטע? — קינדערלעך איר לעבט נאך? ... מיר האבן שוין ניט איינמאל אייך באוויינט. קומט! קומט! — —

און מיר זענען געקומען...

ענדע מערץ 1944, דערהערנדיק, אז די סאָווייטען זענען שוין אין ראָווע, האט אונדז אייוואן געפרעגט: „וואָס ווילט איר?“ אונדזער תשובה איז געווען: „איבער בערג און טאלן וועלן מיר

אין א ווילד־פרעמדן וואַלד. פלוצים, אזוי ווי מיר זיצן, האט זיך פון דער ערד אויפגעהויבן א קושטש, און פון אונטער אים האט ארויסגע־שוואַרצט אן אויסגעדארט געזיכט. מיר האבן דערקענט שלמה צאם. מיר האבן זיך געוונדערט ווי אזוי האט ער דעם סאַרט סכראָן באשאפן?

— אזוי מוזן מיר זיך איינארדענען! — האט ער אונדז געלערנט. און אין משך פון 2 טעג האבן מיר אויך געמאכט אזא טיפן קבר, און אריי־קריכנדיק, פלעגט דער לעצטער אריינשלעפן א ניסלעך־קושטש, אזוי אז א מענטש האט געקאנט גיין אויף אונדזערע קעפּ, און ניט וויסן אז אונטן נעפונען זיך לעבעדיקע מענטשן, ווייל דער סכראָן האט זיך געשלענגלט אונטער געדיכטע בוימער. צו אונדזער גליק האבן מיר געטראפן 6 ק"מ פון וואַלד א גרויסע פלעסע מייערן פאר בהמות. פלעגן פון די 3 סכראָנעס ארויסגיין עטלעכע מאן בערך 2 אזייגער ביינאכט און ברענגען מיי־ערן מיט וואסער, אזוי האבן מיר זיך דערנערט עטלעכע חדשים. דאס אויסזען פון ברויט האבן מיר שוין פארגעסן.

ווען די מייערן זענען אלע אויסגעגראבן גע־וואָרן, האט זיך צעפלאקערט ביי אונדז דער גרויסער הונגער.

מיין טאטע האט איינגעזען אז דער סוף דער־נענטערט זיך, האט ער באשלאסן כאַטש נקמה נעמען אין סאָדיסט מאַקס טובער. און אין איינעם אן אונט איז ער אוועק אין שטאָט נקמה נעמען פאר די טויזנטער קדושים. אפּוואַרטנדיק עט־לעכע שעה, באַהאַלטנדיק זיך קעגנאיבער זיין הויז, איז טובער ארויסגעגאנגען. מיין טאטע איז צו אים צוגעלאפן, ארויסגעכאַפט דעם פיסטאַלעט פון זיינע הענט, און וועלנדיק אים דערשיסן, האט דער רעוואָלוער זיך פלוצים פארהאַקט. דערפילנדיק דאס האט אים מיין טאטע אנגע־הויבן שלאָגן איבערן פרצוף. ווען מאַקס טובער איז געקומען צו זיך און האט זיך אַרומגעקוקט אז דאָכט זיך גאַר א ייד שלאָגט אים האט ער אנגעהויבן שרייען: „שוצמאַן! שוצלויטע!“ — האט מיין טאטע געמוזט אַנטלויפן...

די לאַגע איז אין וואַלד פון טאָג צו טאָג ערגער געוואָרן. דערווייל האט זיך באַוויזן אונדזער גרויסער שונא — דער שניי.

ניט אַנדערש נאָר ווי עפעס טויזנט נסים זענען מיט אונדז געשען; מיין טאטן איז געלונגען געפונען א מלאך מיטן נאָמען אייוואן היידושענ־קאָ. ער האט אונדז געהייסן קומען צו אים אין קעלער.

איבערלאָזנדיק 21 מאן אין די סכראָנעס זענען מיר פאַרנאָכט אוועק אין דארף און אַראָפּגע־

שפעטער, ווען אליק איז שוין באַפֿרייט געוואָרן פון די דייטשישע באַנדיטן, און מענטשן האָבן זיך אומגעקערט פון אלע זייערע פאַרשטויסענישן, האָבן מיר זיך איבערצייגט, אז פון אונדזער שטעטל איז געבליבן 1 פראָמיל; פון די כמעט 6000 יידן (מיט די אַרומיקע דערפער), זענען מיר געווען נישט מער ווי זיבן...



צום סוף וויל איך נאָך באַמערקן: דער גרעס־טער העלד און גבור פון אונדזער שטעטל איז געווען יוסף צאָם. 9 מאָל האָט פאַר זיינע העל־דישע מעשים דעפילירט דאָס 24־טע פּאַלק פון דער 51־טע פראטיוואטאנקאווער דעוויזיע. אויף איין דעפיליאַדע האָט געזאָגט מאַרשאַל נאַלבו־כין: „געבענטשט איז דאָס פּאַלק, וואָס קאָן אַרויס־געבן אַזעלכע העלדישע קעמפער!...“

די גאַנצע 51־טע דעוויזיע האָט אים געקענט אונטערן נאָמען יאַסיף־סאַלאַוויי. ער פלעג פליען אין פייער אַריין, ביז ער איז אין אַ שווערן קעגן־אַנגריף, צוזאַמען מיט זיין טאָנק פאַרברענט געוואָרן.

זיך רייסן, נאָר נישט מער דאָ! איוואָן האָט געשפּאַנט זיינע פערד צו אַ נידעריק של־טעלע, און אונדז איז געלונגען איבערצורייסן זיך די סכנותדיקע 30 ק"מ. פאַר ראָוונע איז פון אַן אַקאַפּ אַרויס אַ הויכער אַפיציר פרעגנ־דיק: "כטאָ יעדעט?" איוואָן איז צו אים צוגע־גנאָגען און גלייך האָט אונדז אַבסערווירט אַ זעלטענער מענטש. באַדויערט און געשאַלטן היט־לערן: „סוואַלאַטש טאַקוי, טשטאָ אָן זדיעלאַל ז'ליודיי?!“ (וואָס דער מנוול האָט געמאַכט פון מענטשן!).

מ'האָט אונדז אַריינגענומען אין שטאַב, און נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך אַנגעגעסן צו דער זעט, האָט מען אונדז אַריבערגעפירט קיין ראָוונע.

נאָר איידער מיר האָבן באַוווּזן זיך אַפרוען, האָבן דייטשישע אַעראַפּלאַנען אַנגעהויבן שווער צו באַמבאַרדירן ראָוונע. מיר האָבן דערפילט ווי גליקלעך מיר זענען. מענטשן מיט אלע מענטש־שן גלייך! געהרגעט ווערן — אַבער אויך לעבן!



קדישייחיד על קבר האחים בבאחובה (קובל)
(ראה עמ' 6)

הניצולים רגישים לסבל הזולת

מתוך דברים שבע"פ עם אלי ויזל

לות לפגוע. למדתי, למשל, שלחם זה דבר מאוד חשוב. שאפשר לישון תוך הליכה; דברים קטנים. דברים גדולים, כמו תיאוריות גדולות ותיזות גדולות, פילוסופיות כבדות, אינני מסוגל לתפוס.

אני מכיר אחדים שחיברו תיאוריות. אני חושב שדבריהם תופסים. ולמה? כי החוויה הזאת פירושה אי-ראות. גישוש, היסוס, שאלה, ספק, חיפוש, ותו לא.



הוא הדבר בסרטים.

אני לא מצאתי את עצמי, או את הצל של עצמי בסרט זה, או אחר. בשום סרט, כי אין סרט שיתפוס את גודל השואה. אם זה סרט, זה לא מחנה-ריכוז, אם זה מחנה ריכוז, זה לא סרט. בספרי האחרון, "העתירה למען הניצולים", אני אומר: רומן על אושוויץ, או שאיננו רומן או שאיננו על אושוויץ, יחד זה לא הולך.

הדמיון מפגר כאן אחר המציאות. אי-אפשר לכתוב רומן. אני לא יכול לכתוב. דבר אחד אני מנסה לעשות: בכל יצירותי אני מנסה להעביר את התודעה שאי-אפשר להעביר, לספר שאי-אפשר לספר, להסביר שאי-אפשר להסביר, לתאר שאי-אפשר לתאר.

כאן מתערב יסוד נוסף. השאלה הנצחית, בש"בילנו היא נצחית: האם מה שקרה הוא נקודת שיא של ההיסטוריה או שהוא אנטי היסטוריה, תקלה של ההיסטוריה; לדעתי זאת חוויה מטא-היסטורית. מחוץ-להיסטוריה, למדתי את הנושא יותר מכל נושא שלמדתי בחיי. אין מסמך שלא קראתי, אין ספר שלא בלעתי, ואני יודע שכל שאני יודע יותר אני יודע פחות... כדי להגיע לאירוגיה עצמית, כשמשוה טוב קורה לי, אני עוצם את עיני ורואה את עצמי לפני שלושים שנה, שלושים ושלוש שנים, ופתאום מה שטוב — הוא פחות טוב.

כשמשוה רע קורה לי, אכזבה, אני עוצם את

עשרים שנה לא דיברו על השואה בכלל. ספרים על השואה לא היו, היו מעטים שקראו, מי קרא? — הניצולים עצמם. אני עצמי קורא כל ספר. קודם כל אני רוצה לדעת מה כותבים, אולי אני אבין מזה משהו חדש, אולי סוף-סוף אבין? כי עדיין אינני מבין מה קרה.

רק לפני עשרים שנה, בערך, זה התחיל. גם משפט אייכמן היווה תפנית. פתאום נפתח סכר, והוא נפתח יותר מדי. בכל השטחים יש היום דיפלציה מילולית. יש וולגריזציה, יש סקולריזציה של השואה, כואב, אבל זו עובדה.

בזמן מלחמת ווייטנאם השוו את ווייטנאם לאושוויץ; כשהיו מהומות בהארלם, השוו את הארלם לגיטו וארשה; אנג'לה דייוויס — היה מישהו שהשווה אותה לאשה יהודיה שנשלחה לדכא.

כל כמה שיעסקו במחקר תיעודי, לא יהיה בכך די. אבל אני גם בעד כתיבה. הרבה מאוד כתבי-יד אני מקבל. אני מעודד כל ניצול לספר, לזכר, להזכיר, להעיד. זה חשוב יותר מכל דבר. שולל אני רק את הסנוביות שחדר גם לתחום השואה. יש כבר התנצחויות, מי צדק ומי לא צדק. אנחנו, הניצולים, לפני שאנחנו אומרים את המלה אושוויץ, אנחנו עוצרים רגע. אתה משתתף בסימפוזיונים, ועוצר פתאום ואומר: רגע, מה קורה כאן? זה הפך לנושא כמו כל נושא אחר.

וזה חדר גם לתחום התיעודי: זה מביא תעודות לכאן, וזה מביא תעודות לכאן: ומתנצחים: האם כן התנגדו או לא התנגדו, האם כן בגדו או לא בגדו; רגע, אולי בעוד מאה שנה, כשישארו רק תעודות, יבואו החוקרים ויתנצחו. בינתיים הנושא מצווה צניעות.

אני נגד הכללות. אפשר להביא הוכחות לבאן ולכאן, אין תיאוריה המסוגלת לבטא את החוויה הזאת, אין מדע שיוכל לעשות זאת. כל מה שיש הם דברים קטנטנים. אלף-בית.

למדתי מעט מאוד על השואה, אבל המעט שלמדתי הוא, שצריך להיות זהיר, שמלים עלול-



אבל אני באמת לא יודע. אני יודע רק כמה דברים. למשל, אני יודע שטוב לי. טוב לי שאני יהודי, שאני בצד של הקורבן ולא בצד הרוצחים. טוב לי שהייתי שם רק שנה אחת. מי יודע מה היה קורה אילו הייתי חמש שנים, אינני יודע, אני רק מקווה שהייתי מצליח לשמור באותה מידה על עצמי, מי יודע. טוב לי שאני מנסה להעביר דברים במלים. אלה דברים מאוד צנועים. כל הדברים הגדולים, התיאולוגיים, הפילוסופיים... אני לא יכול לעסוק בהם.

יחסנו שונה גם לגבי הסבל. ידענו לא להשתמש בו, לא לנצל כדי להוליד סבל נוסף... אני מאמין בייחוד היהודי בכל שטח, בכל נושא, בכל חוויה, ועכשיו יותר מאי פעם: עכשיו אני מכיר בזכותו של מי שלא יהודי להטיף לנו מוסר, ולא חשוב באיזו סוגיה אנו עוסקים. כבר אמרו המשוררים הצרפתים שמה שקורה לאדם קורא קודם לכן למשורר. ואני אומר: מה שקורה לעולם, קורה קודם לכן לעם היהודי. אני מקווה שמה שקרה לעם היהודי לא יקרה לעולם כולו.

אתה יודע, דבר משונה. כל פעם שיש היחלצות לעזרת אנשים במצוקה, אם זה וייטנאם, ואם זה ביאפורה, תמיד אני מוצא בשורה הראשונה ניצולים. לכאורה, אנחנו היינו צריכים להיות מחוסנים נגד הסבל של הזולת, והנה בדיוק ההיפך מזה קרה. אין אנשים פגיעים ורגישים יותר לסבלו של האדם מן הניצולים. ולא בדברי רים. — במעשים. דומה שאין אנשים אסירי תודה יותר.

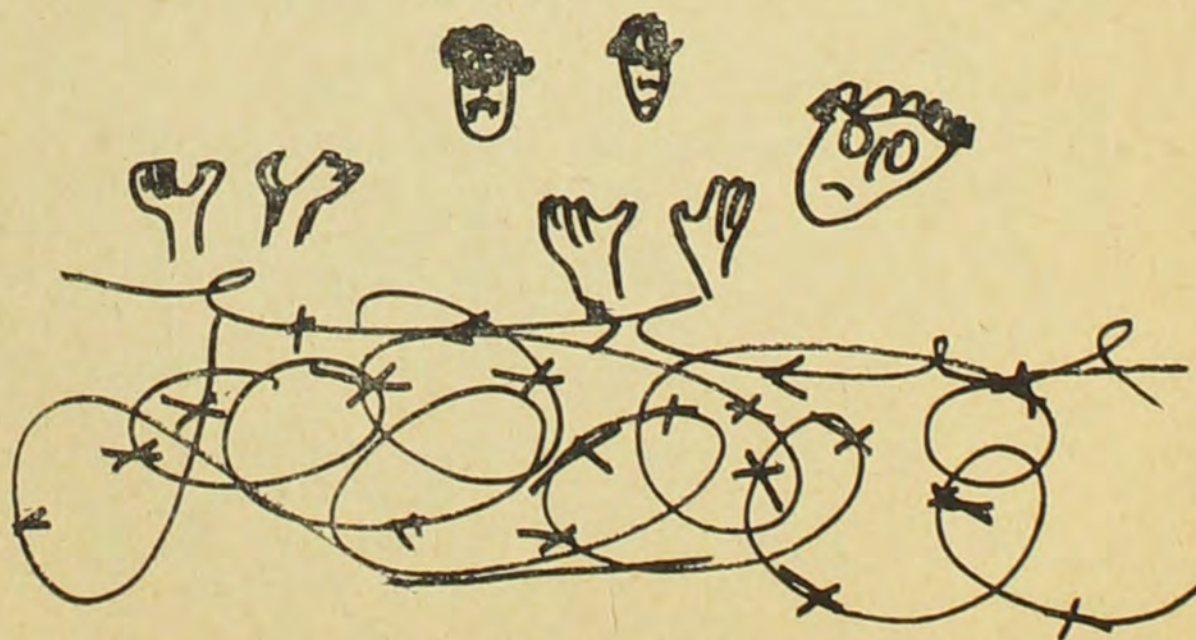
עיני, ופתאום מה שחשבתי שהוא נורא — פחות נורא. בשבילי זאת אמת-מידה בכל מה שאני כותב, גם אם אני כותב על חסידות, על התנ"ך, או על מוסר, זוהי עדיין אמת-המידה. יותר מזה אינני יודע. אני לא יודע, ואף אחד שהיה שם איננו יודע. אי אפשר לדעת.

נתתי פעם דוגמה, וזאת הדוגמה היחידה שאני יכול לחשוב עליה; לי זה כמו מתן תורה מסיני, זה מחוץ להיסטוריה. כמובן, זה חדר להיסטוריה, אבל זה מחוץ להיסטוריה. תלוי איך כותבים. אם יכולים לעשות את זה מבפנים, אם יכולים לעבור את המטאמורפוזת הזאת.

נלי זק"ס, למשל, היכרתי אותה. אלא שהיא כתבה שירה, ויש להפריד בין שירה לבין רומן. זה עלה לה בבריאות נפשית, בשפיות-דעתה, כי היא כתבה על דברים יותר עצומים ממנה. כשהיא סיפרה לי על כך, רציתי לחבק אותה; היתה מוכנה להסתכן. היכרתי אנשים שבאו מבחוק, הציצו ונפגעו והתאבדו. יש סופרים שהתאבדו. אני מכיר כאלה. אני מכיר גם ניצולי שואה שהתאבדו. כי פתאום ראו שעדותם לא התקבלה.

שירה, הייתי אומר, זה יותר קרוב, ובמיוחד שירת הילדים, הילדים שהיו שם, אני חושב שזו התפילה הטהורה ביותר שנכתבה, תפילת הילדים שכתבו שירים במחנות.

יבורך כל מי שכותב. אם יש לו כוח לכתוב שירה — יבורך, אם יש לו כוח ורצון, וכנות הדרושה לכתוב רומן — יבורך. אני לא הצלחתי. ולכן, מתוך חמישה-עשר ספרים רק שלושה כתבתי על השואה, כי אין לי כוח. אני לא אומר זאת מתוך הצטנעות, להיפך, מתוך צער, — אין לי כוח.



מציורי ילדים: השואה

שירי לאחי ברוך

מאטעס אליצקי

לא השמש, שהעלתה בך ביום ההוא
בערה גדולה כפצע —
זו עירה שלך, אשר דלקה.

לא עננים, אשר כסו־הליטו עור פניך
מבושה, כתחבשות —
זה העשן, שמביתך עלה.

לא הליל, אשר עמד אז בעינך
מחשיך כהום־בורות —
זו תעלת־קברים שהסתכלה בך.



לתלמידים שלך אמרת:
בית־הספר, הוא רמה אתכם.
יערות מלאים קול בכי
ולא בשיר ובזמרה.
לא הקוקיות היחפות, אשר צורחות
מול פני השמש —
זה ילל־אחים טבוחים־שרופים
ונביחת־הפקר של כלבי הציד.
הכביסה החמוצה תלתה הרוח,
משקיות וכתנות של ילדים —
ולא עבים אשר טבלו בנוגה השקיעה.



שואלים אותך התלמידים: מורנו, האמנם
גם השנה עומדים עצים בבלובם?
גם השנה מריחה פריחה בריח־דבש
ורק בגטו כאן הכל יבש כקש?
אומר אתה: אמת, נכון הוא, חמודים.
עשבים נובלים הם שערות של ילדים.

ושואלים התלמידים: הנכונות הן השמועות
שבצדי־דרכים יש עוד מרגניות,
פרחים יפים כל־כך ועדינים —
ואנחנו כאן להם מה־ממתינים...
אומר אתה: אמת, יכול מאד להיות:
לחייכם חורות כמו מרגניות.

ושואלים התלמידים: מורנו, האם זה חלום
שמעבר מזה מאיר עוד אור היום
וצפרים עפות בצויץ בין קרני-השמש?
כל אלה בחלום ראינו אמש.
אומר אתה: נכון. וכפות הילדים נעות
כצפרים. והן בולעות דמעות.

(מיידיש: נ. ליבנה)



יאָסעלע

אמיר גלבע

דער זון פון מיין שוועסטער בראַניע

אַ גאַנצע נאַכט זענען געפאלן שטערן אין מיין שויס
און מיד פון ציילן האָב איך איינער אליין געלאַכט אַ גליקלעכער אין דער נאַכט אַריין.
און אַזוי האָלב און דרימל-האַלב אין טרוים, האָבן הימלען געפאַרבט מיינע אויגן
און אַדלערס האָבן גענידערט אין די טאָלן.
דמעלט האָב איך אויפגעמאַכט מיינע אויגן צום חלום. איז געקומען דער קליינער
יאָסעלע און אויסגעלייזט דאָס ליד. און געטאָן שוועבן און זינגען.

דער קול פון טירטלטויב טראָגט זיך איבערן לאַנד. אויף די בליטן פון פרימאָרגן
בלויט אַ רעגן און פאַלט.
איך קני צופיסנס באַרג-אור-זון און געדענק, און געדענק.
מיין קאַפּ אין די וואַסערן וואָס פאַלן פון הויכן מיט גרינע קלאַנגען פונעם זעטיקן,
שווערן חלום.
איך הער אַלע דיינע לידער יאָסעלע. קליין יאָסעלע, וואָס שיינסט אַזוי. יאָסעלע,
וואָס געהרגעט ביסט אויף אַן אמת.
דיינע בלאַנדזשענדע הערשעלאך אויף אַלע וועגן כאַפן אויף דיין לאַכעדיקן
ווידערקול.

גאָט מיין גאָט, אַלע טאָלן זענען דעמלט פול געוואָרן וואַסער
און נאָכן רעגן האָט אונדז פאַרפלייצט דאָס גרינע און פאַרשיכורט אונדז די טריט.
און פולע זשמעניעס האָבן גריבעס זיך געבלאַסט ווי אַ מעשהלע וואָס ווינקט
מיט שוואַרצאַפלען פון טויזנט אויגן.
און אַלע ביימער האָבן אַנגעצינדן זינען אויף זייערע צווייגן לכבוד אונדז.

אוי יאָסעלע, יאָסעלע! כ'האָב מיין שטילע תפילה מוצאי-נאַכט צו דער אַזיערע
געשיקט
און דיינע ווייסינקע קאַטשקעלע האָבן זיך געקייקלט איר אַנטאָן — אַ קרוין —
איבער די שטילע כוואַליעס.
אַבער מיט דער אויפגייענדיקער זון גיי אויך איך אַ פייערקרובן אויף און פלאַם
פון בענקעניש
קושן די ערד פונעם אויסדערוויילטן פון די ליבעס.

(יידיש: נ. ליבנה)

צוריק פון די וועלדער

זלאטקע רוטנבערג-בערמאן (הארטפארד)

גייענדיק ווייטער, איבערן בריק, אין ריכטונג פון שטאט, זענען די נייע קאמוניסטישע „חבר-רים“ ארומגעפארן אין שליטנס. זייערע „דאמען“, אין בארובטע יידישע פוטערגע מאנטלען, האבן ארומגעפירט קינדער אין יידישע קינדערוועגע-לעך. גויים פון דארף, זענען געפארן אין שטאט אריין. דאס לעבן איז אנגעגאנגען ווי פריער. נאר פון „תרבות“ שולע, זענען יידישע קינדער ניט ארויסגעלאפן. קרעמער זענען ניט געשטאנען אין די געשעפטן...

מיר האבן זיך דערשלעפט, אפגעריסענע, צע-בראכענע, ווי פון אן אונטערגעגאנגענער שיף, ביז אייזיק הורוויצעס הויז. דארט, האט מען אונדז געזאגט, דארפן מיר זיך מעלדן צו אונ-דזערע באפרייער.

א „חבר“ מיט גלאנציקע שטיוול האט אונדז גוט באטראכט. אין זיינע אויגן, האבן מיר דער-קענט אז מיר זענען „כשר“. דאך האט ער אונדז געפארשט, צי מיר זענען ניט קיין דייטשישע שפיאנען. נאך הונדערטער פראגעס, האט ער אונדז געגעבן א צעטל, ווו מיר זאלן איבר-נעכטיקן.

דאס צעטל איז געווען צו בירטשיק זינגער-מאנס הויז. די טיר האט אונדז געעפנט א פא-ליאטשקע, וואס האט דארטן געווינט. דעדזענ-דיק אונדז, איז זי געווארן וויס ווי קאלך, גלייך ווי זי וואלט דערזען מתים פון קבר ארויס. ס'זענען ארומגעגאנגען צווישן זיי קלאנגען, אז יידן קומען צוריק און נעמען נקמה. זי איז געווען שטארק דערשראקן און זיך גענומען פארענטפערן. מיר האבן איר בארויט, אז מיר זענען נישט געקומען נאך ירושה, נאר מיר האבן א צעטל פון דער נ. ק. וו. ד. אויף איבערנעכטיקן. זי האט ארויסגעטראגן בריינדל זינגערמאנס אן איבערבעט און אונדז געמאכט א געלעגער אין קיך. נאך לאנגע מאנאטן פון זיך ארומוואל-גערן אין שמוץ, איז דאס געווען אונדזער ערש-טער ריינער געלעגער אונטער א דאך.

אינדערפרי נאך א שמועס מיט איר, האט זי מסכים גווען, וועלנדיק נישט-וועלנדיק, — אז מיר זאלן פארבלייבן, אין אונטערשטן שלאף-צימער, ביז מיר וועלן קריגן פאר זיך א דירה. מיר האבן זיך ווידער געמעלדעט אין דער נ. ק. וו. ד. דאס מאל האבן מיר באקומען א צעטל אויף א זאק קארטאפל און א פלאש אייל.

איבער פעלדער געמינעוועט פון די דייטשן, ווען זייערע עראפלאנען פליען איבערן קאפ און נישט זעלטן ווארפן אויך אראפ א באמבע, האבן מיין מאן, מיין קינד און איך זיך ארויסגעלאזן אויפן וועג א היים קיין קארעץ. מיר האבן זיך דערוויסט אז קארעץ איז שוין באפרייט פון די נאציס, דורך די סאוויעטן.

שוין אריבער צוויי יאר זינט מיר האבן אונ-טער אן האגל פון קוילן, פארלאזן די געטא ארום דעם בית-עולם (אויך אסטראווסקע און שולגאס, האבן באלאנגט צום געטא).

נאך צוויי יאר פון אויסבאהאלטן זיך אויף בוידעמער, גריבער, וועלדער, פעלדער, און מכל המינים, זענען מיר ווידער געווען אויפן וועג קיין קארעץ.

די מינעס און באמבעס, נאך דעם וואס מיר האבן דורכגעלעבט, זענען נישט געווען אזוי שרעקלעך, ווי געכאפט ווערן דורך די דייטשישע אדער אוקראינישע מערדערס. האט דען נישט פאסירט אז א פארמאטערטער ייד, איז איינגע-שלאפן א מידער אונטער א בוים אין פעלד, און א שייגעץ האט פארווארפן א פעטליע אויף זיין האלדז, און אים געשלעפט אין געסטאפא, ווו ער האט פאר אים באקומען 3 פונט זאלץ?

אריינקומענדיק אין קארעץ, האבן מיר זיך געפילט ווי חוני המעגל, וואס איז געשלאפן 70 יאר און האט זיך אויפגעכאפט אין א גאנץ אנדער וועלט.

דער הימל איז געווען דער זעלבער, די זון האט געשיינט ווי שטענדיק, די ביימער האבן געבליט, קארעץ די זעלבע, — אבער אן יידן. מיר האבן זיך אומגעקערט א היים, וואס איז מער קיין היים נישט געווען, צו חורבות פון א שיינער יידישער קהילה.

פון די הייזער וואס האבן באלאנגט צו בא-קאנטע יידן, זענען ארויסגעקומען „באקאנטע“ גויים, אין באסיוקס גרויס הויז מיטן שיינעם סאד, האט געווינט טימאנ'קע דער שוסטער; ביכמאנס הויז האט פארנומען יאסיפ, וואס האט איבערגעגעבן שרהקע בריקעווער צו די דייטשן. ישראל בלאנקס הויז, האט געירשנט פליארקע דער גנב, וואס פלעגט ביי אלע „אונטער די מילנדיקע“ יידן, ארויסגנבען יעדן ערב פסח די הינער פון די שטייגן, און דאס וועט פון די ביידעמער.

קין קארעץ איז געווען יצחק פיינער ז"ל מיט זיין משפחה, בערל בערגאל מיט זיין זון חיים'קע. מעזשיריטשער יידן, ווארניקער פרויען. ס'איז געקומען מלכה מיט עזריאלן דעם קצב. זיי האבן זיך באזעצט ביי עזריאל'ן אין הויז, ווהלין מיר האבן אלע אנגעהויבן אריינגיין, ווער עס האט זיך נאר אומגעקערט קיין קארעץ. מלכה האט פאר אלעמען געפונען פלאץ און שפיז. אפילו מצות האט מען דארט געבאקן אויף פסח. עס האט זיך דעמלט אויך צוריקגעקערט פון די וועלדער די פארטיזאנען-פירער מישא גיל-דענמאן ("דיאדא מישא") מיט זיין זון בעבע. זיין הויז (צוויי צימערן מיט א קיך) איז געווען פארנומען דורך די סאוועטן פון דעם וואיענקאמאט (מיליטערישע קאמענדאנטור). איין שטיבל האבן זיי געלאזן פריי. גילדענמאן האט מורא געהאט אז די סאוועטן וועלן דאס צונעמען האט ער אונדז געבעטן, מיר זאלן זיך צו אים אריבערקלייבן, און ער מיט בעבע'ן, האבן זיך צוריקגעקערט אין דער ארמיי. די דריי מיידלעך האבן מיר איבערגעלאזן אין זינגערמאנס הויז. די פאליאטשקע האט שוין נישט געמאכט פון דעם קיין וועזן. זיך איבערציען איז אונדז נישט אנגעקומען שווער, מיט דעם וואס מיר האבן פארמאגט. פארשטייט זיך, אין יענער צייט וואלט געווען צו א גרויסער לוקסוס אז מיר זאלן וווינען דריי מענטשן אין צוויי צימערן, האבן מיר אריינגענומען צו אונדז מיציען און איטא שפירא, זייער שוועגערין עווא, וואווע ווילנער'ס ווייב, ליובע און אוקע שמוטער, און שפעטער האט זיך צו אונדז אנגעשלאגן אויך ד"ר יעקב וואלאך, ווען מישא גילדענמאן אדער בעבע האבן באקומען אורלויב, האט מען אויך פאר זיי געמאכט פלאץ.

ד"ר וואלאך, האט פון ערגעץ באקומען א סאָ וויעטישן שינעל מיט פארדרייטע פאגאנעס, און וויפל מיר האבן זיי צורעכט געמאכט, זענען זיי אלץ געווען קרום. ער פלעגט זאגן: "אזא סאלדאט ווי איך בין, מעג טראגן קרומע פאגאָ נעס".

ס'זענען געווען צייטן ביי אונדז אין "קאלכאז" — ווי מיר האבן זיך א נאמען געגעבן — ווען מיר פלעגן לאכן פון יעדער נארישקייט, ביז טרערן און געוויינט ביז משוגעת. אלץ וואס מיר האבן פארשטעקט אין זיך צוליב שרעק און פאר-צווייפלונג, האט זיך איצט געריסן צו אויס-דרוק. מיר פלעגן אליין זיך זען ווי משוגעים. האבן מיר דען געהאט ווייניקסטנס איין גוטע סיבה צום לאכן? דאך האבן מיר געלאכט. מיר האבן געקאכט און געגעסן צוזאמען, און געלעבט ווי איין משפחה, וואס איז באש-

א גוי האט אונדז געבראכט דעם "פראוויאנט" פון דער צוקראווינע און אנגעהויבן באלעבא-טעווען.

ווער ס'האט נישט דורכגעלעבט אזא שמוץ און אומריינקייט, אזא לאנגע צייט, קאן נישט פילן דעם פארגעניגן פון זיך וואשן מיט ווארעם וואסער.

מיין ערשט גרויס פארגעניגן איז געווען, ווען איך האב אריינגעזעצט מיין אויסגעמאטערט און פון לייו צעפרעסן קינד אין א צויבער ווארעם וואסער, און מיט זיין אים געוואשן און געבאדן. אים אריינגעלייגט אין א ריינעם געלעגער, און געגעבן זאט צו עסן. טאקע בלויז קארטאפל — אבער צו דער זאט, אויף דער פריי, און נעבן א טיש.

נאך אייניקע טעג פון וואשן און רייניקן זיך האבן מיר זיך ערשט אנגעהויבן ארומקוקן אויף דער געגנט. ס'איז געווען א נייע וועלט, וואס מיר האבן יארן-לאנג נישט געזען אין דער ליכטיקער שיין. מיר האבן איבערגעלאזן מעבל, קליידער, שטוב-זאכן.

די מערהייט פון זיי האבן געטענהט אז די דייטשן האבן דאס ביי אונדז אוועקגענומען. אג' דערע האבן אונדז פאר אן אנצוג, אדער א מאנטל, געבראכט א ברויט אדער א פלאש מילך. אבער פאר אונדז איז איצט דאס ברויט אדער די פלאש מילך, געווען וויכטיקער ווי דער אנצוג. מיר זענען געווען אויסגעהונגערט און אפגע-שוואכט. פיזיש און גייסטיק.

אין איין פרימארגן קומען צו אונדז אריין א רוסישער קאפיטאן, א ייד, מיט דריי יינגע מיידלעך, וואס ער האט געפונען אין א וואלד. איינע איז געווען פון בערעזנע, און צוויי פון טוטשין. דריי יידישע יתומות. איינע האט שוין באוויזן צו בלייבן אן אלמנה, פארלירנדיק דעם מאן ערגעץ אין וואלד. דאס שיינקייט פון די מיידלעך האט ארויסגעשיינט פון די צעריסענע, צעפוילטע שמאטעס, וואס זיי האבן אויף זיך געטראגן.

מיר האבן באקומען א בעטל און אריינגע-שטעלט אין אונדזער צימער. מיר זענען געווארן איין משפחה, מיט וועמען מיר האבן זיך צעטיילט מיטן זאק קארטאפל און פלאש אייל.

אזוי האבן מיר אפגעלעבט, זאלבע זעקס, אין צימערל א 6—7 מאנאטן. דורך דער צייט, האבן זיך אנגעהויבן אנקלייבן נאך רעשטלעך פון געראטעוועטע משפחות. א יידיש פארלאזן הויז, וואס די גוים האבן נאך נישט באוויזן צעשלעפן אויף האלץ, און זיך דארט באזעצט. צווישן די ערשטע וואס האבן זיך אומגעקערט

סער, ווייל זיי האבן אים אזוי געטריי צוגעהאלפן אויסראטן די יידן מיט אזא דערפאלג. אזוי ווי קיין יידן זענען שוין נישט געווען בנמצא, האבן זיי זייער כעס אויסגעלאזן צו די פאליצקן און רוסן. ווי נאר זיי האבן אנגעטראפן א רוסישן סאלדאט, האבן זיי אים דערמארדעט. געווען פאלן, ווען א גרופע רוסישע סאלדאטן פלעגן בלייבן איבערנעכטיקן אין א דארף, זענען זיי אלע דערמארדעט געווארן. די רוסישע סאלדאטן, האבן אנגעהויבן אויסמיידן די דערפער. אפילו די שטאטישע גוים האבן זיי מער נישט געטרויט. דאס זיכערסטע און באגלויבסטע ארט איז געווען ביי די יידן, און ווייל א סך יידישע הייזער ווו ס'האט געקאנט וווינען אן אפיציר זענען נישט געווען, האבן מיר געהאט געסט זייער אפט.

איבער א יאר האבן מיר אזוי געלעבט, ביז דער "קאלכאז" האט זיך אנגעהויבן צעפאלן.

טאנען פון רעשטלעך פון זעקס-זיבן משפחות. פון צייט צו צייט פלעגן מיר באקומען א באפעל פון דעם "וואיענקאמאט", אז א הויכער מיליטערישער אפיציר, דארף איבערנעכטיקן ביי אונדז. דאס איז געווען פאר זיי דער זייכערסטער פלאץ. מיר האבן זיך אלע פארקליבן אין איין צימער, און געלאזן פריי איין צימער פארן אפיציר. די קיך האט פארנומען זיין וואך. ארום פלעגן שטיין טאנקן און מיליטער, קיינער האט נישט געקענט אריינקומען צו אונדז, און מיר האבן נישט געקאנט ארויסגיין פון הייז כל זמן דער אפיציר איז דארט געווען.

די אוקראינישע באנדעס, די "באנדעראווצעס", זענען געווען ביז אויף דער גאנצער וועלט. די דייטשן האבן זיי אפגענארט, צוגעזאגט א זעלבסט שטענדיק אוקראינע, און ס'איז דערפון גארנישט געווארן. זייער פארדרוס, איז נאך געווען גרע-



„דיאדיא מישא“ און זיין זון בעבע
אין רויטן מיליטער

מרדכי בונה

מבאר החסידות בוהלין

קווים לדמותו של המגיד מטריסק

עו "לומדים", ומרביתם של חסידי טלנא היו "גבירים" — חוכרים, מוכסים, סוחרים ותעשיינים. רבי דודל מטלנא הציע פעם לאחיו, רבי אברהמלה מטריסק, חילופין: "תן לי את לומדיך ואני אמסור לך את העשירים שלי".

ואמנם זכה רבי אברהם המגיד מטריסק והיה לאדמו"ר של רבבות חסידים. ביניהם רבים מגדולי התורה ובעלי ההלכה. כן היה נערץ על ידי כמה וכמה ממשכילי הדור. בזמן שהותו בורשה, ביקר אצלו י. ל. פרץ והשיחה ביניהם היתה ידידותית מאד.

"התורה" שהרעיף לחסידיו — הרבה מהחן והנועם היה בה. יותר מאשר העסיק את המוחות בסוגיות קשות ובפלפולים מסובכים, הוא הרבה לעשות למען חינוך ההמונים; להחדיר בהם אמונה בטוב ובטחון בעשיה. הוא היה רגיל לתבל דבריו במלים מ"היכלא דבדיחותא". במיוחד כשהמדובר היה בדבר מופתים. זכור לי סיפור מפי אבי ז"ל שהיה עד ראיה ושמיעה:

השנה — ראשית שנות השמונים למאה שע"עברה. אבי, כמשתמט מגיוס לצבא הרוסי מצא לו מקלט בבית הצדיק מטריסק בין מאות משתמטים מסוגו (הרבי קיבל עליו את הסיכון להעלים מהרשות משתמטים). ליל פורים. הר"ת המתח הקפדני של דקדוקי מצוות. מסובים לשולחנות ערוכים כמאתים אברכים. סעודת פורים בסימן "חייב אדם לבסומי בפורימא". המעמד חגיגי. "קול רינה וישועה באהלי צדיקים". הצדיק מסב ליד שולחנו וסביבו בניו ונכדיו. הנה הושלך הס באולם הגדול. הצדיק פותח בדברי תורה. הנושא מקריאת התורה של היום: "ויבוא עמלק וילחם עם ישראל ברפי"דים". פירוש רש"י: "רפידים — על שריפו ידיהם מן התורה". אומר הצדיק: בודאי רבונו של עולם, לך השם הצדקה. הנה העם שהוצאת ממצרים, על מה ולמה רפו ידיהם מן התורה? וכי דאגת פרנסה הטרידתם? — הלוא לחם מן השמים השפעת עליהם דבר יום ביומו. שמא עניני בגד ונעל וכיוצא באלה — דברים ה"צריכים לגופו של אדם יציקו להם? — הלוא בעניי הכבוד שכת בעדם: "שמלתם לא בלתה,

...אבא אבא! מצבות — נשים בוכות עליהן, ויש מנשקות אותן, כאילו אבני פולחן הן. הזכית, אתה, למצבה? ההוריד מישוה דמעה על קברך?" — כך מסיים יוחנן טברסקי תיאורו על קצו המחריד של אביו האדמו"ר רבי נחום, בנו של רבי יעקב ליביניו הצדיק מטריסק. נכדו של רבי אברהם בעל ה"מגן אברהם", כפי שהוא מובא ב"פינקס הקהילה טריסק" בעריכת נתן ליבנה. רבי נחום'צי (רבי בונים'לה) היה איש בעל תואר ובעל צורה נאה. איש המחשבה המעמיקה, מפליג בדמיונו ונאמן למציאות. כי המציאות היתה היסוד למחשבתו ואף העשירה את דמיונו. הוא ראה קטר רכבת לווהט יורק אש ואחריו נגררים קרונות מלאים אנשים. אמר: מפעולה זו של הקטר, אני למד, כי המתמסר לענין בלהט ובהתלהבות, ירוצו אחריו הרבים. בדומה לקרונות הרצים אחר הקטר, וכך היה רגיל להסתכל במערכות החיים והטבע וללמוד מהם ארחות חיים. "ספרו לי שכאשר שמע ש"טריסק נחרבה, לא נשארו בה כמעט יהודים, לא המשך, לא מצוה, לא שארית מצוה — הח"יט לעזוב את ורשה ולשוב לעיירת מוצאו, והוא מת עם אחרוני אחרוניו" — כותב טברסקי.

טריסק היתה למרכז מושך לאלפים ולרבבות יהודים בפולין, ווהלין ורייסיק, לא משום יופיה, בתי-שעשועיה, אוצרות תרבות או מעינות-רפואה שבה; טריסק היתה עיירה קטנה במדינת ווהלין ואנשיה מעטים. טריסק — הינו ה"חצר", חצרו של הצדיק אשר איווה לו למושב עיירה זו. והצדיק — הלא הוא רבי אברהמלה, בנו החמישי של רבי מוטלה, מייסד השושלת החסידית הצ'רנובילית.

שמונה בנים היו לו לרבי מוטלה הצ'רנובילי: רבי אהרון הצ'רנובילי, רבי משה הקורסטי-שובי, רבי יעקב ישראל ההורנוסטפולי, רבי נחום המקרובי, רבי אברהם הטריסקאי, רבי דודל הטלנאי, רבי יצחק הסקוויראי (עירו של אחד-העם) ורבי יוחנן מרחמיסטרביקה.

מכל חצרות הצדיקים קנו להם פירסום רק שתי החצרות: הטריסקאי והטלנאי. אליהן נהרו אלפים ורבבות ממש. אלא, שלטריסק נס-

רצתם אליו, כן גברה הערכת עצמו, עד שבדברי תורתו שילב את מאמר חז"ל על הפסוק במל"א כי: שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו כי מלאך ה' צבאות הוא. אומר התלמוד: אם הרב דומה למלאך ה' צבאות — תבקשו תורה מפיו, ואם לא — אל תבקשו. אומר הצדיק רבי אברהם: "אם הרב" הן אותיות "אברהם". אומר אני לכם, תבקשו תורה מפיו.

גולת הכותרת של החסידות הטריסקאית היתה הדבקות במשימה, ברעיון, באידיאה, והתקשרות נפשית עם המנהיג הצדיק.

אל לו לצדיק לרחף בעולמות העליונים יותר מדי, כי בכך הוא עלול להסיח את דעתו מעניני העולם הזה, וזה בניגוד לרצונו יתברך. וכה דבריו על הפסוק "אחרי מות שני בני אהרן":

הנה החטא של שני בני אהרן שמרמו הכתוב באומרו: "בקרבכם לפני ה'" וגם ב"הקריבם אש זרה". הענין הוא, שהחטא שלהם הוא על דרך הכתוב בגמרא "ארבעה נכנסו לפרדס. בן-עזאי הציץ ומת, בן-זומא נפגע, ואחר טעה. חוץ מרבי עקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום. היינו, שהם הדביקו מחשבתם בעולמות עליונים עד שהגיעו ל"מקומות רמים ונשגבים שלא כל מוחא סביל דא. ולא היו יכולים לקבל גודל האור ובהי"רות העליון, עד שבאו לכלות הנפש וביטול המציאות להתכלל בנועם אור עליון. ודבר זה לא ניחא קמי קוב"ה, כי תכלית כוונתו יתברך בבריאת העולם ואדם היא בכדי ש"י"היה קוב"ה ואורייתא לישראל כולהו חד. והאדם הזה, הרוצה להרוס לעלות אל ה' ככלות הנפש וביטול המציאות מחמת שהוא דבוק תמיד בשמו יתברך ובתורתו הקדושה, על כורחך אין לו עוד התחברות עם ישראל. וזה היה החטא של בני אהרן, בקרבכם לפני השם ימותו, שהיתה להם קרבות ודבקות למעלה ממדרגתם עד שבאו לכלות נפש וזה לא היה ניחא לפניו יתברך שלא היה יכול להיות להם עוד התחברות עם ישראל, ב"חנינת קוב"ה, אורייתא וישראל — חד הוא.



טריסק הקטנה נשקפת עד היום לאלפי ול"רבבות חסידים כמתוך הילה של זוהר. הוציאה מקרבה גם חבר משכילים, סופרים והוגי דיעות, ביניהם יוחנן טברסקי, יעקב יוסף וואהל, הא"חיים לייב, ברוך ומאטס אוליצקי, אריה טבקאי איש עינת, זוסיה וויינפר ואברהם אוונטל. רב חלקה של עיירה זו בתרומתה לבנין הארץ, להגנתה ולבטחונה.

רגליהם לא בצקה" — מה היו חסרים? ובכן, למה התרשלו בתלמוד תורה? אבל בימינו אלה, רבוננו של עולם, כשאין הפרנסה נופלת מן ה"שמים ואברך משלנו כשמגיע לשנת העשרים לחייו, הוא כבר בעל אשה ומשופע בוולדות — מתפרנס בקושי ובצמצום; ואם לא ניתן לו להיות עוסק בתורה יומם ולילה, הרי מקצתו של יום ומקצתו של לילה הוא קובע עתים ל"תורה ולתפילה — מדוע אתה משליח בו את עמלק של דורנו, וסיים: "ויאמר משה אל יהושע צא והילחם בעמלק" יהי רצון שימח שמו וזכרו של עמלק של דורנו.

רוח דבדיחותא שרתה אז על פניו הקורנים של הצדיק, ועיניו נשתלבו במבט קורן אל פני כל המסובים, ואף אל אלה שהצטופפו בתוך האולם במעברים. הוא סקר במבטו את כולם, קם מעל כסאו ופנה לקהל: "עולם", הלוא הנכם להוטים ל"מופתים". הנני ואראה לכם "מופת". אזיל בשבילכם יי"ש מן הקיר. הקהל כולו ניתק ממש ממקומו, ופעורי פה ולוטשי עין ציפו לפלא העומד להתרחש. כשהבחין הצדיק בהתעוררות הרבה הזאת, רמז בידו לקהל שבינתיים יישב כל איש במקומו, ואמר: "אל יעלה על דעתכם שבכוחי ליצור יש מאין. ליצור יי"ש בתוך הקיר, אך אני יכול להוריד מלאך מן השמים, שיעמוד ליד הקיר ובקבוק יי"ש בידו ויזיל יי"ש מה"בבקבוק שבידו ולכם יהיה נדמה כי היי"ש נוזל מהקיר". דבריו אלה הקפיצו עוד יותר את ה"חסידים, ציפו, דרוכים, לפלא. "עליכם לדעת שאין בשמים יי"ש והמלאך ילבש צורת אדם ויילך לבית משרפות היי"ש ומשם הוא יביא את היי"ש. והמלאך הרי אינו גזלן, הוא ישלם בעד היי"ש, אך הכסף מנין? בשמים אין כסף. אלא מאי, אני אתן לו כסף מחיר היי"ש. ובכן יהי דים, — יתרום כל אחד כפי נדבת לבו, בכדי שיהיה לי מה לתת למלאך". אמר — ועל השול"חן נערמו מיד מטבעות זהב, כסף ונחושת. וה"צדיק: "עכשיו שיש לנו הכסף הדרוש. האם מחכמה יתרה יהיה להטריח מלאך ממרומים?" "שלויה" — פנה אל שמשו — קח את כסף התרומות, לך אל בית משרפות היין והבא יי"ש". אחרי המחזה הזה, הוסיף אבי ז"ל, שוב לא היו החסידים להוטים ל"מופתים".

רובי תורותיו נרשמו על ידי חסידיו וכונסו בספר בשם "מגן אברהם". מתוך דבריו בהקדמתו לספר אתה מוצא את גדולתו. הוא נוכח לדעת כי "דבריו עשו רושם גדול בליבות ה"שומעים באמת" ו"רבים שתו ממימי הנאמנים למשובת נפש ותחי רוחם". דבר זה הפיח בו אומץ ועוז רוח והשפעתו על המוני חסידיו הלכה וגברה, ובמידה שהמוני חסידיו הגבירו הע-

יוסף טבצ'ניק

בלינוב — חסיד אומות העולם (פרקי ז'יטומיר)

שרה לעוויצקאיה. מהראיון משתמע שזאת אשה בעלת עבר מענין ומקורי, ושהקדישה את חייה למלחמה בעריצות המשטר הצארי, ובמיוחד לעזר לזר לעם היהודי, שהושפל ונרדף. היא היתה בתו של בעל אחוזה בדרום רוסיה ועזבה את בית-אבא זמן קצר לפני שגמרה ב"ס תיכון, כי לא רצתה להנות מכספים של אביה, מנצל איכרים באחוזתו. היא הצטרפה לנוער מהפכני, ודרך זו הובילה הישר לבית-הסוהר.

בנעוריה היא פנתה לרב ישעיהו מזא"ה במוסקבה בבקשה להתגייר. לא מתוך נימוקים דתיים, כי אם מתוך סולידריות עם העם היהודי, הנרדף על לא עוול בכפו. הרב מזא"ה הסביר לה שכל הענין הוא לא כדאי, שכן שניהם עלולים לשלם בעד זה בהרבה שנות מאסר עם עבודת פרך.

לז'יטומיר, למדה יידיש, על מנת להכיר את הספרות היהודית במקור. תוך קריאה בספרי ההיסטוריה היהודית נודע לה על בלינוב והייתה רצחו בידי הפועים. אז גמלה בלבה ההחלטה לנסוע לז'יטומיר לעלות אל קברו. לבקש ממנו סליחה על שגם היא לא הצטרפה אז להגן על היהודים מידי הפורעים. זה היה כבר לאחר מלחמת העולם השנייה, אחרי השואה. בהגיעה לז'יטומיר, הלכה לבית הקברות היהודי הישן, כי סברה שבוודאי קבור בלינוב יחד עם חבריו היהודים. משם הפנו אותה לבית הקברות הפרבוסלבי, ושם שוחחה עם קברן ישיש, שהשתתף בקבורתו של בלינוב. הלה הוביל אותה והראה לה את מקום קבורתו. על הקבר כבר לא היתה מצבה. היא החליטה לנסות ולחפש, אולי תמצא את המצבה. גם היא נתקלה במצבה של אותו קצין-משטרה בעל שם זהה. היא חזרה לאותו מקום שהקברן הצביע עליו, ופתאום נתגלה לעיניה לוח שיש בתוך השיחים שבקרבת הקבר. היא הרימה את הלוח ולשמחתה קראה באותיות הדהויות את השם בלינוב, ואת שמו הפרטי ושם האב (שדובנוב אינו מזכירם) "איוון ניקולאיי-ביץ". כן היו חרוטות על הלוח אותן המלים שעל מצבות חללי היהודים בבית הקברות היהודי: "נפל חלל מידי מרצחים פורעים". היא ביקרה בז'יטומיר עוד פעמיים, בכדי לחפש ולמצוא קרובי בלינוב. הדבר עלה בידה, ומהם נודע לה שבלינוב השאיר אחריו בת, תינוקת, והיא גרה כעת בלנינגרד. לז'יטומיר נסעה לשם, מצאה את הבת וקיבלה ממנה את התמונה של בלינוב.

עוד בילדותי וגם לאחר מכן, כמובן, שמעתי רבות על הסטודנט הרוסי בלינוב מז'יטומיר שמסר את נפשו בהגינו על חיי היהודים, בפרט עות 1905, בימי המהפכה הרוסית הראשונה.

השם בלינוב נחרת בזכרונם של יהודי ז'יטומיר מיר כדמות נעלה, כלוחם-צדק, בעל מצפון נדיר ביותר. אגדות ממש סיפרו עליו מפה לאוזן. הוא לחם בפורעים שכס אחד עם חבריו היהודים ב"הגנה העצמית" בז'יטומיר. הגנה זו היתה מאורגנת היטב ומוכנה בכל עת להדוף התקפות הפורעים. בפרעות ההן נפלו 17 חברי ההגנה יחד עם בלינוב, והיו כ-100 פצועים.

בכל ההתנגשויות עם הפורעים פנים אל פנים, היתה ידם של חברי ההגנה העצמית על העליונה, אלא שהצבא, שנשלח לכאורה להגן על היהודים, תמיד עזר, למעשה, לפורעים. הפרעות ב-1905 נמשכו שלושה ימים ויד הפורעים היתה על העליונה (בעזרת הצבא).

בהלוותו של הסטודנט בלינוב השתתפו רבות נוצרים ויהודים גם יחד.

משלחת מהקהילה היהודית התייצבה בפני המשפחה של בלינוב והציעה שהוא יקבר בבית-העלמין היהודי על יד חבריו לנשק. המשפחה דחתה את ההצעה. "כנוצרי יש לקברו בבית-העלמין הנוצרי".

על רקע השחור של הפוגרומים בכל רחבי רוסיה, ובז'יטומיר בפרט, בתקופה ההיא, נשמרה דמותו של בלינוב ככוכב מזהיר.

בנעורי, כתושב השכונה, שבה נמצא בית הקברות הפרבוסלבי שהיה מטופל והיו בו הרבה עצים, ופרחים, הייתי מטייל שם ולפעמים גם יושב על ספסל וקורא בספר. זה היה כבר אחרי מהפכת 1917 (עד אז לא דרכה שם כף רגל יהודי). חיפשתי, פעמים אחדות, את המצבה של בלינוב — לשוא. מצאתי אמנם מצבה עם השם בלינוב, אך זו היתה של קצין המשטרה הצארית.

ליהדות רוסיה, נודע על בלינוב מתוך כתבי-עת יהודיים בזמנו. בעולם, נודע על בלינוב ועל נפילתו מידי המרצחים הפורעים, בהגינו אל יהודי ז'יטומיר, מתוך ההיסטוריה של העם היהודי מאת דובנוב.

ב-1909 נתפרסם ב"סאָוועטיש היימלאַנד", ראיון מאת ווענדראף, עם אשה אחת רוסיה, בשם

להשתתף בהגנה העצמית.
באחד הביקורים שלה בז'יטומיר, נודע לשרה לוויצקאיה על קבר-אחים של היהודים חללי השואה. נודע לה, גם שבכל יום ראשון בשבוע נוהגים יהודי ז'יטומיר לצאת ל"דוגוניה" — מקום קברות האחים, ולשפץ שם קברים. גם היא נסעה לשם ולקחה איתה את, כפי שעשו יתר הנוסעים. היא מצאה שם שלוש שורות של גבעות ארוכות — קברי-אחים, מכוסים דשא ופרח-יבר.

בז'יטומיר הלכה לבית הכנסת הגדול, שם קבעו בזמנו בלוח את שמות חללי פרעות 1905 וביניהם גם את שמו של בלינוב. היא הכירה בז'יטומיר יהודי פועל דפוס, שהיה חבר ב"הגנה העצמית" אך לא הכיר אישית את בלינוב ורק שמע עליו. הוא השתייך אז למחלקה אחרת וב-איזור אחר, ומשום כך לא היה בקרבת בלינוב בעת נפילתו. הוא סיפר לה, שימים ספורים לפני נפילתו, חזר בלינוב משווייץ, לשם הוא ברח, כי עמדו לאסרו. הוא חזר באופן בלתי-לגלי, בכדי

וועגן וואלינער יידנטום

משה בורקא

— אין קורצן

זיינע פאלקס-טראדיציעס, רייכער קולטור, גייסט און שיינע מידות באשיינט דאס לעבן פון יידישן פאלק.
דאס אלץ איז אפגעווישט געווארן פונעם שרעקליכן בלוטיקן מבול און הונדערטער טויזנטער קרבנות זענען אפילו צו קבר-ישראל נישט געקומען. איצט, פון שוין א לאנגע צייט גייט דארט אן דער פראצעס פון פארניכטן אלטע יידישע בית-עולם'ס און פארווישן אלע שפורן פון וואלינער יידישן שבט, פון יעדן יידישן זכר.



דאס וואלינער יידנטום איז געווען איינער פון די וויכטיקע ווערקשטאטן פון יידישן פאלקס-גייסט, וואס האט ארויסגעגעבן פון זיך פיל תורה-גאונים ווי דער מהרש"א, ט"ז, ש"ך, שילה הקדוש א. א., די גרינדער פונעם חסידיזם — דעם בעל-שם טוב'ס תלמידים; דער מעזשיריטשער מגיד, דער תולדות פון פאלאנע, ר' פנחסל קארעצער, ר' לוי-יצחק בארדיטשעווער און פיל נאדערע, ווי אויך די קעמפער און פארשפרייטער פון דער השכלה; דער ריב"ל, גאטלאבער, זיסקינד, דער גרינדער פון יידישן טעאטער — גאלדפאדן און א סך אנדערע, פון וואלין זענען אויך ארויס טרוימער און קעמפער פאר אונדזער נאציאנאלער אויפלעבונג און בא-נייונג פון דער העברעישער שפראך און ליטע-ראטור ווי ח. נ. ביאליק, פייערבערג, למדן, דער מחבר פון דער קאנקארדאנציע פונעם תנ"ך — מאנדעלקארן, ווי אויך די שרייבער און דיכטער אין יידיש: פרץ מארקיש, יונה ראזנפעלד, סיגאל, לוצקי, מילער, וויינפער, די ברידער אליצקי א. א.

(סוף בעמוד 25)

וואלין איז געווען א באשיידענע געגנט און גרויסע נאטור-אוצרות. איר שטח איז באשטאנען פון פעלדער, וועלדער, טייכן און אזיערעס. קיין פאבריקן און גרויס-האנדל איז דארט נישט געווען און די יידן האבן דארט געלעבט פון מלאכה און קליין-האנדל און שווער געהארגעוועט אויפן שטיקל ברויט. דאך האבן זיי זיך אויס-געצייכנט מיט זייער גוטהארציקייט און הכנסת-אורחים. א מינדערהייט צווישן דער גויישער אוקראינישער סביבה — האבן זיי דאך געפירט א שטרענג יידישן לעבנסשטייגער און אפגעהיט גענוי די יידישע מנהגים און טראדיציעס. גערעדט האבן זיי יידיש און דער גאנצער לעבן זייערער האט זיך געפירט לויטן יידישן לוח. שבת און יום-טוב האבן זיך שטארק געשפירט אין הויז און אין גאס.

אין וואלין האט זיך אויסגעוועבט א אייגנאר-טיקע יידישע לעבנספארם, מנהגים און פאלקס-טראדיציע, וועלכע האבן געצויגן זייער ניקה פון אלטער פולדורותדיקער יידישער ירושה. ארים מאטעריאל, אבער רייך און שטארק אין גייסט און גלויבן. אויסשטייענדיק ליל צרות און ליידן מצד זייערע גויישע שכנים, האבן זיך פון זיי אויסגעפארמט פיזיש-און גייסטיק-גע-זונטע פאלקס-מענטשן. בעלי-מלאכות, טיכטיקע סוחרים און אונטערנעמער, ווי אויך בארימטע למדנים, גאונים און וויסנשאפטלער.

די מעלות און סגולות פון די וואלינער יידן האבן געוועקט פיל קנאה ביי זייערע גויישע שכנים, וואס האבן אפט געפירט אנטיסעמי-טישע העצע און אפילו פאגראמען. דאס האט נישט אפגעשוואכט זייער כוח און ענערגיע אויפצוהאלטן זייער יידישקייט. לסוף האט זיך אויסגעפארמט א יידישער שבט, וואס האט מיט

ספרים חדשים לזכר קהילות ווהלין

ד"ר אריה מנצ'ר

עיירה מעניינת ספר מעניין

פנקס אלכסנדריא, ספר יזכור. ליקט שמואל יזרעאלי, ערך נתן ליבנה, הוצא לאור בידי ועד יוצאי אלכסנדריא בישראל, תל-אביב, תשל"ב, 314 עמ'

ספרי זכרונות רבים מאד נתפרסמו כבר במשך חצי יובל השנים האחרון בעברית וביידיש ומקצתם בשפות-לעז. מדי פעם בפעם אנו מתבשרים על הופעת ספר חדש. כעת מונח לפנינו "פנקס אלכסנדריא, ספר יזכור" ונקדים ונאמר, כי פלא בעינינו, כיצד עלה בידי קומץ שרידיה של עיירה קטנה — לפי הנאמר באחד המאמרים (עמ' 33) חיו בה בשנות 1920—1925 לא יותר משלוש מאות משפחה — להוציא ספר בהידור כה רב ובתוכנית ספרותית ראוייה לציון. אין זאת אלא שהיו בעיירה יהודים בעלי שאר רוח ויד נדיבה. מלבד צורתו החיצונית, ייחודו של הספר הוא בשפתו העברית הבלעדית, בניגוד לרוב ספרי הזכרונות הכוללים לעתים קרובות, בתמצית לפחות, מאמרים שנכתבו ביידיש, ואף באנגלית. עובדה זו מתחזקת לנו בנקל, שכן "בני אלכסנדריא — רובם ככולם דוברי עברית היו" (עמ' 7).

לפי טבע הדברים ובהתאם למקובל נתחברו כל המאמרים והרשימות בדי אנשי העיירה עצמם. קצתם מושכים בעט סופר, ורובם אנשים מן היישוב המה, ואין בכך כל מגרעת, שהרי נתחברו הדברים מנקודת-ראות אישית-רגשית, אולם מאמר אחד או שניים הדנים בהיסטוריה, בדמוגרפיה ובחלוקתם המקצועית של התושבים ועל נושאים דומים היה מוסיף לפנקס ללא ספק ערך ומשקל מדעי יותר. אך יתכן, שלא לכך התכוונו היוזמים והעורך, וגם זו לטובה!

חמשת מאמרי ההקדמה הם נאים ביותר ונוגעים ללב הקורא בתיאורם הנוגה של חיי יהודי העיירה, את "גדולתה של אלכסנדריא הקטנה" (עמ' 16—19) ברוחניותה, בחלוציות של בניה ובתנועות הנוער שלה. במאמר "ספורה של העיירה" ניתן ציור תמונות ברורות של "שלטון הרוח" לענפיו ושל ההווי היהודי בכל פינות היישוב, לרבות תיאורים טראגיים של עלילות-שוא ופרעות, וחוויות של הגנה עצמית ופעולה חינוכית מכוונת. רשימות אלה מעידות על פעילות רצינית שהיו קשורות הן בחיים הפנימיים

מן המפורסמות היא, כי בני קהילות ישראל באירופה המזרחית, בניגוד לקהילות שבמרכזה ובמערבה, שוקדים בערנות מבורכת על העלאת זכרונות מימים עברו ועל הנצחתן הספרותית של הקהילות. מופלאה היא התופעה, כי ככל אשר הקהילה והעיירה קטנה יותר, מאמצי תושביה להנצחתה בלב בניה ובני בניה מרובים ומרוכזים יותר. ואין תימה בדבר, שכן הם קשורים קשר נפשי הדוק יותר עם עברם, מגעם המעשי בינם לבין עצמם היה בזמנו מקורב יותר, ושרידיה בכל אשר הם מצויים כעת, שומרים שמירה מעולה על המשך היחסים המשפחתיים והידידותיים הנאמנים, והם נוהרים בלי ינתקו קשרים אלה.

זאת ועוד: תושבי העיירות, שגותרו לפליטה, זוכרים בכאב-לב את אשר אבד להם — נוסף על האבדות האיומות בנפש יקרה — את אורח חייהם היהודיים המלאים ואת חוויותיהם האישיות להן זכו בחוגם המצומצם בעיירתם, שהרי כל העמדות החברתיות והכלכליות בידיהם היו, אם ברצונם ואם בעל כורחם. החל בשואב-המים, בעלי-המלאכה, הרוקח והרופא, וכלה בראש העיירה — כולם אחב"י היו. עם כל זאת לא חדלו להאמין בבוא הגאולה, שכן בדמם היתה שאיפה זו נוכח הצרת צעדיהם והפרעות, שהיו מנת חלקם מימים ימימה.

(סוף מעמ' 24)

אקטיוון אנטיל האבן גענומען וואלינער יידן אין אלע פאליטישע שטרעמונגען, אבער גאר שטארק און ענטוויאסטיש איז געווען זייער באטייליקונג אין קאמף פאר אונדזער נאציאנאלער באפריינג. גרויסע מחנות חלוצים, האבן דורכגעמאכט זייער הכשרה אין קליאסאן און אין אנדערע פונקטן, עולה געווען קיין ישראל, זיך אקטיוו באטייליקט אין אלע קאמפן פאר דער אנטשטייאונג און עקזיסטענץ פון מדינת ישראל און גענומען אקטיוון אנטיל אויף אלע אירע געביטן.

לו הם ספגו את רעיון הגאולה והעפילו לעלות בטרם שואה", אומר נח עירוני (עמ' 130). מפי שמואל יזרעאלי אנו שומעים, כי "שיריו ששרו בבית הספר מצאו הד גם ברחוב וגם בבית, להרצאותיו המעניינות בבית העם ולנאומיו בבתי הכנסיות באו בהמונים והטו אוזן קשבת לדבריו, כי הכל, בלי יוצא מן הכלל, העריצוהו" (עמ' 132). לתמהון הקורא לימד רוזנהק בצעירותו גם התעמלות וזמרה. איזכורו הרב הבא במפורז גם במקומות אחרים בספר מעיד על עממיותו של האיש ועל היקף פעולתו המבורכת במשך חמש שנות שהותו בעיירה.

אף ד'בוטינסקי הופיע במקום, כאשר הוצג בשנת 1906 כמועמד ציוני ל"דומה" במחוז רוב-נה. ואת נאומו בבית המדרש סיים לפי עדי שמי-עה בהכרזה: "אין אני אומר לכם שלום, אלא להתראות בארץ ישראל" (עמ' 44).

מבין הדמויות הנוספות נזכיר במיוחד את הרופא ד"ר גרשון גרי, שפעל זמנית בתל-חי ונקרא לעזרתו של טרומפלדור בשעת התנפלות ערבים על הישוב. אך לא היה בכוחו להציל את חייו, ולפי עדות מסוימת היה הוא האיש לו אמר טרומפלדור את מילותיו האחרונות: "טוב למות בעד ארצנו" (עמ' 158).

מדור מיוחד מוקדש לתקופת השואה (עמ' 197—182), לזכרונות מימים קשים ולפירסום קטעי יומנו של שלום גולני, שחלקו הודפס ב"ילקוט" (גליון 33, עמ' 27—33). מודגשת השתתפות האוקראינים באסון יהודי העיירה. מרגשת ביותר היתה פגישת המשחררים עם חיילי הבריגדה היהודית באירופה. ברשימות אחדות מתוארת העלייה לא"י, ההכנות אליה ותל-אות-הדרך. ריכוזם של רוב העולים בקיבוץ מזרע מסיים לפי שעה את מסע גאולתם של עולי אלכסנדריא.

דברי הערכה לבנים, שנפלו במלחמות ישראל בימינו, ותיאור חוויותיהם של בני העיירה בשעת עבודתם על אדמת ישראל מסיימים את הקובץ המרשים, ושפע תמונות משובצות בין דפיו. הספר הורכב בעבודת צוות מאורגנת היטב בה מתבלטת השתתפותם הערה של שלושה-ארבעה מחברים מומחים, אליהם הצטרפו כותבים-חובבנים בודדים. נעלים עין מחזרות בלתי נמנעות על ציון עובדות ומפליטות קולמוס ושי-בושים לא רבים (עמ' 137 ועוד) ונקבל ברוח טובה לשון הגזמה בהערכת אישים ופעולותיהם (עמ' 8, 26). אדרבה — נודה בפה מלא, כי לפנינו מפעל ספרותי נאה לשם הנצחת עיירה יהודית מעניינת. על-כן ראוי הספר להימנות עם טובי ספרי "יזכור" שהופיעו עד כה.

של בני אלכסנדריא והן במעשי הכנה רעיונית ומעשית לקראת העלייה לא"י.

ערך ביאוגרפי והיסטורי-ספרותי יש להעניק למדור "אישים ודמויות" (עמ' 89—194) ולפר-טים עליהם השזורים במאמרים שמחוץ למדור הזה. במאמרים אלה מותווים קווים ברורים ל-דמויות עממיות לרוב ולאנשי רוח שחיו ופעלו בעיירה — מקצתם הגיעו גם בארץ למעמד מכובד — הרב ר' חיים ניסן זק"ש, המורה ר' אלימלך בליי, ובמיוחד הרב ר' משה שטרנברג מכפר פינס, (רב למופת" (עמ' 106) ושמואל רוזנהק (עמ' 127—146) — כולם שוכני עפר. העורך מקדיש בעיקר לשניים האחרונים את מאמר הפתיחה שלו, הנאה והמרגש ביותר. פר-טים מרובים על רוזנהק, המכונה בפי גדול וקטון



ביאליק בגמנסיה, "תרבות" ברובנה.

מומינו שמואל רוזנהק, משמאלו מנחם גלרנטר בעיירה "המורה שמואל", יהיו בוודאי בבחינת חידוש למוקירי זכרו הרבים, שהכירוהו (ככותב הטורים האלה) מקרוב עת פעל בשטחי תרבות מגוונים בחיפה מאז עלותו ארצה בשנת 1940 ועד מותו בשנת 1969. בכל המאמרים ניכרת החיבה היתרה, שרחשו לו בני המקום ובעיקר בני הנוער, שזכו להדרכתו החינוכית-לימודית של החיל האוסטרי הצעיר, שנתגלגל בימי מל-חמת העולם הראשונה לאלכסנדריא. "כל תל-מידיו העריצוהו וראו בו גואל, לו בודאי חייבים רבים מהם את דבר היותם בישראל, כי תודות

אריה גרינשטיין

ספר זכרון ספרותי

„פנקס הקהילה טריסק“ (ספר יזכור) בעריכת נתן ליבנה. ציירה ורה ויינר, איורים עקיבא טונה, בהוצאת אירגון יוצאי טריסק בישראל. תשל"ה — 1975, 390 עמ'.

עשרה שערים בספר: העיירה. העיירה בשיר וסיפור. בחצר הרבי. בתיכנסת וחברות. אנשים בעיירה. תרבות וחינוך. הסתדרויות חלוציות. השואה. יד לבנים שנפלו בהגנת הארץ.

רוב יוצאי העיירה נתנו ביטוי למורשת זו בכתבות וביצירה סיפרותית. הפרק על העיירה כולל שירים, רשימות, מובאות מאנציקלופדיות קדומות, וכו'. גם הפרק האינפורמטיבי, לכאורה, ספוג מלאכת מחשבת ואמנות.

הפרק בשיר וביספור הופך את הספר ליצירה כלל ישראלית ומוציא אותו מהמסגרת הצרה של העיירה בלבד והוא מונמנט סיפורתי לכל דבר, השווה לכל נפש. ראוי לציון הסיפור „היאך המקום טריסק נתעלה“ (עמ' 85) מאת הסופר והמשורר האידי ז. ויינפר, בו משולבים קטעי סיפור מפינקס הקהילה הישן-נושן, ששרידיו נעלמו עוד לפני השואה. יצירותיהם של עוד סופרים מפורסמים מופיעות בספר זה: שלושת האחים אוליצקי, א. טבקאי, י. י. והל, יוחנן טברסקי, אוונטל, מ. א. פרל, מאת עורך הספר ורבים אחרים.

הפרק השלישי מוקדש לחצר הרבי; האוהל של המגיד שמשך אלפים מהרבה ארצות-פזורה ביום הזיכרון שלו, והרי המגיד מטריסק היה לשם דבר בקרב יהודי התפוצות. כתבו עליו מ"י. ל. פרץ (ב„זכרונות“ ו„סיפורי עם“) וש"י עגנון ועד י. טברסקי, ל. אוליצקי ז. ויינפר, בשביס-זינגר (בספרו „האחוזה“) ואחרים.

במדור „אנשים בעיירה“ עולות לפנינו דמויות סגוליות-למופת בצדקה ובמעשים טובים. פעי-לים ועסקני ציבור למיניהם. ושוב אינם קשורים דווקא למקום וזמן. דמויות חינוכיות במלוא מובן המלה. אחד שיסד קרן גמילת חסדים פרטית וכך קיים כמה וכמה נפשות בעיירה; אחת שביתה היה פתוח לעוברי אורח; אחד שהפך ביתו למלון אורחים לעניים וחולים. וכל זה שלא על מנת לקבל פרס. זו היתה סיפרות מהלכת שמצאה גור אליה בסופרי העיירה.

כ-20 שנה שקדו יוצאי טריסק בישראל, ב"ארה"ב ועוד, ביניהם סופרי עברית ויידיש ידועים, על מלאכת הליקוט וכתובת חומר היסטורי וסיפורתי על העיירה, שיצאו לה מוניטין בקרב יהודי מזרח-אירופה ביחוד, בשל שושלת הרביים הצ'רנובליים-טריסקאים, וביניהם המגיד הידוע „מגן אברהם“ — עד שנפלה ההכרעה להוציא את הספר לאור בעריכתו של נתן ליבנה.

הקריאה בספר מהנה ומתמיהה. לא, אין זה עוד ספר על השואה, על חורבנה של עוד עיירה יהודית — ותו לא. יש משהו מופלא ויחודי בספר זה והוא הדיספרופורציה בין גודל העיירה לבין היצירה התרבותית-סיפרותית-תנועתית-פוליטית שהצמיחה עיירה קטנה זו. הדמויות שחיו ופעלו בה היו למקור יניקה לא אכזב לכתריסר סופרים ומשוררים בעברית ויידיש. והרי מובאה אחת מתוך המסה היפה של הסופר ל. אוליצקי (שהלך בינתיים לעולמו) על העיירה:

...טריסק שוכנת על גדות הנהר טוריה. גילה (היהודי) כ-850 שנה. מקיפות אותה שלוש ערים גדולות יותר: קובל, שפעם יצא לה שם עם „הרב הקובלאי“ שלה, ולאחרונה, עד לשואה — עם הגמנסיה „תרבות“; לוד-מיר, שיצאו לה מוניטין הודות ל„בתולה מלודמיר“, שלבשה טלית-קטן והניחה תפילין כגבר, ועלתה לבסוף לארץ ישראל וכאן קיברה; ומצייב, שהתפרסמה עם בית הכנסת העתיק הבנוי עץ ועם הרב שלה, מחבר ספרים רבניים. בעולם המשכילי נודעה טריסק לראשונה בזכות המשכיל הגדול שלה, הרופא המפורסם ד"ר משה מרקוויץ, רופאו האישי של הפריץ הפולני ובחסותו הדפיס בפריצק את „ספר הרפואות“ שלו — הספר הרפואי הראשון בלשון יידיש. בעולם החסידי היתה טריסק לשם דבר, כי שם השתרש נצר של השושלת הרביית הצ'רנובליית — האדמו"ר ר' אברהם מלה, „המגיד מטריסק“. חתונתו עם בת משושלת רביית אחרת תוארה בזמנו ב"פרוטרוט ב„השילוח“.

רים. מצויים כאן פרקים היסטוריים ש"יד ושם" וחוקרי השואה אספום בוודאי. פרטים חדשים, יחודיים לכל מקום. מספרים עליהם אודים מוצאים ובודדים שביקרו את החרבות עם הצבא הרוסי המתקדם. ושוב ביטוי סיפורתי זועק של סופרי העיירה על השואה. ואלה שנצלו ונפלו על הגנת המולדת כאן: בחיל הים, במלחמת ששת הימים, באסון מינכן ובמלחמת יוה"כ.

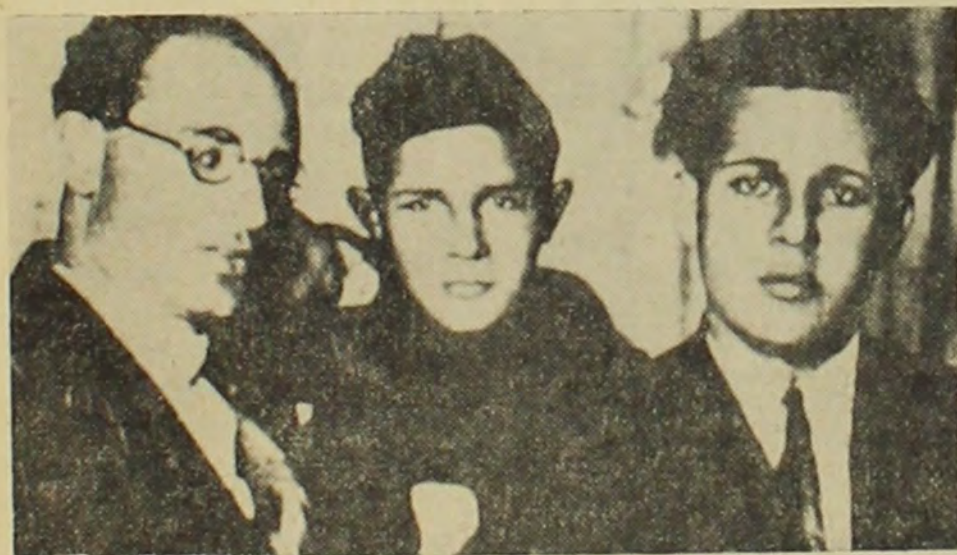


חומר עשיר, מגוון וזועק זה התמזג כאילו לייצירה היסטורית-סיפורתית מרשימה אחת תחת ידו המנצחת של עורך מנוסה ומבחין, שעשה עבודתו ברגש רב ובמעורבות חזקה, אך תוך שמירה על סגנונם האישי של המשתתפים הרבים, סופרים ושאינם סופרים. עמדו לו כישרון סיפורתי; היותו בעצמו יליד איזור זה ונסיונו הרב בעריכת ספרי זיכרון והשואה. הקדמתו לספר מאלצת אותך כאילו לקרוא בו עד תומו.

חידוש נוסף בספר — הציורים והעיטורים של הציירת ורה ויינר, חברת קיבוץ רוחמה, אשר היטיבה להבין ולחוש את המנטליות של העיירה, על אף היותה ילידת ברלין ומעודה לא ביקרה בעיירות היהודיות שבמזרח אירופה, והיא בת-לוויה נאמנה לעורך בהארת פני הדברים.

הפרקים על תרבות וחינוך ועל התנועות החלוציות. כיצד הוקמה הספריה הראשונה לידיש ולעברית. כיצד בעיירה כה קטנה פעלו במשך שנים בי"ס לידיש ובי"ס לעברית — בצד ביה"ס הממלכתי הפולני ושניהם — מנדבות הציבור שברובו, אם לא כל-כולו, עניים מרודים היו. כיצד קמה והשתרשה התנועה החלוצית בעיירה וקיימה את קן השוה"צ בן 120 חניכים, עשרות יוצאים לקיבוצי הכשרה. פרקים נפלאים על תנועה רעננה ותוססת שהונף עליה הגרזן. (כ-50 משפחות בלבד שרדו מעיירה זו והם פזורים עד היום בארץ, ברובם הגדול, בהתישבות: בכפר ברוך, בית השיטה, גבעת חיים, גבעת השלושה, המעפיל, רוחמה, בית זרע, עין השופט, עין המפ"ר, עינת, אלונים, גבת, יפעת). הסימפוזיון, שרבים מחברים אלה קיימו על בריחת חברים מהשוה"צ לווילנה לשם עלייה ארצה, זמן קצר לפני פלישת הנאצים לבריה"מ — הוא פרק מעניין בתולדות העלייה החלוצית, שלא נתקלתי בשכמותו בשום ספר או כתב-עת אחר — והוא ראוי לציון בתולדות העלייה וההעפלה.

פרקים ט' וי' — אלו הפרקים על השואה ועל הנופלים בהגנת הארץ. רשימת קדושים וגיבורים.



מימין: האחים ברוך, מאטעס ולייבל אוליצקי

סיפורים ווהלייניים

תחום שבת

משה אילן

לזכר משפחת קנטור שניספתה בשואה

ערב שבת, אנחנו לבדנו. אין נפש חייה מסביב ואיש לא בא להחליפנו. אין נרות שבת. אין קב"ל-שבת. אין תפילה, הזמירות והניגונים של שבת. לא קידוש ולא "בשר ודגים וכל מטעמים" כשכולנו, ההורים, האחים והאחיות מסובים אל שולחן ערוך ונהנים מ"סעודת מלכים" ומשבת אחים גם יחד.

אני מפזם לעצמי את "שלום עליכם מלאכי השלום", "אשת חיל מי ימצא" וכיוצא באלה, זמירות שבת. נפשי יוצאת הביתה, אך הערב יורד והאחריות מחייבת. נשלחנו הרי לשמור על החווה הזאת שהיא תהיה בודאי מקור מחייתנו. התגברתי על געגועי. "אולי מחר יבואו להחליף פנו". סעדנו פת לחם ובצל ועלינו על ערימת השחת שבגורן. כבשנו פנינו בתוך הערימה עד שנפלה עלינו תרדמה.

השכמנו קום עם שחר. הסתכלנו סביבנו. ניצני הזריחה היו אמנם יפים ומקסימים אך לי נראה הכל ריק ושומם. הגעגועים הביתה, לאחים, אחיות ולאנשים סתם בעיירה גברו ביתר שאת. חיימקה מסכים שאלך הביתה ושאלח את אחי במקומו. אלא שהדרך לעיירה רחוקה... למעלה מתחום שבת! הרי לא מזמן למדתי במסכת שבת, זוכר אני אפילו את המשנה בעל-פה, "יציאת השבת שתיים שהן ארבע". יודע אני יפה כמה מקפיד אבא על שמירת הלכות השבת, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל חו"ש בחילולה — וכיצד זה אעבור עבירה שכזו? דומה, שאני שומע מרחוק את קול ניגון התהילים של אבי. אמירת תהילים שלפני תפילת שחרית של שבת. והקול ערב ונגוה כל כך. אך בעיירה הרי מצויים הבולשביקים, מהם "יחפים", ומי יודע מה מתרחש שם, שמא בעניין של פיקוח-נפש עסקינן?

באותם ימים כבר התחלתי, לאחר לימוד הגמ"רא, "להציץ אל מאחורי הפרגוד" ולקרא בספרים חיצוניים, ברובם מהספרייה העירונית, שהקריאה בהם לא נאסרה עלי. לבי נקרע בקרבי לשנים: המשיכה הביתה, לעיירה כיאה ל"בן-תרבות" הערב לחיי יקיריו — והעבירה של "תחום שבת". בלב נרגש אני מוצא לפתע את עצמי צועד בשביל הצר המוביל לעיירה. ולא צועד אני

השנה 1920. הבולשביקים נכנסו לוולאדימרץ והצבא הפולני נסוג. אל הצבא הפולני נתלוו רבים מהמתישבים הפולנים שבחוות הסמוכות: וידימר, חורומציס, ועוד, ויצאו בעקבותיו לתוך פולין. הקב"ה הקדים רפואה למכה: הפולנים מכרו את חלקות אדמותיהם ליהודי העיירה ש"קפצו על המציאה והזדרזו לקנות. כל מי שידו השיגה, קנה. אפילו הרב ר' שלמה שליט"א ז"ל קנה. גם הורי קנו חלקה אחת, בחורומציס, ב"שותפות עם משפחת קנטור.

הופיעה הפלוגה הראשונה של הצבא האדום. הגנה עומדים החיילים, לאחר גמר המיסקר, ליד החנויות של העיירה, כשחזיהם חשופים, שערורייה פרועה, בגדיהם מקומטים וקרועים ונעליים שונות ומשונות לרגליהם: מגפי-עור, נעלי-לבד ואפילו, כמה מהם, בנעלי קש קלוע. יהודי העיירה מכנים אותם לפיכך בשם "היחפים".

טוב ורע משמשים בערבוביה. ע"י בית הדואר והמועצה המקומית מתנוססות כתבות עם ציורים ססגוניים. למעלה הסיסמה ברוסית: "מי שאינו עובד אינו אוכל". למטה ציור של אשה כפרית, מסכנה, עם סל ביצים בידה, הכורעת ונאנקת תחת עולו של איזה "קולאק" הרודה בה. על הקולאק רוכב איזה ברנש מתווך ועל כולם רובץ כומר שמן בגלימה שחורה והוא דורס אותם במגף מגושם. וערבוביה גם בחיי היהודים: חלפון-עברו ימי השקט ומצוקות ודאגות רבות התרגשו ובאו; יש לחסל את מעט הסחורה שעוד נשאר בחנויות ו...אם תאמר מה נאכל? — היאך ואיפה להשיג מעט מזון וירקות, ובעיקר מלח, מיצרך שנעלם מהשוק לגמרי. אנשים יצאו דחופים לחפשו, בעיירה, משום-מה, בעיירה הקרובה ברוז'ניצה.

לי טרם מלאו אז חמש עשרה, ועלי ועל חיימקה קנטור חברי בן-גילי הוטלה משימת השמירה על החווה המשותפת שקנינו והמרוחקת מעיירתנו כתחום שבת וחצי.

זו לראשונה בימי חיי שאני לן מחוץ לבית. במקום בודד הנראה לי רחוק-רחוק מהעיירה. הגענו לכאן ביום חמישי ועלינו לשמור עד שיבואו מבני משפחותינו להחליפנו.

אורח לשבת

של סימטת הרחוב. כשלא הצליח להחזיק מעמד כרע, נפל והתעלף...

למראה חזיון זה, היינו אני וחברי, הראשונים שחשנו לעזרת "הרבי" המתעלף, ומיד עשינו מאמץ להפיץ את השמועה ברבים במהירות הבזק. רחשי הרחמים התעוררו בלבבות היהודים ומיד נהרו כמעט כל תושבי העיירה לחזות במ" אורע ולהגיש "עזרה ראשונה".

הנה הביא מישהו מים, ובתנועות זהירות ומעודנות החלו כמה מהנוכחים להתזו מים על פני המתעלף. מישהו הביא שני בקבוקים עם נוזלים, שבהם מרחו את רקותיו ושפשפו את ידיו עד שהגוף הקפוא והמכווץ גילה אותות התעוררות והתאוששות והתחיל לפקוח עיניים למחצה ובלחש, מלמל רק מלה אחת "מים". לאחר שגמע מספר גמיעות מהכוס שהוגשה כהרף-עין לפיו נפקחו עיניו לגמרי והתחילו מתבוננות בקהל הסובב אותו. ידיים רבות הושטו להרימו ולהעמידו על רגליו שרעדו וכשלו.

בקול רפה של חוסר-אונים, סיפר בקצרה שהוא הולך ברגל מוולדימרץ; לשם בא ברגל מדומ-ברוביצה, מבקור אצל בנו החייל, בשרות פעיל. הוא מתגורר עם בני משפחתו בלובב ושם הוא מכהן במשרת אחד מרבני העיר.

לשמע מלים אלה ולמראה חזות פניו המעוטרת זקן שחור וארוך ולצדעיהן פיאות ארוכות ומסול-סלות; למראה לבושו ההדור עם מעיל המשי שעליו, לא נשאר אף צל של ספק בלבבות הנוכחים, כי אכן רב גדול וצדיק ענוו עומד לפנייהם וכי למצווה גדולה מאוד תחשב הארחות של יהודי כזה בבית בשבת.

מיד התחילו להתנצח בענין מי יזכה בכבוד הגדול לארח אצלו לשבת אורח כה מכובד, ובחלקו של מי תפול המצווה הגדולה שלא כל אדם זוכה בכזו, כיוון שברור ומן המוסכמות הוא, שעתידים למארח חיי נצח ושכרו לעולם הבא גדול לאין שיעור.

לא כל אחד מהנוכחים הרהיב עוז בנפשו להביע משאלה נועזת כזו. המיקוח נתקיים רק בין ארבעה אנשים, בעלי-הבתים העשירים והמקובלים בעיירה.

שיחק לו המזל לר' שמעון גיבל ובחלקו נפלה הזכיה הגדולה והאושר לקחת את האורח לביתו לשבת. בלשונו החריפה ובמרפקים שהפעיל, ובשלבנו את זרועו הימנית בזרועו השמאלית

ק'ק ז'לוצק. השנה 1925. הימים הנוראים ממשמשים ובאים. יום ששי אחר הצהריים. בכל העיירה אוירת ערב שבת. בארובות גוועו אחרוני תמרות העשן, שנישאו כל היום למרומים. בחלל עמדו ריחות נעימים של כל מיני מאפה, בשר ודגים. בליל הריחות דגדג בנחיריים, גירה את התיאבון. החצרות מסביב לבתים מטואטאים ונקיים. ברחוב הסתופפו הילדים והילדות רחוצים, חפופי-ראש ומסורקים. סרטים צבעוניים בשערות הילדות. גברים בודדים חוזרים לבתיהם מרחיצה בבית-המרחץ העירוני, כשפניהם סמו-קות וזוהרות. החנויות הבודדות בעיירה סגורות, עקרות הבית סיימו מזמן את כל עבודות הנקיון. לבושות שמלות שבת מגישות הן לבעליהן על השולחנות המכוסים במפות לבנות כוס תה עם עוגה, להשיב את הנפש לאחר המרחץ. בקצה השולחן הועמדו פמוטי נחושת או כסף, עם נרות תקועים מוכנים להדלקה לכבוד השבת.

לפתע הופרעה האידיליה בעיירה. קרה דבר-מה יוצא דופן. אנחנו, הילדים ברחוב, השגחנו הראשונים בדבר. מכיוון ז'לוצק העתיקה (כפר אוקראיני) צעד לו לאטו, בקצב הולך ונחלש, יהודי בראשית גיל העמידה, בעל הדרת-פנים של בר-אורין ועל ראשו שטריימל. הוא נראה עייף, פניו לאות וחיוורות וכאילו אור את שארית כוחותיו, התאמץ להגיע עד לבית הראשון

כי אם רץ. "היה רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" — סעיף ראשון בשולחן ערוך, ואילו אני, רבש"ע, לא לדבר מצווה אני רץ כי אם עובר עבירה חמורה... משמע שלא יכולתי להתגבר על יצרי. כלום אינני חייב, איפוא, סקילה כאותו מקושש עצים? מנסה אני להתנער מהרהורי אלה ומחיש צעדי. מהלך ורץ מהלך ורץ וכה עד שאני מגיע אל העיירה, אל הבית, ממחר אל הדלת האחורית, אולי יותר בטוח, ונופל ישר לזרועות אבי...

אבא קיבלני בדברי מוסר ותוכחה, לאו דווקא כדרכו תמיד: "ראו נא, ראו, בחור נאה. כמה זמן וכוחות כילינו בכדי ללמוד הלכות ומסכת שבת והוא, תראה, בעל-עבירה מועד... ומתי? לאחר שכבר קיבל עליו עול מצוות..."

התרגשותו ותוכחתו זכורות לי יותר מסטירת הלחי הנאמנה שקיבלתי אז ממנו.

נפרדו מהאורח. יחד עם ילדיהם הם שמים את פעמיהם לבקר את סבא וסבתא, היינו את הורי ר' שמעון. האורח נתבקש באדיבות לעיין בספר או לעשות כטוב בעיניו בבית, עד שובם לפני מנחה. על מנת לקחתו לבית-הכנסת. כעבור שעתיים בערך חזר עם בני-ביתו, והזמין את האורח לבית-הכנסת.

כשהלכו הגברים התחילה עקרת הבית להתהלך מחדר לחדר ולהכניס קצת סדר בבית. בין היתר החליטה לתלות בגדים אחרים בארון, ש' עמד בחדר-השינה שלהם. בפתחה את הארון, נדהמה ונרתעה ממקומה, למראה שנתגלה לגד עיניה. מיד הבחינה במקומות ריקים ובהעדרן של שמלות-המשי היקרות שלה. בלב פועם שלחה ידה ולקחה את תיבת התכשיטים, שעמדה תמיד על המדף המיוחד מעל לקולבים. הוא הוכתה בהלם ובזעזוע, נאלמה ולא יכלה לנשום. התיבה היתה ריקה לחלוטין ומתוכה נעלם כל האוצר, שהיה טמון בה כל השנים. כל התכשיטים היקרים, כל ענקי הזהב הגדולים והכבדים, שעברו בירושה במשך דורות מסבתא אל סבתא; כל הצמידים, העגילים הטבעות והשעונים, שקבלו היא ובעלה כמתנות ליום נישואיהם — הכל התנדף ואבד, כאילו לא היו מעולם. חידה שלא יכלה למצוא לה פשר, כיצד ועל ידי מי קרה הדבר? — הלא רק היום, לפני לכתם לביקור אצל הורי הבעל, הוציאה מהתיבה וענדה צמיד אחד לזרועה. כל התכשיטים היו אז במקום והתיבה היתה מלאה בהם. מי אם-כן יכול היה להוציא את כולם ואולי לגנוב? כאשה צנועה ספוגה כולה יראת-כבוד ודרך-ארץ לאורח הנכבד, שנשלח להם משמים לא ההינה אפילו להעלות במחשבתה כי אישיותו יכולה להיות מעוררת בשערוריה נוראה כזו. בלית-ברירה החליטה לחכות לשובו של הבעל מתפילת מנחה. אולי הוא הוציא את התכשיטים והסתירם באיזשהו מקום בלתי ידוע לה...

על הענין שוחחו ביניהם בלחש, בחדר השינה שלהם. מבוהלים ומודאגים שמו את צעדיהם מבלי משים אל חדר-האוכל, שם היה האורח. הם נצבו כמאובנים במקומם. גופו של האורח השתנה משום מה לבלי הכר. הוא השמין בצורה ובממדים איומים, ובמקום הרב, בעל הגוף הרזה, והעדין, עמד לפניו ברנש שמן ומסורבל, בעל כתפיים רחבות וכרס גדול המגיע "לבין שיניו". גם פניו של האורח השתנו תכלית שנוי. במקום המראה העדין והאציל, במקום ה"חיוך התמים והמלבב שהיה שפוך עליהם, ניבטו כעת אליהם עינים רושפות זעם, מבטו של רוצח גס ואכזר שמטיל מסביבו פחד, ולבך מתפלץ מאימה. גם התנהגותו של האיש, תנועתו

של האורח היקר והנכבד, התחיל צועד אתו קדימה, עד שהכניסו לביתו, שבצומת הרחוב הראשי והיחיד. כל קהל הנוכחים שרך את דרכו לאטו אחרי זוג הצועדים בראש, ובעיניים יוקדות מקנאה דקרו את שמעון גיבל על ההצלחה הגדולה שזימן לו המקום.

ר' שמעון ואשתו הרגישו עצמם כאילו נחלו נצחון גדול שמזדמן לו לאדם רק פעם בחייו. פניהם קרנו מאושר. הם יצאו ממש מדעתם מרוב חדוה ומהערצה שהרגישו כלפי האורח, ולא ידעו איך להיטיב עמו ולהנות. פינקוהו והשפיעו עליו רוב טוב ושפע חיוכים נלבבים. מי ידמה לו ומי ישווה לו לר' שמעון בבואו עם האורח להתפלל בבית-הכנסת! הוא הושיבו על ידו, בכותל המזרח, ליד ארון הקודש ממש. במשך זמן התפילה היו עיני כל המתפללים נעוצות באהדה, בהערצה ובהוקרה באורח, שלא פסק מלהתפלל ביראה ובהתלהבות, בנידנוד ובניענוע הגוף, כמנהג רבנים וצדיקי עולם. כמה עונג והנאה גרם להם האורח בבית, בשובם מבית-הכנסת. בקול ערב ומחיה הנפש ובניגון ובהטעמה מעומק הלב אמר את ה"שלוש עליכם", קידש על היין וזימר את הזמירות.

בשבת בבוקר כיבדו את האורח בעליה לתורה, וכל העיניים הופנו אליו, ואוני כל הפכו כאפר-כסת לשמוע את הברכה שבירך על התורה בקול רם ובהדגשת כל מלה ומלה. המלים נאמרו בדבקות וביראת שמים וכשראשו מורם כלפי מעלה ופניו לוטות בשתי ידיו, ניראו בין אצבעותיו עיניו העצומות והתרכזותן בהתייחדות עם הבורא. רעיון אחד עבר במוחותיהם של כל המתפללים: "אשרי הקהילה הקדושה שזכתה ל"ארחו וליהנות לפחות שבת אחת!"...

עם סיום התפילה לא נתפזרו מיד המתפללים לבתיהם, כמנהגם תמיד, אלא כל אחד לפי התור ניגש והושיט את ידו ל"שלוש עליכם" לרבי הנכבד.

לאחר סעודת הצהריים שכבו ר' שמעון ובני ביתו לחטוף תנומה. "שינה בשבת — תענוג". גם בשביל האורח הוצע מצע נקי בחדר השינה המיוחד, ור' שמעון סגר עליו בלאט את הדלת, לבל יופרע ח"ו בתנומתו ע"י רחש כלשהו.

לאחר שעתיים-שלוש קמו בני-הבית, התלבשו וישבו לשתות תה, ולהתבשם מטעם העוגות השונות, שעקרת הבית הכינה לכבוד שבת. הפצירו גם באורח להתישב על ידם לשולחן, ולהחיות את נפשו בעוגות ובמעדני התרגימה השונים.

זמן תפילת מנחה טרם הגיע, ר' שמעון ואשתו

לחו ל"רבי" לפי כתובות שונות בערים שונות. זו היתה התכתבות בין חבורת פושעים, שמרכזם נמצא בלבוב וחברי כנופייתם פעלו במחוזות השונים לפי חלוקה מיוחדת ולפי שיטות שונות ומתוכננות מראש.

העיירה היתה כמרקחה. הרוחות סערו והיצרים נשתלבו. רבים חשקו לעשות בו שפטים כמו ידיהם ולערוך לו משפט לינץ. מתונים יותר הציעו לא לנגוע במנוול ולמסור אותו לידי המשטרה, לחקירה ולהעמדה לדין, כמצווה לפי החוק. כשה"רב" נוכח לדעת שצפויה לו רעה שאין מנוס ממנה השמיע לפתע אנחות חרטה ויבבות צער ויסורים שפילחו את לב שומעיהן. בקול חנוק ורווי דמעות התחיל להתחנן על נפשו ולבקש רחמים על אשתו ושבעת ילדיו, שבש"בילם ובגינם עוסק הוא במה שהוא עוסק, וכי בעל אוהב ונאמן הוא ואב מסור וחנון לילדיו. "אל תהרגוני ואל תתנוני להיות נמק ביסורי כלל" — התחנן לפני הנאספים. "הלא גם לכם נשים, וילדים ועליכם למשוך בעול פרנסתם..." ועוד באותו ערב, במוצאי שבת, ערכו ל"רבי" הלוייה חיה. בשקט ובלי רעש ליווהו המוני התור שבים עד מחוץ לעיירה, ושם שלחוהו לנפשו, לאן אשר תשאנה אותו רגליו...

תיו והברותיו מקוטעות בקול צרוד וצורם; צעדו בחדר מקיר אל קיר, כל זה העיד כמאה עדים שאכן, זהו האיש, הגנב הנסתר ששלח ידו בתכשיטים, בשמלות המשי ואולי בעוד דברים רבים, שטרם הבחינו בהעלמם.

התגובה לא אחרה לבוא בעקבות התגלית המחרידה. לאה, עקרת הבית, לא יכלה לשלוט ברוחה ומפיה נתמלטו צווחות וקריאות לעזרה: "געוואלד!... ראטעוועט"... תוך שניות ספורות נתמלא הבית בשכנים וסתם מטיילים שנמצאו בסביבה ושמעו את הזעקות. כהרף עין נתפשטה השמועה בכל העיירה. צעירים, זאטוטים וסתם פרחחים, נדחפו ונדחקו בצפיפות הגדולה לראות את המתרחש ולהסתכל בפניו של האורח התימ" הוני, שגרם לסנסציה כזו, שעין לא ראתה כדוגמתה בעיירה עד עכשיו.

בין הנאספים היה גם מאירקה בן יוסל הסנדלר הגמגמן. מאירקה היה ידוע כבריון ועשוי לבלי חת. זריז היה, גמיש ובעל כוח רב. הוא הסתובב לרוב בכפרים וגדל בין הגויים. נתחשק לו פעם להתחבר לשירת צוענים, שפקדה את העיירה והיה נע ונד אתה ממקום למקום. כשראה שהאורח השמן לוטש עיניים לחלון הפתוח ומתכוונן לע"שות "ויברח", זינק אליו במהירות הבזק, תפסו בגרונו, הושיבו על כסא וסגר את החלון. "הרבי הקדוש" חש מיד שהוא נפל לידיים נאמנות ועליו לתת את הדין על מעשיו.

מאירקה לא השתהה ולא היסס אף לרגע. הוא התחיל לפשוט מעל הרבי את בגדיו ולפשפש בכיסיהם. הנאספים לא האמינו למראה עיניהם. מאירקה נתגלה בפניהם כעושה נפלאות ממש. הוא התחיל להוציא מכיסי "הרבי" תכשיטים למיניהם, חבילות ומטבעות זהב. כשפשט מעליו את כותנתו והשאירו במקנסיים בלבד, נתגלו על גופו רבדים רבדים של שמלות משי. גם מתחת למכנסיו ותחתוניו נתגלו מטמונים. אוסף התכשיטים, השמלות, מלאי המטבעות ושטרות הכסף עלה על המשוער והמצופה, מה שנגנב בביתו של ר' שמעון היווה רק כחלק עשירי מזה שמאירקה מצא. גברו החשד והתמיהה בלבבות הנאספים ומחשבות שונות החלו מכרסמות ותובעות הסבר. מיהו רמז שכדאי אולי לעיין במכתבים שמצאו בכדי לתהות על קנקנו של ברנש זה, שעמד לפנייהם כמעט עירום, כשכל אבריו רוטטים ורועדים מפחד ושניו נוקשות זו בזו.

קריאת המכתבים פתרה אמנם את התעלומה. נתברר שהמכתבים היו כתובים לפי צופן מיוחד ותכנם היווה הוראות והנחיות בענינים לא "כשרים" ולא "קדושים" לגמרי. המכתבים נש-



מצוירי ילדים: העיירה

חיי ניצולים

נח דגוני

בצפורני ה'ק. ג. ב.

איש ראטנה, תושב גבעתיים (מכונה ע"י המחבר בשם „יאשה“), נסע יום אחד לטיול מאורגן בבריה"מ. הוא ביקש בין היתר לראות את עיירת הולדתו הווהלינית הקטנה, בה נרצחו יקיריו; הוא תיכנן גם אם „יתמול מזלו“ להעלות מקבר האחים שם עפר-עצמות, ע"מ להקים להן מצבה בישראל, כדרך שעושים בני-עיר. איתרע מזלו והוא נעצר ע"י הק. ג. ב. על ש„ערק בזמנו מהצבא (האדום) ונמלט לישראל“ ונידון ל-10 שנות מאסר בבתי-כלא ומחנות עבודה. את קורותיו של „יאשה“ שם, העלה בספר, בצביון ספרותי (שטרם נסתיימה כתיבתו), נח דגוני, איש קוריץ, מחבר הספר „דפים מן הכלא (עכו)“.

כלא וולאדימיר

כל יום בשעות הצהריים הגיעה באטיות הרכבת מגורקי. הקרונות סגורים, צבועים שחור, ללא חלונות. בקרבת מקום עומדים „וואַנקי“, מכוניות שחורות של ה'מ.וו.ד., מלווים אנשי משמר רבים. האסירים הוצאו מהקרונות ונדחפו 24 איש לכל מכונית ומיד פתחה השיירה בדחירה דרך רחובות וולאדימיר. אין השיירות מעוררות תשומת לב אצל העוברים ושבים הרגילים למחזות אלו ומפנים את הראש הצדה.

המכוניות נכנסו לחצר רחבה והשער היה נסגר מאחוריהן. האסירים הוכנסו לבלוק 4 ששימש בעבר ככנסייה ובה נמצאת כיום הנהלת בית-הסוהר של וולאדימיר. עוד בקיוב הגיעה שמועה לאזניו של יאשה, שיעבירו אותו לכלא זה. שני בתי-כלא שם. אחד מס' 2, לפושעים חמורים מכל רחבי רוסיה וכלא מס' 1 הוא בית-הסוהר המקומי של וולאדימיר.

בית-הכלא בעיר, נוסד עוד בתקופת הנסיכים. הוא מורכב מארבעה בלוקים. הבלוק הראשון הוא הקשה ביותר ומיועד לפושעים מסוכנים. 5 אסירים בתא. הבלוק השני הוא בית-החולים. פה גם תאי האסירים מחוץ-לארץ, שתנאי מאסרם טובים לאין ערוך מתנאי האסירים הרוסיים. הבלוק השלישי הוא בן שלוש קומות ונבנה בשנות המלחמה 1941—1942 ע"י שבויי מלחמה גרמניים בסגנון גרמני. פה התנאים יותר קלים. הבלוק הרביעי משמש את מינהלת בית-הסוהר.

בצד השני של הכלא, נמצא בית-ספר לאנשי מ.וו.ד. מכל רחבי רוסיה.

כלא וולאדימיר הוא בית-סוהר ארצי גם לאסירים פוליטיים. יש אומרים שזהו הכלא הגרוע ביותר בעולם כולו.

האסירים ויאשה בתוכם נדחקו עם חבילותיהם לתוך תאי-מאסר צרים הדומים לקוביות בטון. גדלו של כל תא הוא 80 ס"מ על 1.20 גובה. אין אפשרות בתא זה לעמוד, אלא לרבוץ מצונף. הוא חשוך ולא ניתן לראות בו מאומה. האסירים המחפשים פורקן מתחילים להקיש על הקירות ונוכחים לדעת שמכל עבר הם מוקפים אסירים הנתונים באותם התנאים.

יאשה, התחיל להקיש בפתח. לשאלת השומר, השיב שהוא צריך לנחיות. הפתח נפתח והוא פרץ החוצה, לתוך קור של 30 מעלות מתחת לאפס. הוא יישר את עצמותיו לאחר רביצה של שעות על הרצפה, מבלי יכולת ליישר את הרגליים וקיפץ על מנת להתחמם. השוטר במעיל חם וכובע פרווה רץ סביבו.

ימי החורף קצרים הם. ב-4 אחר-הצהריים מחשיך, ואז מוצאים האסירים החדשים מתאי-המאסר ומוכנסים לחדר גדול ונרחב.

לאורך שולחנות ארוכים יושבים קצינים עם רשימות בידיהם. נשים טורחות לחלק לאסירים בגדי כלא, ולקחת מהם את לבושם האזרחי. כל אסיר אורז את לבושו האזרחי, במזוודה או בתרמיל צד וחותרם על טופס מתאים.

יאשה קיבל שני זוגות תחתונים, שתי גופיות, חולצה דקה ללא כיסים, זוג מכנסיים דקים מבד זול, כובע-סירה עם מצחיה, מעיל-עליון המגיע עד לברכיים עשוי צמר-גפן, זוג-נעלים כבדות עם סוליות-גומי ושני זוגות מטליות לעטיפת הרגלים בפנים.

מתוך הרשימות קראו הקצינים את שמות האסירים וכל אסיר הכריז בקול רם את סעיף האשמה לפיו נאסר.

האסירים הובלו תחת משמר כבד למחנה. השטח רחב ידים, מוקף גדרות-תיל, מגדלי תצפית מאוישים באנשי מ.ו.ד. ופטרולים מסיירים בין המגדלים.

יאשה הובל עם קבוצת אסירים גדולה לבית-המרחץ, בו זרמו מים חמים. הוא קיבל מגבת ופיסת סבון. כשהוצאו מבית-המרחץ נערך בכולם שנית, חיפוש יסודי, אולי הצליחו להגניב משהו מבית-המרחץ. ואכן, הם הצליחו לגלות: מחטים בתוך סיגריות, סכיני-גילוח ונשק מסוכן — בתוך סבון, ואף כסף. הכול הוחרם.

הכפור בחוץ צרם. השלג ירד ללא הפוגה. יאשה הרגיש שנשימתו נקטעת. הוא נקלע לגיהנום זה, ישר מבית-המרחץ הלוהט. השיניים נקשו. השלג — בגובה אדם. נדמה לו שהנה הוא מתמוטט ושוקע בערמות השלג הגבוהות. באפיסת כוחות הגיע לבנין גדור ושחור והוכנס לסבך פרוודורים חשוכים ומוזהמים.

הוא הובל לתא מס' 48. דלת ברזל נפתחה ואחריה דלת עץ, כשבמרכזה פתח להכנסת אוכל — ואשנב-הצצה. על-יד הדלת דלקה נורת-חשמל עמומה. בתוך החדר מנורה נוספת, שמכבים אותה ב-10 בלילה.

יאשה התבונן סביבו. היה זה חדר 3 על 4 מטר עם 5 מיטות-ברזל ומרוחקות 20 ס"מ אחת מהשניה. על המטה היה מזון דק שמשקלו כ-5 ק"ג, ממולא בנסורת-עץ או בסמרטוטים ישנים ושק שחור כדי לעטוף בו את המזון. שקית קטנה ממולאת סמרטוטים שימשה כר. בפינה ניצב תנור, שהפיק חום-פשוט. על-יד הדלת עמד עביט גדול עם מכסה, מרותק בשרשרת לקיר, ששימש לעשיית צרכים. הריחות הדיפו בכל החדר.

את העביט היו מרוקנים אחת ליום. לבית-השימוש היו מובילים את האסירים פעמיים ביום אך לא בשעות קבועות.

בקיר הפונה לרחוב היה קבוע חלון כפול עם שמשות זכוכית. בין שניהם מותקנים סורגי-ברזל עבה. החלון החיצוני בחוץ מכוסה בלוחות-עץ. רק בשטח העליון נשאר מרחב של 10 ס"מ, משם בקע האור. בסדק זה היו נראים לעתים זוגות יונים, הסימן היחידי של קשר עם העולם החיצון.

על הקיר היה תלוי ארגז-עץ עם מחיצות עץ פשוטות, לשים שם את פנכות האלומיניום, כפות-העץ וקערה עם 400 גרם לחם.

באמצע החדר שולחן מרותק לרצפה, עם שני ספסלים משני צדדיו. המטות היו גנעלות לקירות משעה 6.00 בבוקר עד 10 בלילה. כל היום מוכרחים לשבת ע"י השולחן. אין מוצא אחר.

בתנאים אלה, חיים אנשים האסורים כבר 20 שנה והספיקו להלבין על-יד שולחנות אלה.

בחדר ישנו 4 אסירים עטופים, „בושליים". שרר קור אימים והם רעדו מקור. המיטה הפנויה עמדה ע"י הקיר החיצוני. הקיר היה רטוב כולו והמים ניגרו הימנו. יאשה ניגב את הקיר בסמרטוט שמצא על העביט והתכרבל בתוך המיטה.

נגינת הרדיו בשעה 6.00, העירה את כולם. יאשה יישר את עצמותיו הקפואות וחילכה לתורו ללכת לנוחיות, לשפוך את דלי השופכין ולהתרחץ. בשעה 7.00 נפתח האשנב בדלת, ופנימה הוכנסה קערה. היו אלה דגיגים מלוחים ולעתים אף ראש של דג-מלוח. 400 גרם „לחם-טיט", עיסה דביקה חמצמצת, אפויה למחצה.

יאשה היה כה רעב שהתחשק לו לבלוע זאת בלעיסה אחת, אך הוא נרתע וחילק את הלחם לשלוש מנות, שיספיק לכל היום. אחרים לא עמדו בפתוי ובלעו את כל מנת הלחם בבת-אחת ואח"כ רעבו כל היום. הם קינחו בכוס מים חמים, „קיפיאטוק".

ארוחת הצהרים היתה מורכבת משלוש כפות שכולת-שועל מבושלות עם הקליפות בתוך דיילסה או מרק תפוחי-אדמה מתוקים, רקובים למחצה.

ארוחת הערב, „אאוכה" — ממרק עם חתיכות דגים, חצי רקובים, שמספר גריסים צפים בו. זוהי מנת האוכל לכל היום.

חבילת מזון במשקל 5 ק"ג מותר היה לקבל מהחוץ אחת לשנה. תוספת מזון מותר היה לקנות אחת לחודש — כמובן מי שהיה לו כסף — בסכום של $2\frac{1}{2}$ רובל בלבד. התוספת היתה שני ככרות לחם שחור, דומה לחמר, חבילת מרגרינה ו- $\frac{1}{4}$ ק"ג סוכריות.

לעתים היו מחלקים בצהרים, כפית אחת לאיש, עצמות עם כל מיני פסולת טחונים.

הרעב אכל באסירים בכל פה. אנשים השתגעו מרעב. הם נהפכו לאט-לאט לשלדים. היו אסירים שלעסו את נעליהם מתוך תקוות-שוא שזה ישביע אותם. היו כאלה שחיבלו כל מיני תחבולות להגיע לבית-החולים ששם ניתנה לחולים מנת אוכל טובה יותר.

להגיע לבית-החולים היתה שאיפת רבים מהאסירים. הם חיפשו כל מיני דרכים. לעתים היו בולעים כפות אלומיניום, את כלי השחמט או „דמקות" שהיו עשויים מעץ או מפלסטיק, או אפילו מחטים. דבר זה היה מביא להעברתם בדחיפות לניתוח בבית-החולים. שם היו מוציאים את הדברים שבלעו. בינתיים היו נהנים זמן-מה מתוספת מזון.

17

בחדרו של יאשה, יושב אסיר הונגרי שניסה מספר פעמים לברוח ממחנות המעצר ונתפס. הפעם הביאו אותו לכלא וולאדימיר.

באחד הימים בקשו האסירים בחדר מיאשה שיעמוד מול חור ההצצה של הסוהרים, על מנת להסתיר את הנעשה בפנים. על השולחן עמדה פינכת פח ועל ידה מנת לחם. ההונגרי יושב על יד השולחן. לפתע קמו שלושת האסירים הנותרים, ניגשו לשולחן וחתכו לעצמם את הורידים עם חתיכת זכוכית. הדם התחיל לטפטף לתוך פינכת הפח. ההונגרי פרר את הלחם לתוך הקערה ובקור-רוח אכל עם הכף. יאשה הופתע למראה זוועה זה והתחיל לצעוק לסוהרים. אלה פרצו פנימה, קשרו את ידי האסירים הפצועים והובילו לבית-החולים.

תחילה לא הבין יאשה, מה היתה מטרתם, רק לאחר מכן הסביר לו ההונגרי, שהם עושים זאת, על מנת להגיע לבית-החולים ולזכות בקצת מזון טוב יותר. „איך אתה יכול לאכול דם אנשים"? ההונגרי תמה על השאלה. „ואם הדם ישפך לריק, למי זה יביא תועלת". למחרת העבירו את ההונגרי מהחדר והכניסו במקומו אסיר אחר.

„בקורפוס השני" היו אסורים „אנשים חשובים". פה יושב הטייס האמריקאי פאוורס, שהופל עם אוירונו U2 מעל רוסיה, עד שהוחלף עם מנהל רשת הריגול הרוסית בארה"ב אבלי. פאוורס יושב בחדר נפרד עם מכשיר טלוויזיה. הוגש לו מיטב המזון לפי בקשתו.

פה יושב האנגלי וויין, שהוחלף אח"כ עם זוג המרגלים שנידונו ל-25 שנות מאסר. פה יושבו וורנר עם אשתו הגרמניה. זאנטאק פטיה ונוימן, שני סטודנטים שנשלחו מטעם ארגון אן.ט.ס. הפועל בחוץ-לארץ נגד רוסיה.

ישב שם איש מענין בשם „דיאדיא מישה". אדם קשיש שהתהלך תמיד עם כובע קש גדול ועגול. הוא הורשה להסתובב חפשי. היה עוסק בכריכת ספרים של ספרית בית-הסוהר. תחביבו היה לחלק מזון ליונים, שהיה אוסף מפסולת בית-החולים.

הוא היה היערן של יערות קטין, שם היו מחנות השבויים של הקצינים הפולנים שנפלו בשבי הרוסי. רוכזו שם 12 אלף שבויים. בשנת 1940 הוא ראה שחיילים רוסיים מוציאים את השבויים הפולנים אל בורות עמוקים שהוכנו בעוד מועד, יורים בהם ומטילים אותם לתוך הבורות. כשהגרמנים כבשו את השטח, הוא הראה להם את מקום הקברים וכן הופיע להעיד בפני הצלב האדום הבינלאומי. כשהרוסים חזרו לאותו מקום תקסוהו ודנו אותו למאסר 25 שנים, באותה תקופה לא דנו אסירים למוות. מכלא וולאדימיר שוב לא שוחרר עד יום מותו.

באחד הימים הכניסו לחדרו של יאשה אסיר בשם ניקולי קובלוב. היה זה גנב, טטר מקרסנודר, נמוך קומה, על פניו וכל גופו היו חקוקות כתובות קעקע עם סיסמאות אנטי סטביטיות.

הוא היה מתרוצץ חסר מנוחה ודיבר תמיד סרה ביהודים. יאשה הבחין מיד שזהו „סטוקטש" (מלשין של ה-י.מ.ו.ד.). הכניס אותו המיור גרישין, שידווח לו על מה מדברים בחדר.

באחד הימים הזמין המיור גרישין את יאשה ושאלו על מה הוא נאסר ולכמה זמן. יאשה שאל לאיזו מטרה הוא הכניס את ה"סטוקטש" קובלוב?

— מאין אתה יודע שהוא סטוקטש? האם הכרת זאת? כן, ככה נהוג אצלנו.

יאשה סיפר זאת לחבריו בתא. דבר זה הרתיח את הטטר והוא התחיל לשפוך אש וגפרית על היהודים. אך כעבור כמה ימים שינה את טעמו והציע ליאשה עיסקה. להתחלף במיטות, תמורת מנת הלחם היומית. יאשה קיבל את ההצעה ברצון. הוא צם באותו יום, אך תמורת זאת זכה בקיר יבש.

15 אסירים חיפשו דרך איך לפרסם סיסמאות נגד הנהלת הכלא, שהשלטונות לא יוכלו להורידן. הם החליטו לעשות כתובות קעקע על גופם. לקחו גומי מהנעלים, שתי מחטים, שתן וקצת צבע והרתיחו זאת על האש. הם ציירו תחילה את הסיסמאות על ניר ואח"כ קועקעו בהן כל 15 האסירים. היו אלה סיסמאות אנטי סובייטיות מובהקות. על המצח חקקו "עבד המשטר הסובייטי", על השפה העליונה "שרשרת עם מנעול", על תנוכי האזנים "השונא שומע", מתחת לצוואר שתי זרועות חונקות, "אין אויר". על הכתפיים, כוכב סובייטי מחומש מזה וצלב קרס מזה. כך גם לאורך כל הגוף מתחת לזרועות. אפילו על אבר-המין חקקו את שמות כל 15 שמות חברי הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית.

אחד המקועקעים שצ'רבקוב, שכונה בפיהם "פולקובניק", מפני שחקק לעצמו כתובות קעקע על שתי כתפיו, היה איש משכיל וידע לנאום ולהסביר.

הוא התפרסם בכל המחנות במעשה שעשה. יום אחד חתך לעצמו את שתי אוזניו, חקק בהן כתובות קעקע ושלח אותן במתנה לכרושצ'וב, לועידה ה-22 של המפלגה הקומוניסטית.

יאשה נפגש עמו ב-1970 במחנה 3. הוא ישב במחנה של חולי-רוח וניתן היה לדבר אתו. לאחר מכן, הוציאה עליו ה-מ.ו.ד. שמועה שניסה לאנוס אחות והוציאו אותו להורג.

האדמיניסטרציה הטילה את כל האשמה של כתובות הקעקע על יהודי בשם גרישה ברנר מקישינב, שמשפחתו גרה בחיפה. הוא ישב יחד עם 15 האסירים ומפני שהיה יהודי הטילו עליו את האשמה. דנו אותו למוות, והמירו את פסק-הדין ל-15 שנות מאסר. למעשה היה חף מפשע.

המצאות האסירים עם כתובות המחאה בכלא, היתה בלתי נוחה למינהלה, והיא חפשה דרכים להפטר מהם. היא מרחה להם את הפרצופים ושלחה אותם למפקדת ה-ק.ג.ב. במוסקווה. אך גם שם לא דצו לקבלר והחזירו אותם חזרה לכלא וולאדימיר.

הם הועמדו למשפט. חמשה מהם נידונו למוות, חמשה ל-15 שנה וחמשה ל-10 שנים.

ה-מ.ו.ד. התחיל, עם סכיני גילוח, לחתוך מהם את העור מהגוף עם כתובות-הקעקע, בלי הרדמה ובלי תרופות-הרגעה. הדם נשפך מהם בלי הרף. אך דבר זה לא יכלו לעשות על הפנים.

המינהלה הציעה לאסירים שיורידו בעצמם את הכתובות מהפנים, ותמורת זאת ישלחו למחנה-מעצר, שם התנאים קלים יותר. הם הסכימו. המינהלה הביאה לחדר מין חומצה ("מארגנצובקה") אדומה, שבטיפות ממנה השתמשו בכלא לשטיפת גרון. שפכו את החומצה לתוך קערה, טבלו צמר-גפן ושמנו להם על הפנים. יאשה עזר במלאכה זו לטטר קובלוב וסבילוב שישבו עמו בחדר אחד. החומצה שרפה את עור הפנים והם צרחו באופן איום. הפנים השחירו כפחם. כעבור שבוע התחיל העור להתקלף ויאשה עזר להם לקלפו. העור נשר ואתו נעלמו גם כתובות הקעקע. עור פניהם נעשה נקבים-נקבים, חלולים-חלולים.

העלען בורקא

מאמע און זון

(פראגמענט)

ווען יורם איז דאסמאל געקומען אהיים — איז ער געווען אומרויקער ווי תמיד. איך, זיין מאמע, האב עס גלייך באמערקט. „ביסט עפעס היינט אזוי אומעטיק, מיין זון, וואס איז געשען? האסט מסתמא געהאט אומאנגענעמלעכקייטן פון ראשישיבה, אדער פון דיינע חברים, די ישיבה-בחורים?“ יורם האט געשוויגן. ער האט אוועקגעלייגט די גמרא אין א זייט און א דריי געטאן זיינע בלאנדע פיאות. מיין איצטיקער מאן, יורם'ס שטיף-פאטער, שמעון, א גוטתארציקער, ברייטפלייציקער ייד, מיט א שיין-צעקעמטער בארד, האט ארויפגעלייגט זיין האנט אויף יורם'ס אקסל און געפרעגט גוטמוטיק: „לעצטנס ביסטו מיר עפעס אזוי אומעטיק, יורמקע, זאג וואס געשעט מיר דיר? וויסט דאך, אז איך בין דיר, ווי א חבר... אפשר קען איך דיר מיט עפעס העלפן, הא?“ „ניין, ניין, שמעון,“ האט יורם געענטפערט שטיל, רופנדיק מיין מאן, זיין שטיף-פאטער, לויטן נאמען, „איר קענט מיר גארנישט העלפן. נישט איר און נישט מיין מאמע. אמבעסטן וואלט געווען ווען איר לאזט מיך צורו...“

„אזוי גאר?“ האט שמעון אנגעקוקט מיין דערוואקסענעם זון מיט שטוינענדיקע בליקן, וויסנדיק אלץ וואס ער האט דורכגעמאכט און וועלכע גילגולים ער איז דורכגעגאנגען ביז ער איז געווארן דאס וואס ער איז היינט...

ווען שמעון איז מער צוגעשטאנען צו יורמען, אז ער זאל אים דערציילן וואס עס קוועלט אים, פארוואס ער איז אזוי לעצטנס אומעטיק, גייט ארום פארחלומט, ווי ער וואלט געשוועבט אין אנדערע וועלטן — האט יורם זיך אויפגעהויבן און אריין אין צווייטן צימער.

איך בין גלייך אריין נאך אים, זיך געוועזען נעבן אים און מוטערליך אריינגעקוקט אין זיינע טיף-בלויע אויגן. א לאנגע וויילע האבן מיר ביידע געשוויגן. דאן האב איך גאר פארזיכטיק זיך גענומען פונאנדערפרעגן ביי אים וואס איז די סיבה וואס ער איז אזוי פארטרויערט. ווער נאך, ווי איך, זיין מאמע, קען אים פארשטיין? ווער נאך ווי איך, קאן וויסן וואס ער לעבט אדורך...

„ניין, מאמע, דו וויסט גארנישט“, האט ער שטיל ארויסגעמורמלט נאך א לאנגן שוויגן, „אך מאמא, ווען דו וויסט, ווי איך בענק דארט אהין צו דער שיינער „גאיווקע“, דארט ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געווארן, עס ציט מיך צוריק צו די וועלדער, ווו איך האב געפאשעט די גענדז און קי. איך קען נישט פארגעסן אונדזער „בולאן“, דעם שיינעם פערד. עס גלוסט זיך מיר, כאטש נאך איינמאל, א קוק טאן אויפן דיעדושקא אלעקסיי, אויף דער באבוסקא מאריא, ווידער ארומלויפן איבער יענע גרינע פעלדער. דו האסט מיר אמאל צוגעזאגט, אז מיר וועלן זיך נאך צוריקקערן אהיים, און היינט... אזויפיל צייט איז שוין אריבער... איך פארשטיי, אז איך וועל שוין מער קיינמאל נישט זען אונדזער היים, די גאיווקע דארט, דעם וואלד.“

„מיין קינד, מיין זון“, האב איך אים געגלעט איבערן יינגלשן פנים, אפגעשפראצט מיט בלאנדע הערעלעך, „דיין היים איז דא. דא מיט מיר... צווישן אלע יידן... דא איז דיין היים...“ „איז טאקע דא מיין היים, מאמא?“ האט יורעק-יורם אויפגעהויבן זיינע אויגן-לעמפלעך צו מיר, „נא און נישט דארט? ... ניין, מאמע, דארט... דארט איז מיין היים... דארט אהין בענק איך. איך, איך קען נאך אלץ נישט פארטראגן דעם לעבנס-שטייגער פון די ישיבה-בחורים... עס איר מיר שווער אויסצוהאלטן מיט זיי אויף דער באנק גאנצענע טעג... עס ציט מיך נאך אלץ צו דעם גרינעם וואלד, צו די ברייטע פעלדער, צו די הויכע תבואות...“

ער האט גערעדט צו מיר מיט הארץ. גארנישט דערזעלבער יורם, ווי בעתן לערנען אין דער ישיבה. זיין יינגלשע שטים האט געציטערט. אין זיין יעדעס ווארט האט זיך געפילט א מין וויינענדיקע בענקשאפט. גארנישט לויט זיין נאטור. עס איז מיר שווער געווען אים אויסהערן, אוועקנעמען מיינע אויגן פון זיין פנים. איך האב אים אזוי גויט פארשטאנען און מיטגעפילט. וואס וואלט איך דען נישט געגעבן ווען איך וואלט אימשטאנד געווען ארויסרייסן פון זיין הארצן אט די דאזיקע בענקשאפט זיינע. איך האב זיך אפגערופן מיט א נישט-ווייניק אומעטיקער שטים, אנרופנדיק אים ביי זיין פריערדיקן נאמען:

„קינד מיין, יורעקל, איך בעט דיר, פארגעס יענע אלטע היים. פארגעס! יענע היים איז מער נישט. רואינירט. עקזיסטירט נישט מער פאר אונדז! נישטא מער קיין אנדער היים אויסער דער ווו מיר וווינען

איצט. מיר האבן צופיל דורכגעמאכט, כדי מער זיך ניט וואגלען און ניט טראכטן וועגן דער פאר-
גאנגענהייט. אלע בריקן זענען פארברענט צו יענער אלטער היים..."
„אבער..." איז ער געווארן בארעדעוודיקער אלץ מער, „אבער אפט בענקט זיך מיר אזוי נאכן
דיעדושקא, נאך דער באבושקא, נאך יענע..."

„מין זון", האב איך אים ווידער איבערגעשלאגן די רייד, „פארשטיי: זיי קערן זיך מער גארניט
אן מיט אונדז. גארניט! עס איז געווען א ביטערער טעות, וואס איך האב חתונה געהאט מיט דיין
מערדערישן טאטן... יא, איך ווייס, איך טאר אפשר ניט רעדן אזוי וועגן א טאטן, אבער ווער נאך ווי
דו וויסט וואס ער האט געטאן מיט מיר, וואס איך האב דורכגעלעבט דורך אים בעת ער האט מיך
איבערגעגעבן צו די דייטשישע מערדער און איך בין דורך א נס אנטלאפן און זיך געראטעוועט. געדענקסט
דאך אנושקען מיט וועלכער ער האט זיך פארבונדן און זי האט ארויסגעריסן דעם ביסן ברויט פון
דיין מויל בעת איך האב זיך געוואלגערט אין די וועלדער, ווו געטאגט ניט גענעכטיקט..."

יורם האט געשוויגן. יעדע וויילע האט ער אויפגעהויבן זיינע אויגן צו מיר און זיי גלייך ווידער
ארונטערגעלאזן, ווי ער וואלט זיך געשעמט קוקן מיר אין פנים. גלייך, ווי ער און ניט זיין טאטע, און
ניט איך — וואלטן שולדיק געווען אין זיין גורל. עס האט זיך מיר געדאכט, אז ער הערט ניט, אדער
באגרייפט ניט וואס איך רעד צו אים. ער האט אין זיינע געדאנקען זיך איבערגעטראגן צו זיינע
קינדער-יאן, וואס לעבן אין זיין אונטער באווסטזיין ווי א קללה, ווי א שלאנג...

איך האב געפרווט אראפפירן דאס געשפרעך אויף אן אנדער טעמע: „דערצייל בעסער, מין
קינד, ווי גייט דיר דאס לערנען? באציען זיך אלע גוט צו דיר? מאכסטו פארשריט? קענסט זיך ניט
פארשטעלן, ווי שמעון איז צופרידן ווען ער זעט דיר אריינקומען פון דער ישיבה. אדער ווען ער הערט
דיך לערנען מיט אזא בענקענדיקן ניגון א בלאט גמרא. קענסט זיך גארניט פארשטעלן וועלכער כבוד
דאס איז ניט נאר פאר אים, נאר פאר מיר, ווען פון א געוויינלעכן פאסטוך איז געווארן א ישיבה בחור,
וואס קען אפילו ווערן א רב..."

נאך א וויילע שווייגן האט ער זיך פלוצים ווידער אפגערופן מיטן זעלבן אומעטיקן טאן:
„ניין, מאמא, איך וועל שוין קיין רב ניט ווערן. עס ציט מיך ניט צו דעם. איך וואלט שוין לאנג
פארלאזן די ישיבה ווען... ווען ניט דאס וואס איך האב דארט אין עמיצן אן אינטערעס..."
„אן אינטערעס? ... אין עמיצן? ... אין וועמען האסטו עס אזא אינטערעס דארט אין ישיבה, מין
זון? זאג, רעד, רעד אפן פאר מיר..."

ער האט א שמייכל געטאן און געשוויגן. איך האב געהאט דעם איינדרוק, ווי ער וואלט זיך
פאררויטלט. מיינע אויגן האבן זיך ניט געקענט אנועטיקן מיט זיין צעוואקסענעם אויסזען. אזוי ברייט-
פלייציק געווארן. דאס פנים צעבליט. די אויגן הימל-בלוי. דערמאנט אזוי עמיצן... עמיצן אין וועמען ער
איז אזוי איינגעטראטן... עמיצן וועלכן איך האב מיט מיינע אייגענע הענט אומגעבראכט, נעמענדיק נקמה.
נאך עטליכע מינוט שטילשווייגן האט ער געזאגט שטיל, ווי ער וואלט גערעדט מער פאר זיך,
ווי צו מיר: „וויסטו מאמא, פאראן ביים ראש ישיבה א שיין מיידל, איך זאג דיר: ממש א קראסאויצע,
א שיינהייט... אז זי קומט אריין אין ישיבה א מאל, מיט עפעס אן אויסרייד צו איר טאטן — פיל איך,
ווי איך ווער אנגעצונדן צו איר... זי איז אזוי ענליך צו אן „אונדזעריקער", אן אמתע אונדזעריקע,
יעי-באהו!..."

„המ... יעי באהו..." האב איך ניטוויילנדיק א שמייכל געטאן, „מיינסט יענע באוועסע מיידלעך
דארט, די שיקסעס? פארגעס, מין זון, יענע „אונדזעריקע", פארגעס! ווי דו זעסט זענען דא אויך ביי
אונדז „אונדזעריקע", ווי יענע דארט. אויך איך בין געווען אמאל שיין. א סך שענער ווי יענע וועלכע
דו דענקסט. ווען דיין פאטער האט זיך פארליבט אין מיר — זענען אים אלע מקנא געווען. מיינע
עלטערן זענען שיער פון דער וועלט געגאנגען צוליב זיין הייסער ליבע צו מיר. יא, דו וויסט שוין
וועגן דעם. איך האב דיר אלץ דערציילט נאך איידער מיר זענען געקומען א הער. האסטו אויך אליין
געזען א סך, אלס קליין יינגל."

„יא, מאמא, איך ווייס, איך בין ניט מער יענער קליין יורעקל. דעמלט האסטו געלייקנט פאר מיר
און פאר מין ברודער מיקאלאיי, אז דו שטאמסט פון יידן. אויך איך בין ניט מער קיין שגץ, קיין גוי...
איז וואס בין איך, מאמא? ווער בין איך? ...", איך בין דאך נאך אפילו ניט געמלט. דיין מאן, שמעון,
וויסט אפילו ניט דערפון... איך האב אים מורא זאגן וועגן דעם, סיידן דו וועסט עס אים אליין דערציילן..."
„יא, מין זון, מען וועט דיר מוזן יידישן", האב איך געזאגט מיט טרערן — און מיט פרייד. „ווען
איך האב זיך באקענט מיט שמעונען, האב איך אים געזאגט, אז איך האב דיר אויסבאהאלטן ביי א
פויער אין דער צייט פון קריג. איך האב זיך פשוט געשעמט זאגן, אז איך בין געווען א משומדתטע,

א קריסטין, א פריידענקערין. איך האב דעמלט געגלויבט אין מענטשן, אין מענטשלעכן געוויסן אבער די ווירקלעכקייט האט מיך געלערנט אז א ייד קען נישט אנטלויפן פון אייגענעם גורל. לויטן יידישן דין ביסטו דאך א ייד, מיין זון, ביסט א יידיש יינגל, ווייל איך בין א יידישע טאכטער. א שאד נאר וואס מיינע עלטערן האבן עס נישט דערלעבט צו זען, אז איך בין צוריק געווארן די זעלבע יידישע טאכטער איידער איך האב אנגענומען דיין טאטנס גלויבן.

„הייסט עס, מאמא, אז איך בין סייווי א יידיש יינגל?...“

„יא, מיין זון, דו ביסט א ייד! און מיר האבן היינט א יידיש לאנד, מיט א סך יידן!“

„אבער... אבער...“ האט ער געזאגט געקווענקלט, „איך ווייס נישט פארוואס, אבער ווען איך גיי פארביי א קלויסטער, טוט מיר עפעס אזוי א נאג ביים הארצן.“

„איך ווייס, מיין זון, יא, איך האב אפילו איינמאל געזען ווי דו האסט ארונטערגענומען דאס קאפעלע און זיך געפרווט איבערצלמען. דו טארסט עס נישט טאן, אז דו וועסט עס מיר צוואנגן וועל איך רעדן מיט דעם ראש ישיבה, מיט שלמה-בערן וועגן חנהלען...“

„איך זאג עס דיר צו, מאמא, איך שווער דיר!“

ער האט אויפגעלייגט זיינע פינגער אין א צלם, אבער ער האט זיך גלייך געכאפט און ארויפגעלייגט זיין האנט אויפן הארצן: „גאט, זיי מיר מוחל, מיין געווינהייט...!“

זיינע ווערטער האבן ארויסגערופן טרערן אין מיינע אויגן. ער איז געבליבן זיצן מיט אן אראפגעלאזטן קאפ און פארוונקען אין מחשבות. איך האב געווייטיקט זיין ווייטיק. יא, ער קען זיך נאך אלץ נישט צוגעוויינען צו דער נייער ווירקלעכקייט פון זינט איך האב אים ארויסגעריסן פון דער גאיוווקע. עס קומט אים אן שווער דער איבערגאנג פון אן אנדער וועלט, א ווייטע, וואס ליגט נאך טיף אין זיין באווסטזיין. אפשר איז ער אליין א צעבראכענע וועלט פאר וועלכער איך טראג מיינע זינד טיף אין מיין נשמה, נאר איך קען אים נישט העלפן. אפשר וועט די צייט אים אויסהיילן, און אפשר גאר זי, חנהלע, דעם ראש ישיבה'ס טעכטערל, אין וועלכער ער איז פארליבט מיט זיין ערשטער יינגלשער ליבע.

איך ווייס, אז צוליב איר, און נאר צוליב איר, האלט ער זיך אין דער ישיבה. יעדעס מאל ווען זי קומט אריין אין דער ישיבה — האט ער דאס געפיל, אז זי קומט אריין צוליב אים. ער פילט בפירוש, אז זי נעמט נישט אוועק אירע אויגן פון אים. טראץ דעם, וואס איר פאטער שרייט אן אויף איר, דערנענטערט זי זיך צו זיין טיש און קוקט אריין אין דער גמרא בבא-קמא ווו ער לערנט. דערלויבט זיך אפילו א שטיף טאן און שיסט אויס אין א הילכיק געלעכטערל.

ווען ער דערפילט איר אטעם אויף זיין פלייצע — גייט עס אים איבער א קעלט איבער זיין רוקן. ווי פון אן עלעקטרישן שטראם.

אפט איז ער זיך אזוי מתוודה פאר מיר. א גאנצע נאכט זעט ער פאר זיך בלויז איר, חנהלען, און ער קען נישט איינשלאפן. זי טויכט אויף פאר אים אין דער נאכט-טונקלקייט ווי א מלאכל. ער הערט איר שעלמיש געלעכטערל, פילט איר נאענטקייט און ווערט פארברענט פון דער מחשבה וועגן איר.

איך פארשטיי אים אזוי גוט. אט אזוי האב איך דאך נישט איין נאכט זיך געפייניקט אין מיינע הייסע געפילן צו אים, צו זיין פאטער פאוועל, דעם סאלטשעס זינדל, דעם שפעטערדיקן וואלד-היטער, דעם גאיווי פאוועל ליאסקאוויטש. איצט איז אפשר די לאגע פון מיין זון אן אנדערע. איך וועל פרווון רעדן מיט חנהלעס פאטער, אויך מיט איר, מיט חנהלען. צי ווייסן זיי ווער יורם איז? יורם-יורעק דער ישיבה-בחור, וואס לערנט קוים א בלאט גמרא?... צי וועלן זיי מסכים זיין, אויב זיי וועלן חלילה געווייר ווערן ווער ער איז?... מיט וואס? מיט וואס קען איך אים אבער העלפן?...

אפטמאל פייניקט מיך מיין געוויסן צי האב איך גוט געטאן, וואס איך האב מיין איינציק פאר-בליבענעם זון, נאכדעם ווי זיין ברודער מיקאלאיי איז אומגעקומען פאר מיינע אויגן, ארויסגעריסן פון יענער וועלט, צעבראכן אים גייסטיק... ווי אבער האב איך געקענט אנדערש האנדלען? איך וואלט עס אייביק געהאט אויף מיין געוויסן. איך בין דאך געבוירן אלס יידישע טאכטער, ביי פרומע טאטע-מאמע, וואס האבן ליידער נישט זוכה געווען צו זען, ווי זייער טאכטער איז ווידער געווארן דינה, יא דינה און נישט מער דוניא, נאר דינה... דינה... און זייער אייניקל יורעק איז נישט מער ייור-עק, נאר יורם — יורם דער ישיבה-בחור! — — —

באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין



אליהו מנדל

משה בורקו בן שמונים

של יהודי פולין טרם יצאה לפועל — מסיבות שונות לגמרי ושאינן תלויות בו.

גם באיגוד שלנו עמד זמן רב בראש ועדת התרבות ופעל למען "ילקוט ווהלין" והשתתף בעריכת סימפוזיונים שונים על נושאים ווהליניים.



משה בורקו איננו "איש-צמח", רוצה-לומר, עסקן שצמח בישראל, בן-לילה. את הקריירה הציבורית שלו החל עוד בימי נעוריו בעירו סארני דוהלין כאשר התייצב יחד עם השופט העירוני, בפני שר המלחמה של פטליורה, לבקש על נפש היהודים בסארני, למנוע פרעות. טרם מלאו לו אז 23, אך עשוי בלי חת. לאחר מלחמה הראשונה — כציוני, כמייצג בשטח המוניציפאלי-כלכלי ובהיותו מקורב למנהיג הציוני הדגול אז — יצחק גרינבוים בוורשה. זוהי דרך עשירה ורבת-מעש המובילה מפולין — בריה"מ — ישראל. לבריה"מ גלה במלחמה השנייה, שם נמנה מיד לאחר המלחמה, עם חברי הוועד לשיחרור יהודי פולין והרשאתם להגר משם בחופשיות. פעולתו בשטח זה בבריה"מ היא פרק מפואר בפני עצמו, שאולי עוד נחזור אליו בפעם אחרת.

משה בורקו אוהב גם להחזיק עט-סופרים ביד ולא פעם הוא מהנה את באי-ביתו בדברי הומור מפתיעים מענייני דיומא, שכן ביתו היה תמיד בית ועד לתלמידי חכמים ולמוקירי חכמים — עד היום הזה.

אנו, הווהלינאים מוקירים אותו, כמוכן, בעיקר על מעשיו הבלתי-גלויים למען "היכל" ולמען האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין.

כה לחי — ידידנו היקר, משה בורקו!

לא מזמן חגגנו, בחוג ידידים, את יום הולדתו השמונים של משה בורקו.

משה בורקו מפורסם וידוע בקרב כל ציבור הווהלינאים בישראל ומחוצה-לה. הוא נמנה עם הראשונים אשר הגו ואף ביצעו הלכה למעשה את הקמת "היכל יהדות ווהלין" לזכר קהילות ויהדות ווהלין, שניספו בשואה; הוא היה גם זה שהגה את הרעיון של "דפי הנצחה", היינו, לרשום שם כל קדוש על דף מיוחד, שייכרכו יחד דיו באלבומים קהילתיים מיוחדים — ושיונחו באולם ההתייחדות ב"היכל" — לזכרון-נצח וש-קרובים וידידים יוכלו לעלות לשם. מעין עלייה לקבר-אבות. בתחילה לא הבינו האנשים משום מה, רעיון זה, ומשה בורקו ניהל מאבק ער ועק-שני להגשמת רעיונו, עד שזכה בהצלחה. כרכי הדפים הם כיום "עמודי התווך" של ההיכל וסמל עיקרי להנצחת יהודי ווהלין שניספו.

אך לא רק על כך ניהל האיש מאבק; גם בניית ההיכל כשלעצמה לא היתה מהדברים הקלים. משה בורקו השקיע בעבודה זו מלבו ונפשו ממש. אפשר לומר, שהוא היה האיש שניצח על המלאכה.

ומי מאתנו אינו זוכר את נאומיו בעת הנחת אבן-הפינה לבניין וכעבור זמן — כאשר הבית נחנך ברוב עם ועדה. התהלכה בינינו האימרה: "מי שלא שמע נאומיו של משה בורקו, לא שמע נאומים ווהליניים מימיו".

משה בורקו היה הנשיא השני במניין של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין.

אך לא רק באיגוד ווהלין; ידו רב לו גם באיגוד יוצאי פולין בישראל, שם הוא תופס מקום נכבד, אם כי תכניתו להוציא אנציקלופדיה

כנס של ועדי אירגונים ופעילים

כנס בהשתתפות חברי אירגון נים של יוצאי ווהלין, פעילי האירגון וחברי ההנהלה וכן אורחים מוזמנים התקיים ביום 5.7.1977 ב"היכל". אנו מביאים בזה קיר צור מדברי המשתתפים בויכוח. פתח את הכנס יו"ר ההנהלה, עו"ד נ. פלדמן.

עו"ד נ. פלדמן: אני מדגיש בצער את מיעוט העשייה. אנו שומרים איכשהו על הקיים. הדור הקשיש מסתלק מפעולות. אעפ"י כן עדיין מצויים בקרבנו מתנודים הפועלים למען הנצחת זכר הקדושים. בסיפוק רב אני מציין את השותפות עם "יד ושם". הרות לכך הבית מלא פעילות חינוכית בלתי פוסקת, אך הבעיה כיצד להנציח את מורשת יהדות ווהלין בעינה עומדת. ואולי להתמזג עם "יד ושם"?

יוסף טבצ'ניק מספר על המורל הירוד שהשתרר באיגוד, על הבית שהיה מוזנח ועל המצב הכספי שהיה זמן רב למדי בכירע והוא שמח על ההתאוששות. המיפנה לטובה חל, לדעתו, עם השותפות ביד ושם, שהוא שותפנו הטבעי בהנצחת קהילות ומטרתו — מטרתנו. אכן, מאז יש חיים במקום הזה. מבקרים כאן תלמידי בתי ספר רבים והבית הגדול הזה צר מהכיל. באים לכאן מרצים, חוקרים, מקרינים סרטים. אלא ש"הקשר החי שלנו עם האירגונים נפסק משום-מה. אולי בגלל סעיף פי תקנון פורמלי, שיש לתקנו ב"הקדם. הוא מביע תקווה שעם השלמת האולם הגדול ואולם ה"התיחדות נצא למרחב של פעילות ענפות.

בת-טובים: שומה עלינו להיות יותר פעילים. לעשות יותר. להכין מה שאפשר עכשיו בשביל אולם ההתיחדות למשל, לכשייגמר. האזכרות יקבלו צביון ומימד אחרים לגמרי, כשנוכל להתיחד באולם

זה. גמר האולם הגדול יתן לנו תנופה לפעולות גדולות, אם נהא מוכנים לכך. כמו כנס כללי של יוצאי ווהלין בארץ ובחו"ל ומפעלי תרבות שונים, כולל הרצאת הילקוט.

מר כהן מהנהלת "יד ושם" מספר על "אולם השמות" שייפתח בעוד כחדשיים ושירוכזו בו 6 מיליון שמות. מיבצע חשוב מאוד לאור השיטנה המפעפעת שוב בעולם כנגד היהודים. כן הוא מברך על ש"בית יהדות ווהלין" עלה על הפסים הנכונים בהיהפכו להיות סניף פעיל של "יד ושם", מקום עיון לתלמידים, מורים ומדריכים במשך כל ימות-השנה. לעתים מזומנות יבואו לכאן גם יחידות צה"ל ללמוד את נושא השואה. כן נמצאת כאן המחלקה לגביית עדויות. "יד ושם" פועל הרבה בשטח חקר הגלויות ובקרוב יופיע הכרך על יהודי גליציה. בהכנה נמצא הכרך על יהודי די ווהלין. רק לפני כחודשיים הופיע הכרך על הפרטיזנים ב"ווהלין ופולסיה.

חיים שטיינמן מצטער על שמר כהן אמר את דבריו — והלך, ואין זה הוגן. לדעתו אפשר שהוא ער סק בהדרכת והכוונת קהילות ובתור כזה עליו גם לשמוע ולא רק להשמיע. לנואם יש תלויות ל"יד ושם", על שבמשך כל השנים "לא קיבלנו אפילו פיסת נייר מ"שם", וזה למרות שאנו היינו הראשונים שהתחלנו במפעל הכ"צחת קהילות ע"י בתי-ספר והיינו הראשונים שהחדרנו בקרב ה"תלמידים את תודעת השואה, וכן מבצעים דומים אחרים, מאז 1942. הוא רואה בכך אזלת יד מטעם הנהלת "יד ושם" ומן הראוי ש"יתוקן המעוות.

מר פרימק מברך על שהוזמן לכנס. הוא מודה שבתחילה הסתייג מהשותפות עם "יד ושם",

אלא שלאחר שראו עיניו את ה"מתחולל בבית הוא מרוצה מכך והוא יביא לכאן את נכדיו להראות להם את המצבה לזכר קדושי ווהלין. הוא קורא להמשיך באיסוף ורישום שמות הקדושים.

אסתר רובינשטיין סבורה של"עניין רישום השמות ע"י יד ושם יש ערך משפטי רב (יורשים, וכיו"ב). בתי הדין מתייחסים לתעודות אלו כאל מוצגים משפטיים קבילים. היא שואלת אם מטרת הכינוס היא לשתף בעבור זה את ועדי האירגונים או להחליף את הנהלת האיגוד.

משה בורקו לא היה פעיל בשנותיו-שלוש האחרונות והוא נמנע לפיכך מלהשמיע דברי-ביקורת. "יבורכו העושים במלאכה". גם הוא מרוצה מן הקשר עם "יד ושם" אלא ש"אין המשכיר ביתו לרב פטור מלהתפלל בגלל כך", והוא קורא למלא את הבית בתור כן אבליו ולקשור את כל האירגונים לעניין. הוא מיצר על ש"פיזרו את המועצה של כל האירגונים ובכך בוטל אתם הקשר ה"טבעי.

ודרך אגב, סיפור אגדה לעניין: מעשה באאע"ה, שהתריס כלפי מעלה על השואה. אמר לו ה"קב"ה: האם העם הזה רוצה באמת בגאולה? נשלחו משה רבינו ואליהו הנביא לבדוק ה"עניין. באו למוסקבה, לורשה, לניר-יורק וכו'. שמעו שמותיהם ששוננו למויסיי או מוזס, אליאש וכו'. וזוהי טמיעה. וי לנו. אמר להם הקב"ה: על השמות אתם מצטערים ואותי בכלל שכחו...

הוא קרא לנוכחים לא לשכוח שיוצאי ווהלין אנחנו וכי בזכות הקדושים זכינו לגאולה. כן קרא להשקיע כל מאמץ במיבצע דפי השמות עד לסיומו המלא, ואז יעלו אל אולם ההתיחדות כאל קבר אבות. בקול נרגש תבע את

ווהלין בכתב ובע"פ חשובה ביר תר. כמנהל האדמיניסטרטיבי לשעבר של הילקוט הוא יכול להעיד שהילקוט יכול היה מזמן ליהפך ל"חי הנושא את עצמו" לולא נמנעה נשיאות האיגוד מתן גיבוי.

עו"ד נ. פלדמן מסיים את הד' כנס בהבטיחו להביא את דברו לפני האספה הכללית. "אנחנו מוכנים לפנות את מקומנו לארבע שנים טובים יותר ופעילים יותר". "יש מי שהיה מוכן לתת כסף להשלמת הבנייה ואנו לא ידענו לנצל זאת". את עיקר המשימה הוא רואה בקירוב לב הנוער ל"ענייננו. ואשר לכנס בהיכל התרבות — כדאי לקיימו עם צאתו לאור של כרך "ווהלין" מטעם "יד ושם".

מי ומי בילקוט

(סוף מעמ' 4)

הילקוט מחדש הופעתו. יותר נכון: מנסה. הדבר תלוי בראש וראשונה באירגונים של יוצאי הקהילות; הביטאון — בטאונס. ואם רבים מהם רואים בו אמנם צורך נפשי, הרי שחייבים הם גם לתמוך בו. עכ"פ בצעדיו החדשים הראשונים, שכם אחד עם חברינו בפדרציה בני-יורק, עד שישא את עצמו. זה עשוי אף לקרות במהרה, כי העבודה הרי נעשית בהתנדבות. הפדרציה אפילו **תובעת** את חידושו, בנימוק ש"בלעדו מתרופף הקשר שבינם לבין אחב"י הווהליניים בישראל, ואף הקשר שבין הנהלת הפדרציה לבין חברה היא. ואנחנו ביש-ראל?

ונסיון נוסף בילקוט: "אחד מקרא ושנים תרגום". אנו חיים בתקופת פשרות. והטוען, כלאיים "הנמכת הרמה" וכו' — טועה, לדעתנו. הרמה טמונה ברוח הדברים ולא בלבוש, ולרמה אנו שר אפים. מי שיש לו מה לומר ולספר — מבוקש.

רתם היינו מזמן משלימים את בניית האולמות. לדעתו אין לצפות לכוחות צעירים ושומה עלינו לפעול בכוחות עצמנו. הוא מציע לקיים מועדון, מסיבות וכו' וקר' רא לאירגונים לתרום מכספם ל"חידוש הוצאת ילקוט ווהלין. כן הוא קורא לאירגונים להנציח בכל דרך שהיא את אנשי הרוח שחיו בקהילותיהם.

מר לנדאו מעדיף את יד ושם על יוצאי בריה"מ וחוא קובל על ניתוק הקשרים עם האירגונים; על שאין עורכים ולו פעם בשנה כנס של כל יוצאי ווהלין ב"היכל התרבות", למשל, ואין מקיימים מיבצעי תרבות.

נתן ליבנה עומד בין היתר על כך שעל האיגוד להתעניין גם ב"ענייני כתיבת דברי ימי השואה ובמפעלי הנצחה הנעשים מחוץ לכותלי ה"היכל". כן למשל נאמ' רו בכנס המדעי האחרון לשואה דברים על "הריהביליטציה של הד' יודנראטים", וידוע שבווהלין, ב"הרבה ערים ועיירות, היה המצב שונה. המרד הספונטאני בטוצ'ין היה **הראשון** נגד הנאצים, לפני מרד גיטו וורשה, וילנה וביאליסטוק. דיאדיא מישא קיבל עזרה מיודנראטים בווהלין ויודנראטים כאלה הרי ממילא ראויים לכף זכות. כן קרא להחיות ערכים רבים שהיו קיימים פעם בארץ גוד: הוצאת הילקוט, סימפוזי' נים, חידוש המועצה וכו'.

אליהו מנדל אינו מתבטל כלל בפני "יד ושם": "אנו התחלנו ראשונים באיסוף שמות הקדור שים בדפי הנצחה וכריכתם באלבומים. ואשר לבתי-ספר — מי עוד כאירגונים שלנו אימצו בתי-ספר לרוב ולא חסכו כל כסף ומאמץ ע"מ להחדיר את תודעת השואה בקרב דור העתיד". הוא קורא להפסקת האשמות הד' דיות שמורידות ואינן מעלות ולחדש הוצאת ה"ילקוט" בכל מחיר. החייאת ההווי בעיירות

חידוש הוצאת ילקוט ווהלין ל"אלתר, שכן בישראל ובתפוצות הגולה מצפים לו בכליון עינים.

יהודה מרון (מנייביץ), פרטיזן לשעבר. הוא מתלונן על כך ש"אין האיגוד מעודד את חקר הד' מאבק המזוין נגד הנאצים. בפר' לין ובבריה"מ הוצאו יותר ספרים בנושא זה מאשר אצלנו, ורק חלק קטן תורגם לעברית. צריך לזכור שחלקם של בני ווהלין ב"מאבק ובמרי בימי השואה גדול ביותר. הוא קורא לאיגוד לתת גיבוי לעוסקים בחקר ימי השואה בכלל ולהוציא לאור מחקרים על השואה בווהלין, דוגמת זה שלו, שזכה בזמנו בפרס יהודי צ'נס-טווחוב.

חיים פינקל עומד בקיצור על העניינים האירגוניים. הוא מזמין כל מי שיכול לבוא להטות כתף ולהשתתף בפעולות האיגוד: ב"סיום מיבצע דפי ההנצחה וכו'. הוא מבקש לתרום ספרי זכרון לספריית ה"היכל", שכן רוב הד' ספרים שהיו בידינו נמסרו ל"יד ושם" לשם תצוגה ומחקר וספק אם נקבלם בחזרה.

משה אריון סבור אף הוא ש"בלי יד ושם לא היינו יכולים להרים את המשא הכבד הזה והוא מציע להתמזג עם יד ושם בתנאי שהוא יפעל למען הנצחת יהדות ווהלין. כן הוא מציע ל"ארון ימי עיון ליוצאי ווהלין.

מר לייזרוק מברך על קיום הכנס. הוא מתנגד לערבוב עם יד ושם וקורא לפעולות בכל דרך אפשרית. לשם השלמת מיבצע איסוף השמות הוא מציע להעסיק גם אנשים בשכר. תובע לח' דש הוצאת הילקוט.

מר בירמן קובל על אירגונים שאינם באים כלל לישיבות ואף לאזכרות ולא משפצים את הד' ריהם. הוא מזים את הטענות שמביצע ההנצחה הזונה.

צבי רוזניק קובל על ניתוק הד' קשר עם יוצאי בריה"מ, שבעז-

האיגוד לקראת תקופה חדשה

תכניות רבות נמצאות בשלבי גיבושן וקשה לומר שכבר התבררנו בתוצאות חיוביות. המלאכה עדיין מרובה: —

השלמת ההיכל, הדבר אמור להיעשות בשיתוף פעולה עם ידושים. הרזרבות הכספיות בחלקן הגדול יועמדו לרשותנו ע"י יוצאי ווהלין בארצות הברית ובחלקן ע"י ידושים ומקורות אחרים. ברם, טרם הגיע הדבר לשלב המעשי.

הנצחת הקהלות. נושא לדיון גם הוא בישיבות חוזרות ונשנות וישנן הצעות שונות, אך גם כאן לא הגענו לכלל סיכום סופי.

ילקוט ווהלין, הבטאון שקרב בשעתו את ענייני האיגוד לכל ציבור יוצאי ווהלין ומאז הופסקה הופעתו, אנו מרגישים עצמנו מנותקים מהציבור, וכך גם הציבור מאתנו. העדר אפשרויות כספיות מנע מאתנו עד כה חידוש הופעתו של הילקוט.

גיוס צוות פעילים וממשיכים הוא בראש דאגותינו ועל אף מאמצינו לא הצלחנו עד כה לגייס אנשים מתאימים שיהיו מוכנים להקדיש ממרצם ומזמנם, להחליף את ההנהלה הקיימת ולהטות שכם לקידום מטרות האיגוד.



אנו מקווים שציבור יוצאי ווהלין בארץ יעשה, אכן, למען הנצחת יהדות ווהלין כפי שחזו ראשונים.

באסיפה הכללית נחליט יחדיו על המשך הדרך ועל גיבוש וביצוע תכניותינו לעתיד.

נחום פלדמן
יו"ר הנהלת האיגוד

לאן פנינו מועדות — היתה השאלה המרכזית שהדהדה בחלל ההיכל בכנס רב-משותפים, שנערך ביזמת ההנהלה (5.7.1977), והוזמנו לשתתף בו אישי ציבור, נציגי הארגונים ועוד, אשר מטרת האיגוד קרובה ללבם. באו גם אנשים העוסקים הלכה למעשה בחקר השואה ובהנצחת זכרן של הקהילות שהושמדו.

הכנס שימש עבורנו, אנשי האיגוד, מקור עידוד והשראה, שכן נוכחנו לדעת שהאדישות והשיכחה לא השתלטו עדיין על כל חלקי הציבור וכי רבים מבין יוצאי ווהלין עדיין מגלים ענין במתרחש ומוכנים להושיט יד לקדום המטרות של האיגוד, אשר הגו יוזמיו, עם אריה אבטיחי ז"ל בראש, שעה שהניחו את היסודות להנצחת זכרן של קהילות ווהלין, שהושמדו ונחרבו.

מאז קיום האיגוד שקדו אנשי הנהלתו על מלאכת קודש זו וקירוב הדור הצעיר ללימוד השואה בכלל ושל הקהילות בפלך ווהלין בפרט. ואכן הבעיה היתה איך לקרב ללבם של הדור הצעיר את תודעת השואה, כדי שזכרה לא ישכח גם לאחר שהשרידים שחזו את מאורעות השואה על בשרם לא יהיו עוד בחיים.



ההתקשרות שלנו לידושים והעמדת ההיכל לרשות מוסד לאומי זה שאנשיו עושים כמיטב יכולתם כדי להתנות את תודעת השואה לדור הצעיר ולתלמידי בית-הספר, מהווה, איפוא, התגשמות חזונו של ראשוני האיגוד והוגי רעיון ההיכל, אך בזה בלבד לא סגי. ההנהלה שוקדת על הרחבת הפעילות מעבר למסגרות הקיימות.



הוקם היכל לתפארת, אלא שבפנים לא הכל הושלם מסיבות תקציביות ומלחמות ישראל. חיפשנו שכן טוב, שותף-מתאים שיעזור לנו. רעיונית ותקציבית, בכדי שנוכל לסיים את הבניה בפנים הבית ולהכניס תוכן בין כתליו. ואמנם נמצא השותף המתאים לנו ביותר הלא הוא "יד-ושם".

ניתן לומר שהשידוך אכן, מוצלח ו"יד ושם" מנהל בין כתלי ההיכל עבודה חינוכית ענפה על רקע השואה וההנצחה. מאות בני נוער מבתי ספר על מוריהם וכן חברי תנועות נוער פוקדים יום את ההיכל, שומעים הרצאות על נושאי השואה, צופים בתערוכה וסרטי השואה, מעיינים בספרי הספריה שבמקום, וכו', ולכך הרי שאפנו. נקוה, שסיום הבניה בפנים ימצא בקרוב גם הוא את פתרונו, הודות לתרומה רצינית של נדבן נכבד מארה"ב, ד"ר א. גודמן וכן "יד ושם" הפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק.

עוד נשארה בעיה חשובה והיא התנדבות פעילים מקרב אנשי ווהלין שימשיכו לנהל את עניני האיגוד וההיכל במקביל יחד עם "יד ושם". יש צורך דחוף בריענון ההנהלה מבחינת הר"כבה, דרושים אנשים נאמנים שירתמו למשימה חשובה זו.

ובהזדמנות זו: יש להגביר התודעה אצל פעילי האירגונים, לערוך את האזכרות השנתיות בהיכל ולא באולמות שונים אחרים. המטרה להביא את אנשי ווהלין לביתם — לבית ווהלין.

חיים פינקל
מזכיר האיגוד

עם גמר מלחמת העולם השניה החלו זורמים בכל רחבי אירופה אלפי פליטים יהודים — שרידי השואה, שחלק גדול מהם עלה ארצה בדרכים-לא-דרכים בתקווה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה.

לחמו למען הקמת מדינת ישראל, השתתפו בה, הקימו משפחות ובנו את הארץ. נצולי השואה נשאו עמוק בלבם אבל על הורים, אחים ואחיות שאבדו בשואה. השרידים הרגישו צורך נפשי להנציח את זכר יקיריהם הקדושים. למטרה זו קמה תנועה של אירגונים שונים.

כך עלה הרעיון בין יוצאי ווהלין בישראל לבנות יחד בית לזכר יהדות ווהלין, לנהל בו פעולות הנצחה וחינוך. האיגודים החלו להוציא לאור ספרי זכרון לקהילות ווהלין ועבודה רבת ערך נעשתה ב"ילקוט ווהלין" בעריכתם של אריה אבטיח ז"ל הוגה הרעיון של בנית ה"היכל" ויב"ל"א, ח. בן-אילון ונתן ליבנה. הרעיון לבנות היכל לזכר קדושי קהילות ווהלין התקבל בבר-כה אצל יוצאי ווהלין בישראל כבארה"ב והוחל בפעולות ההתרמה למטרה זו.



הפדרציה של יהודי ווהלין בניו-יורק ברשותו של גיסן פירר ז"ל נרתמה למשימה ובכוחות משותפים בנינו את ההיכל. ראש עיריית גבעתיים הראשון, שמעון בן-צבי ז"ל, התלהב מהרעיון והעיריה תרמה מגרש למטרה זאת.



נקיון ואיש-אחזקה מטעמנו, יהיו על חשבונם. ההוצאות החודשיות של האיגוד מסתכמות בכ- 1500 ל"י לחודש, ההכנסות שהיו לנו במשך שלוש השנים האחרונות — מקורן בשלטי זכרון, בעריכת אזכרות, תשלום עבור חדרים, וכן הכנסה מקרן המילגות על שם צ'קובר. (16.270 ל"י). מקרן המילגות חולקו אשתקד מילגות בסך 10.000 ל"י. 15.000 ל"י שולמו לעורכי-דין כהוצאות משפט שהוגש נגדנו ומתיחס מזמן בניית ההיכל; 20.000 ל"י הושקעו בתבליט אומנותי על דלתות הכניסה להיכל (סכום זה נתנם ע"י נדבן מטורצ'ין).

אנו עומדים כעת בפני אתגר גדול של השלמת אולם ההתיחדות והאולם הגדול ומקווים לבצע פעולה זו בעזרת הפדרציה בארה"ב תוך השנה הקרובה.

צבי רזניק
גזבר האיגוד

בבואנו למסור סקירה קצרה על מצבו הכספי של האיגוד, יש להקדים ולהזכיר כמה פעולות שנעשו אחרי מלחמת יום הכיפורים להבראת מצבנו הכלכלי ולמניעת חובות חדשים.

המלחמה ששיתקה לתקופת-מה הרבה משטחי חיינו פגעה גם בהיכל ווהלין, שהוקף ערימות שקי חול ועזובה רבה. היחידים שכף רגלם דרכה בהיכל היו חברי ההנהלה שהתאספו מדי פעם לישיבות, לחיפוש מוצא מהמצב.

בשלב הראשון דאגנו להפסיק עבודת השכירים ולמעט בהוצאות ככל האפשר. ואכן, הצימצום איפשר לנו להחזיק איכשהו מעמד.

ההסכם שנחתם עם יד-ושם הכניס רוח חיים בהיכל. ביוזמת יד-ושם הפך ההיכל לבית תוסס פעילות ברוכה. בין היתר סוכם עם יד-ושם שכל הוצאות אחזקת הבית, לרבות חשמל, טלפון,

די פעדעראציע

אין ניו-יארק

יעקב עלבירט

(א בריוו פון ניו-יארק)



ניסן פירער ז"ל

דערנאך אויך פון ארגאניזאציעס. די ארבעט איז געווען א שווערע, אבער די באלידקע גוטע רעזולטאטן האבן אלץ פארגיטיקט. א קאפיטל פאר זיך איז דער אופן און דרך און פינאנסיעלער דערפאלג פון דער פעדעראציע אונטער פירערס אנפירונג און אויך נאכדעם. אפשר וועט וועגן דעם א מאל נאך געשריבן ווערן, נאכן אויס-ענדיקן דעם אולם ההתיחדות און אוידיטאריום. דער פארלוסט פון ניסן פירערס פטירה איז געווען פאר דער פעדעראציע א שווערער קלאפ און איר גאנץ אפגעשוואכט. חברים זענען געווארן פאסיוו. אונפארויסגעזעענע באדינגונגן גען אין ישראל און צום סוף די יום-כיפור-מל-חמה האבן שלעכט געווינקט אויף אונדזער ארבעט. כדי די פעדעראציע זאל זיך אינגאנצן נישט צעפאלן האבן מיר געווינדמעט צייט און מי און אנגעפירט אן אינטענסיווע ארבעט לטובת מדינת ישראל. אויך דא האט די פעדעראציע געהאט א גרויסן דערפאלג און זיך פארשאפט א גוטן נאמען אין דער יידישער וועלט און אין ישראל.



עטלעכע דאטעס אין לעבן פון דער פעדע-ראציע:

מזל-טוב! מיר דערוויסן זיך פון א בריוו פון פריינט נתן ליבנה, אז ער רעדאקטירט שוין מאטעריאל פארן ילקוט וואס וועט דערשיינען איה"ש אויף חנוכה, מיר דא, אין דער פעדעראציע אין ניו-יארק, האבן שטענדיק געזען אינעם יל-קוט נישט נאך א אינסטרומענט וואס רופט ארויס גאסטאלישע געפילן, זכרונות פול מיט בענקשאפט, נאך אויך א מיטל דערמוטיקן אונ-דזערע וואלינער דא עפעס אויפטאן, כדי צו פאראייביקן אונדזער יידישע וואלין וואס לעבט שוין ניט מער. על-כן, אונדזער ערשטע רעאגירונג אויף דער גוטער נייעס — אמן, מיט מזל און ברכה.

ביי דער געלעגנהייט פון ווידער דערשיינען פון ילקוט ווילן מיר באקענען אונדזערע וואלינער לאנדסלייט מיט דעם וואס די פעדעראציע האט אויפגעטון ביז איצט און אין וואס פאר א ריכ-טונג זי האט בדעה צו גיין אין דער צוקונפט.



די פעדעראציע פון וואלינער יידן אין ניו-יארק איז א יוצא-דופן פון כמעט אלע אנדערע יידישע אינסטיטוציעס אין אמעריקע. אירע מיט-גלידער האבן נישט קיין שום טובות-הנאה אדער אנדערע צוגעזאגטע גליקן, אדרבא, זי מאנט פון אירע חברים, זי פאדערט, זי לאזט נישט פארגעסן דעם גרויסן חורבן, און אז מען מוז דעם זכר פון די קדושים פון חורבן פאראייביקן. דער קול-קורא צו אונדז איז געקומען פון איגוד (עולמי) של יוצא ווהלין אין ישראל. געוויס, די מאראלישע און פינאנסיעלע שטיצע פון דער אמעריקאנער פעדעראציע האט דערמעגלעכט רעאליזירן דעם פראיעקט פון "היכל יהדות ווהלין".

געגרינדעט די פעדעראציע האט פירער ז"ל, מי טדער הילף פון ע ט ל ע כ ע איבער-געגעבענע אקטיווע לאנדסלייט. ער איז אויך געווען פרעזידענט פון דער פעדעראציע פון אנהויב-אן ביז זיין פטירה, (אקטאבער 1972). ער האט געשאפן די אטמאספערע, וואס האט ביי א סך יחידים און לאנדסמאנשאפטן ארויס-גערופן א דראנג צו פאראייביקן דאס וואלינער יידנטום אויף א בכבודיקן אופן. סהאט לאנג נישט געדויערט און גרעסערע סומעס געלט האבן אנגעהויבן אריינקומען פון יחידים און

און שלטים (שילדלעך) אין היכל און מיר האבן דורכגעפירט אן ישראל-באנד-פארקויף, וואס איז געווארן א יערלעכע פעדעראציע אין דער פעדעראציע. אין די לעצטע 5 יאר האט די פעדעראציע פארקויפט ישראל-באנדס פאר 3 פערטל מיליאן דאלאר.

א דאנק דער פארשטענדיקונג פון דער פע-דעראציע מיטן איגוד אין ישראל איז "יד ושם" געווארן א "גוטער שכן" אין היכל, און ס'האלט ביי ווערן א גלייכע שותפות צווישן ביידע צדדים. דאס דערמוטיקט די פעדעראציע נאכקומען אלע פינאנסיעלע באדערפענישן כדי אויסענדיקן דעם היכל. צו דעם צוועק האבן מיר די שטיצע 50.000 דאלאר פון באווסטן נדבן, א ווארעמער וואלינער לאנדסמאן (פון ריצעוו) און — כ'האב דעם כבוד — מיין פערזענלעכער פריינט, ד"ר אברהם גודמאן פון ניו-יארק.

די פעדעראציע וועט צושטעלן דאס רעשט געלט וואס וועט נויטיק זיין אויף אויסענדיקן דעם חדר-ההתחדות און אוידיטאריום.



דער הויפט-צוועק פון דער פעדעראציע איז פארשטייט זיך פארבליבן דאס פאראייביקן דעם אנדענק פון וואלינער אומגעקומען יידנטום און פארשניטענע יידישע קהילות, ווי נאר מעגלעך. אזוי אויך זאמלט די פעדעראציע נעמען פון קדושים, דאקומענטן פון נאציאנאלן ווערט א"א. די פעדעראציע פירט אויך אן ווייטער איר ארבעט פאר מדינת ישראל אויף מערערע גע-ביטן, פינאנסיעל און אויך פאליטיש, ווען די לאגע און אומשטענדן פאדערן עס פון אונדז.

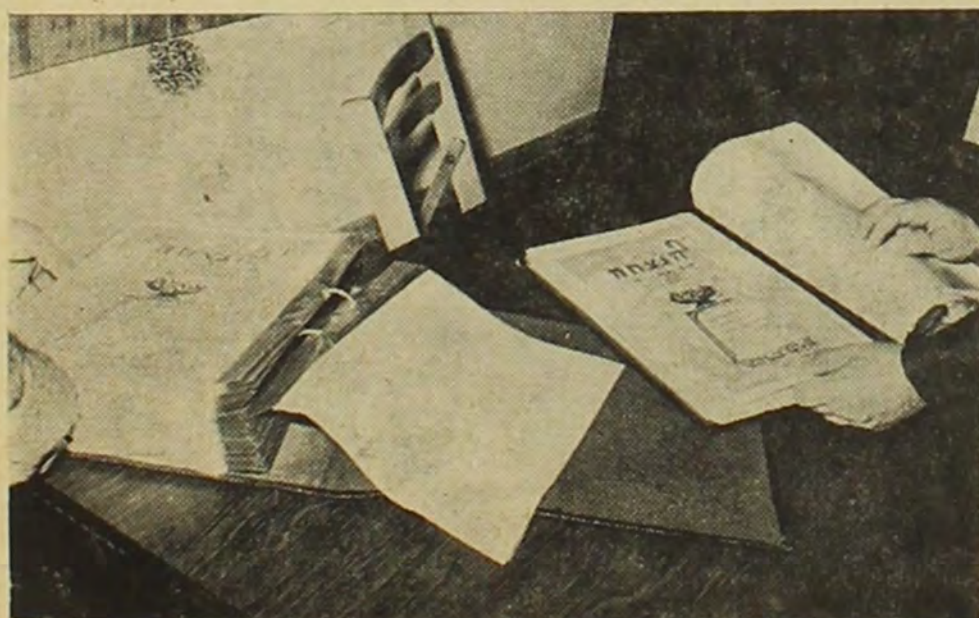
נאוועמבער 1963. סאיז אנטשטאנען אין ניו-יארק די פעדעראציע פון וואלינער יידן אין אמעריקע.

אפריל 1965. סאיז אונטערגעשריבן געווארן דער ערשטער אפיציעלער אפמאך מיט דעם איגוד של יוצאי ווהלין אין ישראל וואס ס'האט אים פארוואנדלט אין א וועלטלעכן פארבאנד פון וואלינער יידן. ביני-לביני איז אויך אויסגע-קריסטאליזירט געווארן דער גענויער פלאן פון פאראייביקן דעם אנדענק פון וואלינער יידנטום דורך אויפבויען אן "היכל" אין ישראל, מיט אלע ארכיטעקטישע פרטים.

יוני 1966. ס'ווערט געלייגט דער אבן-הפינה. דאס איז געווען א צייט פון זאמלונגען פון גרויסע סומעס געלט: מערערע הונדערטער טויז-זנטער דאלאר.

מאי 1960. דער חנוכת הבית פון טיילווייז אויפגעשטעלטן היכל. די פריציטיקע שמחה האט ליידער גורם געווען די געלט-זאמלונגען זאלן אפגעשטעלט ווערן (מיר האבן דערפון געלערנט ווי אזוי אויסמיידן אזעלכע פאסירונגען אין דער צוקונפט).

1972. א פאטאל יאר פאר אונדז צוליבן פאר-לוסט פון אונדזער פרעזידענט נישן פירער ז"ל. אבער מיר האבן אויך צו פארצייענען דאס גרינדן פון דער "אגודה", א שותפותדיקע גע-זעלשאפט פון פארטרעטער פון איגוד אין ישר-אל און די פעדעראציע אין ניו-יארק, וואס זאל פארוואלטן מיטן "היכל" אין דער צוקונפט. אויך זענען באזארגט געווארן הונדערטער דפי הנצחה



דפי הנצחה בהיכל

באירגוניס

א מצבה לזכר דער
טארטשינער קהילה

רות ברענער

נאך יענעם אונט האבן מיר גערופן א זיצונג. ס'איז נישט אנגעקומען שווער. זענען מיר דאך בסך-הכל 3-4 וואס פירן אן מיט דער טארטשינער גער משפחה אין ישראל (איד, חיים צוקער, יש-ראל שטערן און נאך). נאך אין יענעם אונט האבן מיר באשלאסן אויף א מקום אין חולונער בית-עלמין און אויף א בכבודיקער מצבה...

די שנעל-גערופענע פארזאמלונג פון טארטשינער אין ישראל האט דעם פלאן גלייך בא-שטעטיקט. אלע אנוועזנדע האבן זיך אפגערופן הארציק און מיט אן אפענער האנט. דערנאך — אויך אונדזערע טארטשינער פריינט אין אמע-ריקע.

ט' אלול תשל"ו האבן מיר געהאט דעם זכות אנטהילן די מצבה און אפריכטן אונדזער אזכרה אויפן קבר אין חולונער בית-עלמין. יעדער פון אונדז האט געהאט דאס געפיל אז ער איז עולה געווען אויף קבר-אבות פון זיינע טייערע.

„אין יענעם שפאנענדן מאמענט ווען איד און נאך יידן-טוריסטן מיט פארוויינטע אויגן, וואס זענען דארטן געווען (אויך דארטיקע נישט קיין בני-ברית) ווען איד האב געגראבן און געקליבן די ביינדלעך, איז ארויסגעקומען אן עלטערע פרוי, אן אוקראינער, און זי האט אנגעהויבן דערציילן וואס זי האט אליין געזען אין יענעם טאג ווען דאס גרויס אומגליק איז געשען. ווי אזוי זי האט געחלשט ווען זי איז צוגעקומען צום ארט אויך צו-מארגנס און געזען ווי די ערד אויפן ברידער-קבר האלט זיך נאך אין איין הויבן...“ — האט דערציילט אונדזער גאסט, סגל.

אנגעהויבן האט זיך די געשיכטע מיט צוויי זעקעלעך ערד-און-געביין גענומען — איינס פון ברידער-קבר אין טארטשין און דאס צווייטע פון אלטן טארטשינער בית-עולם, וואס ס'דארף סימ-באליזירן סיי די אומגעקומענע קדושים, סיי די טארטשינער יידישע קהילה אין משך פון דורות. געבראכט האט די זעקעלעך קיין ישראל א טארטשינער ייד פון קאנאדע, יצחק בן זינדל סגל, נאך א באזוך אין רוסלאנד. דאס איז אפשר געווען דער הויפטציל פון זיין רייזע א היין.

מאכט זיך א מאל אן אונט, איך קום אריין אין „היכל“, ס'איז דעמלט אנגעגאנגען אין פולן ברען די ארבעט פון אויפצייכנען און סארטירן די „דפי הנצחה“ — די גרויסע אקציע פון „איי-גוד“ לזכר די קדושים, ווי ס'באגעגענען מיך וואלינער ידידים מיט א בשורה — איך זע ווי ס'פינקלען זייערע אויגן ממש מיט קנאה — און דערלאנגען מיר א פעקעלע. זיי געבן עס מיר מיט דחילו-ורחימו. אויך מיינע הענט האבן ווי אנגעהויבן ציטערן אנגעמענדיק דאס פעקעלע: „דאס האט איבערגעלאזן פאר דיר איינער, א גאסט פון קאנאדע, דיינער א שטעטלדיקער, סגל.“ „א גרויסער זכות שטייט דיר ביי, רות, דיר און אלע טארטשינער דא“ — מאכט א צווייטער, „א זכות וואס איז ממש א חלום ביי א סך וואלי-נער, און בכלל...“ — אזוי א דריטער.

דאס איז געווען א זעקעלע ערד פון ברידער-קבר פון טארטשינער אומגעקומענע קדושים. איך לייען אויף דעם אנגעקלעפט דעם אדרעס פון דערמאנטן גאסט פון קאנאדע ווי אויך דעם אדר-רעס פון זיינעם א פריינד אין נס-ציונה, וואס אויך ביי אים ווערט אפגעהיט, ווייזט אויס, נאך אזא זעקעלע.

איך האב יענעם אונט געארבעט ביי סארטירן די „דפי הנצחה“ פון טארטשין. מיר האבן זיך דאך אונטערגענומען אויפצייכנען די נעמען פון אלע קדושים ממש, ס'הייסט אויך די וואס קיין שום קרובים זענען נאך זיי נישט פארבליבן, נישט אין ישראל און נישט ערגעץ-אנדערש-וו, זיי זאלן זיי דערמאנען... איך האב זיך טאקע אין יענעם אונט דערמאנט אין נעמען וואס איך און אנדערע האבן פריער געהאט פארגעסן. אבער אלע מיט-ארבעטער האבן מיך געבעטן „זיך א ביסל אפ-רוען“. איך קוק זיך ארום: איך האב פשוט גאס געמאכט די „דפים“ מיט טרערן...



מכתבים לעורך

אנדרטות לזכר השואה

יתר הקדושים. בדרך-ללא-שוב" — כדברי ההור' דעה הקצרה שקיבלתי.

כאשר הדרך הסתיימה נותרתי בודדה בלב גרמניה, בין עקורים שמחים, חוגגים נלהבים. הם תיכננו לשוב הביתה. לא כזאת היתה מנת חלקי: לא היה לי בית לשוב אליו. הטרידה אותי השאלה למה נותרתי בחיים. אך הסיבות, שלא הבנתי היטב אז, הובררו לי עם חלוף השנים. נותרתי הרי כדי להמשיך. ואז עבדתי ולמדתי. נאחזתי בחיים בצפרני וכה עד ששבת הביתה באמת. לביתי שהוא זקוק לבניה, לתמיכה, ללחימה, לשיפור. בית בשביל יהודים חיים. לולא נספו האחרים, יכלנו הרי להיות כאן עוד הרבה מיליונים. מיליונים חיים וממשיכים.

אנו, הנותרים, חייבים לדעת לשם מה נותרנו. לא רק כדי להמשיך אלא גם לייצר וליצור, כתמורה. ובעבור אלה שאינם עוד. אנחנו צריכים להיות האנדרטה: עם חי, תוסס, עמל קשה, מייצר ובונה מולדת. נאהב יותר את העבודה. ניתן גודל לעבודה כערך. נטפח בקרבנו ערכי רוח ומוסר. זו האנדרטה האנושית שאני כמהה לראות בחיפה עירי, כבית ערי ועירות בישראל.

ד"ר טרודה רוזנברג-אוסטרמן

חיפה

לאט לאט מקימים בערי ישראל אנדרטות לשואה. הפעם מדובר בחיפה, עירי.

השאלה היא איזה סוג של אנדרטה, מאבן, משיש, ממלט או מברונזה? העולם מלא אנדרטות כאלה לזכר יהודים מתים. מריצים תיירים לראותן תמורת תשלום מסויים. "זה המקום בו חיו פעם יהודים". שמעתי לא פעם מפי מדריכי תיירים בבירות אירופה.

יש רחובות ובניינים שהיו פעם יהודיים ואינם עוד. ישנם ה-JUDERIAS של ספרד, משרפות הגז של גרמניה, הגיטאות של פולין, באבי-יאר בבריה"מ (קייב), הארכיונים הממלכתיים בפראג והאנדרטות בוורשה, מצבות-זכרון ליהודים מתים שהקימו לא-יהודים ויש הרבה קברות-אחים ב-אדמת אוקראינה — ווהלין, וכו' וכו'.

חיתי את השואה והייתי רוצה לראות אנדרטה מוקמת לרוחם של המתים, בידי יהודים, יהודים חיים ומלאי חיים.

היה זה בגיטו לבוב, בליל נובמבר קר ב-1942 כשנשקתי את ידי אמי ושמעתייה אומרת: יברכך וידריךך האל. המשיכי בעבודה קשה. הציבי לך מטרה בחיים וקפי ראשך. את יהודיה. היי נאמנה למורשתך. יהיה עליך לשאת תלאות גוף וחרפות. הניחי להם לפגוע בגופך, לעולם לא ברוחך". שוב לא ראיתי את אמי. "היא הובלה עם כל

די לעפל מיט דער קאשע

זיין א מאל מיטלען ארויסגעבן דעם ילקוט, אבער די עדות וועלן שוין גיט זיין מער. ווי די מעשה מיט דער לעפל און מיט דער קאשע. און אויף דעם טוט וויי דאס הארץ.

צי דען איז אזוי שווער פאר אלע וואלינער יידן אין ישראל און אין די תפוצות, וואס זענען ארגאניזירט אין א וועלט-פארבאנד, אויפהויבן אט די משא וואס איז פאר אונדז אזוי טייער?

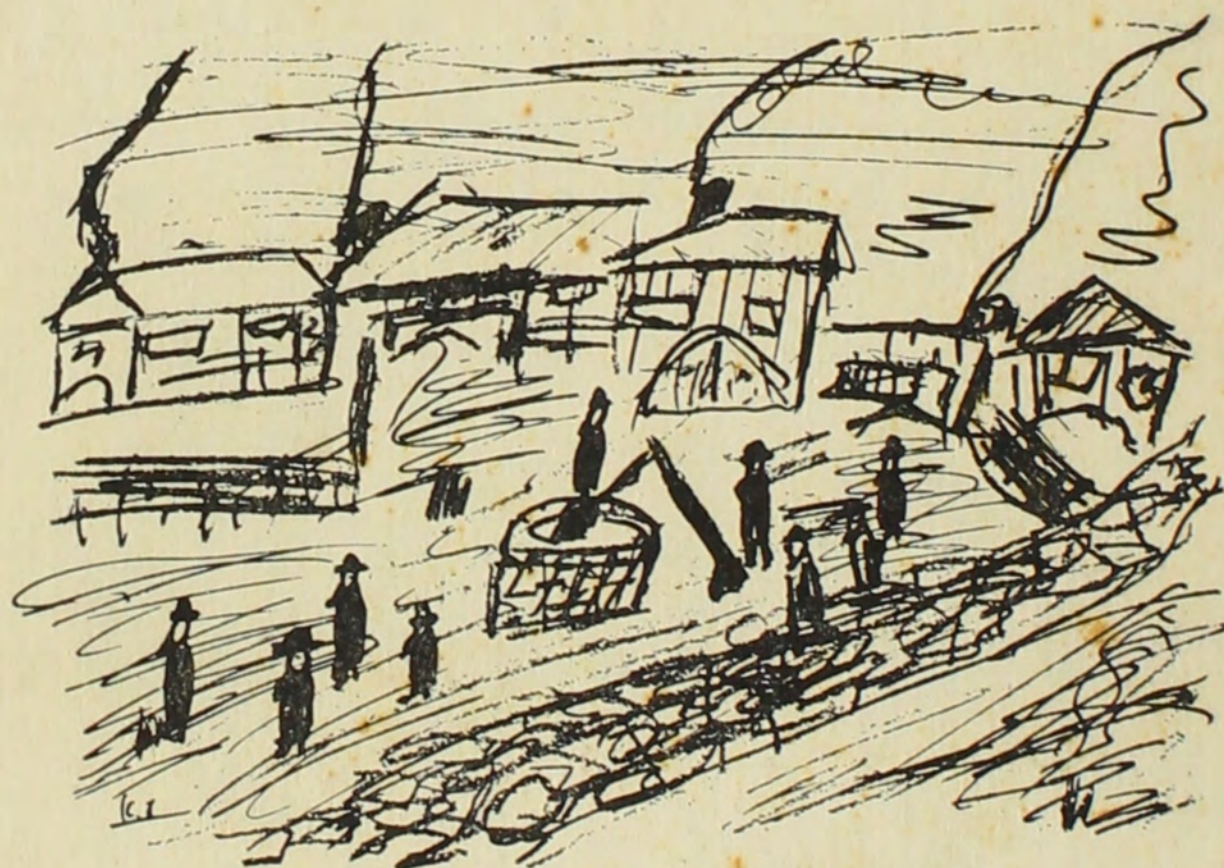
חיים ליבנה

קבוץ מסילות

א דאנק פארן צוריקשיקן מיר די דערציילונג, נאכדעם ווי דער "ילקוט" איז פארשוויגן געווארן שוין יארן-לאנג.

א גרויסער שאד וואס דער ילקוט האט אויפגעהערט דערשיינען. דאס איז געווען א קולטור-אוצר וואס האט עדות געזאגט אויף דער גייסטיקער עשירות פון וואלינער יידנטום. מיר, דער דור וואס גייט צו ביסלעך אראפ פון דער ארענע זענען די עדות וואס קענען נאך דערציילן וועגן דעם. איז טאקע א שאד יעדער ילקוט וואס דערשיינט גיט. מעגלעך אז ס'וועלן

בעתן דרוקן דעם ילקוט האבן מיר דערהאלטן די טרויעריקע בשורה, אז לעא טשעקעווער, נדבן און גרינדער פון סטיפענדיעס-פאנד ביים איגוד, איז נפטר געווארן. חבל על דאבדין ולא משתכחין. אן אפהאנדלונג וועגן אים — אין קומענדיקן ילקוט.



מצוירי ילדים : העיירה